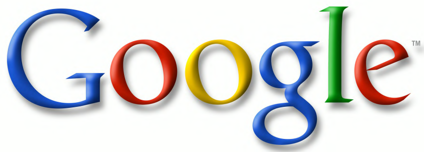

Lauts

ZFK

HET EILAND BALIE

EN DE

BALIENEZEN.

DOOR

den Hoogleeraar

LAUTS.

MET EENE KAART

Te Amsterdam, by
G. J. A. BEIJERINCK.
1848.

90

VOORBERIGT.

Ten gevolge der gebeurtenissen welke weinige maanden geleden op Balie *zijn voorgevallen, is bij velen een levendig verlangen geboren geworden, om met dat eiland, deszelfs ingezetenen, hunne zeden, gebruiken en wat dies meer zij, bekend te worden gemaakt. Ik heb gemeend aan dat verlangen, alhoewel min volledig dan ik wel zou gewenscht hebben, te kunnen voldoen; en heb bij de zamenstelling van het geschrift, dat ik bij deze mijnen landgenooten aanbied, gebruik gemaakt van al die bescheiden, welke mij te gebode stonden, of welke ik in staat geweest ben mij te verschaffen. Over den laatst gevoerden oorlog op* Balie, *was van Gouvernementswege slechts weinig medegedeeld. Nu eerst, daar mijn werk geheel is afge-*

drukt, *behelst de* Staats-Courant *van den* 9den *dezer*, *nadere berigten*, *welke tot aanvulling der vroegere en tot beter verstand der gebeurtenissen moeten dienen. Ik kan dat Officieel Verslag slechts achter de Bijlagen opnemen*, *en vlei mij daarmede mijnen lezers dienst te doen. — Moge eerlang de tijding eener schitterende zege*, *op* Balie *behaald*, *de Natie verheugen!*

Den 11den van Slagtmaand 1848.

INHOUD.

Derde Afdeeling.

VERKEER MET NEDERLAND.

INLEIDING.

Het onlangs gebeurde op een klein eiland, in de nabijheid van *Java*, heeft ongetwijfeld ieder Nederlander, die beseft van hoeveel gewigt de Bezittingen in den *Aziatischen Archipel* voor de welvaart van het vaderland zijn, aangespoord, zijne blikken te werpen op de kaart van dat tal van eilanden, waar de Koning van *Nederland* als oppermagtig Heer geëerbiedigd wordt. Hij ziet over hoe groot eene uitgestrektheid van den aardbol, *Nederland* den schepter zwaait. Hij ziet hoe, ten noordwesten van *Java*, het vaderland der maleische volkeren *Nederlands* oppergebied erkent of de bescherming van *Nederland* zoekt. Ten Noorden dát *Borneo*, een geheel werelddeel; én, zoo verre weg in het Noordoosten, die kleine eilanden, waar de Nederlanders bereids in de 17ᵉ Eeuw het Christendom hebben verkondigd; én, het, tot in de nabijheid van dezen, zich uitstrekkende schiereiland van *Celebes*, waar het zaad van het Christendom, door *Nederlands* Zen-

1

delingen gezaaid, thans zoo welig, zoo gezegend opschiet; en, die drie groepen van de Molukken met hare duizende eilanden: dit alles erkent *Nederlands* Koning als opperheer, — en één klein eiland in de onmiddellijke nabijheid van *Java*, waagt het den standerd des oproers te zwaaijen en *Nederlands* krijgsmagt te wederstaan! Hoe is het mogelijk dat, wanneer tot op honderde, ja duizende mijlen afstands van *Batavia*, de vorsten het zich eene eer rekenen de Nederlandsche vlag te mogen hijschen, als een blijk dat zij onder Nederlandsche bescherming staan, hoe is het mogelijk dat twee of drie vorsten op een luttel eiland, aan *Java* palende, dat oppergebied niet erkennen!

Men zal vragen: van waar het komen kan, dat, terwijl sedert twee eeuwen en langer, *Nederlands* heldenmoed van de monding der Roode zee en van den Perzischen zeeboezem tot in het vaderland der Papoe-negers, door de faam is verspreid geworden, het eiland *Balie* zich buiten den kring van *Nederlands* invloed heeft weten te handhaven? Maar vragen wij op onze beurt, wat is *Nederlands* streven op het vasteland van *Azia* en in de Aziatische eilanden steeds geweest? De groote drijfveer der handelingen van de Nederlandsche kooplieden is geweest handel, is geweest het opsporen van voortbrengselen, geschikt voor de Europesche markt. Die handel evenwel was hun nog te beperkt. De Moluksche specerijen voerden zij niet enkel naar *Europa*, maar

evenzeer naar het Malabaarsche schiereiland en andere gedeelten van hetgeen de *West van Indië* genoemd wordt. De sitsen en katoenen van daar, bragten zij naar *Malakka* en *Java.* Van Java-rijst voorzagen zij de Molukken; en Timoreesch sandelhout en Nieuw-Guineesche massooi voerden zij, met andere reukhouten, naar *Sina*, waar tevens, zoowel als in *Japan*, wollen stoffen, in *Nederland* vervaardigd, een' zeer voordeeligen handelstak uitmaakten. In dier voege werden de voortbrengselen, welke de verschillende hemelstreken van *Azia* en van den *Archipel* opleverden, door de Nederlanders tegen elkander uitgeruild, aan den Nederlandschen handel dienstbaar gemaakt.

In die gedeelten van de zuidelijke en oostelijke kusten van *Azia* en op die eilanden ten zuiden en ten Zuidoosten gelegen, waar de handel niet ten prikkel strekte van hunne bedrijvigheid, daar was de haat tegen hunne vijanden de drijfveer. De invloed der koningen van *Spanje* te fnuiken, de verbreiding der leer van *Rome* tegen te gaan: ziedaar wat evenmin door den Nederlander werd uit het oog verloren. Ook daarvoor had de Nederlandsche koopman van de 16^e^ en 17^e^ Eeuw zijne schatten en zijn bloed veil. Dit bragt meermalen zijne wapenen, waarheen de handelsvooruitzigten zijne schepen niet zouden hebben gelokt.

Maar welke handelsvoordeelen, welke Spaansche of Portugesche vestigingen zouden den Nederlander

ten spoorslag hebben gestrekt, om op *Balie* factorijen aan te leggen of blokhuizen te bouwen? Het was daarom dat men zich vergenoegde een vriendschappelijk verkeer met dat eiland te onderhouden. — Daarbij voege men, dat het oostelijkste gedeelte van *Java*, sedert de eerste komst der Nederlanders op dat eiland, tot in het midden der afgeloopene eeuw en later zelfs, onophoudelijk aan bloedige veten en ontvolkende regeringloosheid bleef prijs gegeven. Wien zal het dan verwondering baren te vernemen, dat, op het einde der vorige eeuw, toen het drie eeuwen vroeger zoo bloeijende *Balambangan*, hoofdzakelijk werd bewoond door tijgers, de ontzetting eener schaarsche, in armoede kwijnende bevolking; dat toen het daarvan slechts door eene enge zeestraat gescheidene *Balie* der Nederlandsche Regering weinig belangstelling inboezemde.

Sedert de laatste dertig jaren nogtans is dit geheel veranderd. De Residentie *Bezoekie*, welke eene oppervlakte heeft, meer dan driemaal de oppervlakte van *Balie* beslaande, ondervindt, even als alle andere gedeelten van *Java*, de aanhoudende zorg van het Indisch Bewind; de bevolking is er sedert tot in het ongeloofelijke toegenomen. Ten gevolge van die ontwikkeling heeft het verkeer eene groote levendigheid erlangd. — Ziedaar eene aanleiding om ook op het naburige eiland de aandacht te vestigen, en de staatkunde en de gedragingen der Radjahs van *Balie* met meerder belangstelling dan vroeger gade te slaan.

Niet minder dan sedert twee eeuwen gebruikelijk was, heeft men getracht door verdragen de vriendschapsbetrekkingen met de vorsten van *Balie* aan te kweeken. Men heeft zelfs van de zijde van het Indisch Bewind te *Batavia* gemeend, dat beschaving en Christendom hoogere eischen deden gelden, welke niet onvervuld mogten gelaten worden. In het belang van den algemeenen handel zijn dringende vertogen gedaan tegen den strandroof, is de strandroof als oorlogsbedrijf tegen het Nederlandsch gezag gebrandmerkt. In het belang der menschelijkheid is menschenroof en slavenhandel veroordeeld, en zijn de vorsten van *Balie* uitgenoodigd, tot het weren van het eene, tot het tegengaan van het andere, met het Indische Bestuur de handen in een te slaan, en het Nederlandsch Gouvernement tot het bereiken van dat doelwit te ondersteunen. Edel doel voorzeker, waardig de inspanning eener godvruchtige natie!

De zelfzucht der Baliesche vorsten echter heeft de eischen der menschelijkheid miskend. Bij mond en schrift hebben zij, het is waar, aan het verlangen van *Nederland* toegegeven. Zij hebben zich des niet te min, naar het zich laat aanzien, verbeeld, dat zij met beloften vermogten *Nederland* te vrede te stellen. Zij hebben het gewaagd met eeden te spelen, aan hunne eeden ontrouw te worden.

Ziedaar waarom *Nederland*, sedert derdehalve eeuw met *Balie* bekend, het zoo lange onnoodig geacht

heeft, met krachtige hand, in het beheer van *Balie* zich te mengen; ziedaar waarom thans zulks te doen, noodzakelijk is geworden.

Belangrijk zal het bereids uit dien hoofde wezen zich met dat eiland van naderbij bekend te maken, naar deszelfs volkeren en vorsten, naar den staat der ontwikkeling van landbouw en nijverheid onderzoek te doen. Zou niet echter nog uit anderen hoofde dat onderzoek belangrijk zijn te noemen? De hindoesche godenleer, sedert ruim twee eeuwen van *Java* verdwenen en door de leer van den Islam, meestal gewelddadig, verdrongen en uitgeroeid, diezelfde godenleer, welke Brahma, Vishnoe en Sieva als Oppergoden eerbiedigt, ze leeft nog voort, ze bloeit nog op *Balie:* daar heeft ze zich staande gehouden.

Dat wij dan *Balie* leeren kennen; dat wij, door te vernemen wat het is, tot het besef komen van wat het worden kan. Mogen de volgende bladen ons leeren wat *Balie* in de belangen der menschelijkheid van ons eischt, wat onze pligt als Nederlanders en als Christenen van ons vordert.

EERSTE AFDEELING.

ALGEMEENE BESCHRIJVING.

EERSTE HOOFDSTUK.

Algemeene beschrijving van het Eiland.

Het eiland *Balie* ligt ten oosten van *Java*, daarvan door eene zee-engte gescheiden, Straat *Balie* genoemd, welke aan den noordelijken ingang, waar ze op het naauwst is, en tot op de hoogte van *Banjoewangie*, binnen een paar uren tijds kan worden overgestoken. Ten noorden wordt *Balie* bespoeld door de *Java-Zee*, ten oosten door de ruime straat *Lombok*, welke in het zuiden door de *Bandieten-Eilanden* in twee armen wordt verdeeld. Aan de zuidzijde is het eiland aan den golfslag van den *Indischen Oceaan* blootgesteld. Daar echter de vorm van dit eiland driehoekig is, en de punt naar het zuiden gekeerd, zoo is voornamelijk de zuidelijke uithoek, de *Tafelhoek*, welke zich ongeveer 200 N. el boven het zeevlak verheft, aan de onstuimigheid van de zoo zwaar uit den oceaan aanrollende golven blootgesteld; ook de zuidwestkust bevindt zich in dat geval; beiden worden door klippen en koraalriffen daartegen beschermd. De grootste breedte gaat van straat *Balie*, tegenover *Banjoewangie*, tot aan kaap *Karang-Assam* of kaap *Seraja* aan den ingang

van straat *Lombok;* van het noorden naar het zuiden is de grootste uitgestrektheid van kaap *Bandolang* tot aan de *Zuidkaap*. Het eiland heeft de strekking van 8° 3′ 30″ tot 8° 53′ 30″ zuiderbreedte, en van 114° 26′ tot 115° 40′ oosterlengte van *Greenwich*. De vlakte-inhoud wordt berekend op 140 □ mijlen van 20 op een' graad.

Op zoo korten afstand van *Java* gelegen is het niet te verwonderen, dat het in deszelfs formatie met den oosthoek van *Java* overeenkomt. De vuurbergen zijn, aan beide zijden van de zee-engte, van denzelfden aard, de zuidoosthoek van *Java* en de Tafelhoek van *Balie* bestaan uit dezelfde kalkformatie, en ten oosten zoowel als ten westen der zeestraat treft men meren aan, hoog in het gebergte gelegen.

Nabij straat *Balie* neemt het gebergte reeds eenen aanvang, vormt over de lengte van het landschap *Djembrana* ééne bergketen, doch splitst zich vervolgens in twee ketens, die langzamerhand verder van elkander wijken, alhoewel niet naar mate der verbreeding van het eiland. Nadat beide ketens ongeveer twee derde van *Balie* doorloopen hebben, strekt van de noordelijke keten een bergrug naar de zuidelijke, die daarop, in verspreide bergen en bergruggen, waaronder de *Agoeng* en de *Seraija*, tot aan straat *Lombok* doorloopt. Men meent dat de vuurberg *Djembrana*, ongeveer 1600 N. el hoog, met den *Idjing* en andere vulkanen in het oostelijkste deel van *Java* in verband staat. Het zou meermalen gebleken zijn, dat de eene zwaarder

begint te rooken en asch uit te werpen, wanneer de andere zijne werkzaamheid door vuurbrakingen gaat aan den dag leggen. In het jaar 1804 heeft de *Djembrana* de omliggende landstreek met gloeijende asch en steenen overdekt. Over een' omtrek van eenige uren was de schade aanzienlijk, en hetzij dat door de aardschuddingen of door de gloeijende asch het drinkwater werd bedorven, of door de uitbarstingen de lucht verpest, althans aanstekende ziekten volgden spoedig daarop en raapten een niet gering gedeelte der bevolking weg. — Berg *Tabanan*, na den *Agoeng*, de verhevenste van *Balie*, bereikt eene hoogte van 2840 N. el of nagenoeg 9000 voet Rijnl.; deze ligt in de zuidelijke bergketen; van zijne uitbarstingen is tot nog toe niets bekend geworden. — De *Batoer* steekt weinig boven de omringende bergen uit, en is ruim 6000 voet Rijnl. of 1880 N. el hoog. De uitbarstingen van dezen vuurberg hebben in de bergvlakten van *Banglie*, die denzelven omringen, meermalen, vooral aan de zuidzijde, alwaar de krater tusschen twee piektoppen zigtbaar is, groote schade aan menschen en gewassen veroorzaakt. Zoodanige uitbarsting, eene verschrikkelijke omkeering veroorzakende, en de menschen met angst en wee vervullende, heeft inzonderheid in het jaar 1818 plaats gehad. — De *Agoeng*, in het oosten van *Balie*, is niet minder dan 11000 voet Rijnl. of 3452 N. el hoog. Langs de hellingen van dien berg zijn onderscheidene sporen zigtbaar, die bewijzen dat de gloeijende lava meermalen, den krater uitgeslingerd, langs de zijden

van den vulkaan zich nederwaarts heeft gewenteld, zich alvernielend eenen weg heeft gebaand, overal waar deze massa langs kwam, al wat leefde heeft verschroeid, in de vlakten is voortgerold, boomen verkoolende, menschen en dieren, zelfs door haren gloeijenden adem, het leven benemende, ja enkele malen, tot in de zee haren roodzwarten stroom voortwentelende, waar de opbruisende, sissende en spattende zilte wateren, ter naauwernood de lava in haren loop konden stuiten. Aan de hellingen van den vuurberg ontwaart men op onderscheidene plaatsen reten, waaruit zwaveldampen in de hoogte krullen en in het luchtruim zich verspreiden, na aan de randen dier spleten eene zwavelbekorsting te hebben achtergelaten, die steeds vermeerdert. — Lange was de *Agoeng* in rust geweest, toen, in het jaar 1843, door trillingen en schuddingen eene ophanden zijnde uitbarsting werd aangekondigd. Gloeijende asch werd uitgeworpen, gloeijende steenmassa's tot hoog in het luchtruim geslingerd. Dewijl slechts de voet en de benedenste glooijingen bebouwd en bewoond zijn, strekten zich de vernielingen niet uit, tot waar ze den bewoners nadeel veroorzaakten. Niemand waagt het den berg te beklimmen, zoo verzekerd wordt uit godsdienstigen eerbied; doch waarschijnlijk meer uit vreeze en traagheid. — De *Seraja*, door eenen lagen bergrug aan den *Agoeng* verbonden, heeft niet meer dan 1000 N. el hoogte, en verheft zijne drie spitsen in dier voege, dat men mag vooronderstellen, dat eene hevige uitbarsting, verzeld van aardbevingen, den krater heeft doen

instorten. De drie onregelmatige punten strekken tot vereeniging van eenen diepen en steil afloopenden, ja bijna loodregten ketel, hier en daar overgebleven brokken van den buitenrand vertoonende. De *Seraja* is thans geheel uitgedoofd. — In de bergketens ontdekt men op onderscheidene plaatsen even zulke onregelmatige en afgebrokkelde spitsen, welke, naar het zich laat aanzien, tot eenen kraterrand hebben behoord, die gedeeltelijk is ingestort.

De beide bergketens omvatten een hoog bergland, dat door menigvuldige beekjes, die het besproeijen, zeer vruchtbaar is en uit dien hoofde den *Tuin van Balie* (*Taman-Balie*) wordt genoemd. — De Noordkust is bergachtig, zoodat verscheidene bergen zich tot aan het strand uitstrekken, en de voet dier bergen door de zee bespoeld wordt. De Noordkust van *Balie* vertoont dus niet die breede strook van aangeslibden, vruchtbaren, doch tevens moerassigen en ongezonden grond, welken men op *Java* aantreft, maar een' zelfs steenachtigen en onvruchtbaren bodem; alhoewel een aantal rivieren hare wateren al kronkelende naar zee zenden. De Zuidkust verbreedt zich, vooral naar het zuidoosten, in vlakten, overvloedig van rivieren, die uit het gebergte afstroomen, doorsneden. Aan die zijde des eilands ontmoet men lage bergruggen, in eene zuidelijke rigting loopende, welke vruchtbare dalen van geringe breedte insluiten, besproeid door rivieren, welke de bevolking tot den landbouw uitnoodigen.

Niet enkel begunstigen veelvuldige rivieren, die

in het gebergte ontspringen, alsmede niet weinige bronnen, welke in den meer vlakken bodem opborrelen en vloeijen, den rijstbouw, maar in de bergachtige streken treft men bovendien een aantal grootere en kleinere meren aan, die daartoe dienstbaar kunnen gemaakt worden. Niet verre van het noorderstrand heeft men in het gebergte twee meren, het westelijkste, *Danoe Boejang*, ter hoogte van 800 N. el, het andere *Danoe Tambilingan*, ter hoogte van ongeveer 900 N. el boven den waterspiegel der zee verheven. De diepte van de eene en de andere zou nagenoeg 50 vademen bedragen. De overige bekende meren treft men aan de binnenhelling van de noordelijke bergketen. Het meer *Baratang* heeft, volgens het zeggen der inlanders, ééne mijl in breedte en drie in lengte, bij eene aanzienlijke diepte. De oppervlakte is ongeveer 1300 N. el boven den zeespiegel verheven. Het tweede meer ligt in het gebergte *Batoer*. Het moet van eene groote uitgestrektheid, en van eene tot nog toe ongepeilde diepte wezen, dewijl men met eene lijn van 60 vademen geen' grond zou hebben gevonden. Te midden van dit meer verheft zich berg *Batoer*.

Men veronderstelt dat zoodanig meer de verwoestingen veroorzaakt heeft, welke het Belilingsche landschap, in Slagtmaand 1818, in een tooneel van jammer en verwoesting hebben herschapen. Toen in het midden dier maand aardschuddingen aanvingen zich te doen gevoelen, werd de vrees levendig dat die aardbevingen door eenen zwaren aschregen zouden worden verzeld, even als in Grasmaand van

dat jaar, toen de *Tomboro*, op het eiland *Sumbawa*, gloeijende asch en steenen uitbrakénde, den aschregen tot op *Java* had geworpen; in zoodaniger voege dat dáár aan eene uitbarsting van den *Merapi*, in het middelpunt van *Java* gelegen, werd gedacht. Hoe geducht hadden niet de aardschuddingen en de digte aschregens, aan alle gewassen verschroeijend hechtende, zich op het meer naburige *Balie* doen gevoelen! Niet zoo algemeen verspreidde zich over dat eiland, maar meer verschrikkelijk in hare uitwerkselen, de ramp welke in Slagtmaand het Belilingsche bezocht. Nadat de trillingen van den grond, in meerdere of mindere hevigheid, zich gedurende eenige dagen hadden doen gevoelen, werden ze op den 22^en^ dier maand zoo hevig, dat te *Soerabaija* de schokken gevoeld werden en de bevolking met schrik vervulden. Gedurende één uur lang waren in het vlek *Beliling* de golvende en nokkende bewegingen van den grond geweldig; een dof gerommel liet zich hooren als loeiden de bergen, tot eindelijk een oorverdoovend gekraak de geheele aarde als onderst boven scheen te keeren. Over de vlakte henen werden rotsbrokken en klompen geworpen, zelfs ter grootte van 100 voet middellijns. Door de wateren, die uit het gebergte kwamen aanbruisen, voortgestuwd, werden grootere en kleinere steenen en aardhoopen met onweêrstaanbare kracht door waterstroomen pijlsnel voortgedreven, of meer langzaam voortgewenteld. Niets bleef overeinde op den weg dien de wateren, of de rotsen, of de slijkstroomen zich baanden. Wat zouden de hutten van klei

der Balienezen, wat de bamboezen woningen der Boeginezen, wat de op palen gebouwde huizen der Sinezen voor wederstand hebben kunnen bieden! Of weggeslagen, of begraven in den algemeenen bajert, verdwenen ze van waar ze gestaan hadden, en van het vlek *Beliling* bleef genoegzaam niets overig. Meer dan 1200 menschen kwamen bij die verschrikkelijke gebeurtenis om. Stukken van rotsen, en overblijfselen van boomen, van dieren of van menschen, in eene bedding van roodachtige klei, vertoonde het tooneel van verwoesting, den volgenden dag, en maanden en jaren daarna. Lang belette bijgeloovige schrik den inwoners dien grond op nieuw te bebouwen, zoodat eene uitgestrektheid gronds, vroeger vruchtbaar en wel bevolkt, nog tien en twaalf jaren later, met heestergewassen begroeid, aan de tijgers ter woonplaats was overgelaten.

Men vermoedt, dat in het Belilingsche gebergte, te midden van de ingewanden der aarde, onder eenen uitgebranden vuurberg van grooten omvang, wiens krater in een meer was herschapen, de vulkaan *Batoer* zich kanalen had geopend; dat de voormalige stookplaats uit de diepte, ditmaal langs denzelfden weg, dien de ziedende en gloeijende massa in vroegeren tijd had gevolgd, zich een' uitgang had zoeken te banen, en dat de aanpersingen van den vuurgloed de aardbevingen, het uiteenspringen van den berg, en de overstrooming der wateren van het meer hadden veroorzaakt. — Hetgeen deze vooronderstelling een' hoogen graad van waarschijnlijkheid doet verkrijgen, is het verschijnsel der waterberoering, welke

hare verwoestingen met de uit het gebergte afgestorte wateren vereenigde, en wat zij nog overgelaten hadden, met zich in de diepte sleurde: de waterberoering, dat ontzettende verschijnsel, dat zoowel op de kusten van *Balie*, als elders in den Indischen Archipel wordt waargenomen! „De *Wa-* „*terberoeringen*," zoo lezen wij (*), „zullen wel geene „andere oorzaak kunnen hebben, dan uitbarstingen „van vulkanen, die op den bodem der zee aanwe- „zig zijn. Een zwaar gerommel, als kanongebulder, „kondigt zich schijnbaar uit de verte aan; eene schud- „ding volgt, de aarde trilt; de oceaan kookt en bruist, „plotseling treedt hij buiten zijne oevers; met blik- „semsnelheid stijgt de zee soms ter hoogte van 40 „tot 60 voet, overstroomt het naburige land, en treedt „met even groote snelheid binnen hare gewone grens- „palen terug, alles met zich slepende, en menschen, „vee, huizen, zelfs zwaar geboomte en geschut, in „hare peillooze kolken begravende."

(*) Zie: *Handleiding tot de Aardrijkskunde van Nederlands Oostindische Bezittingen*, uitgegeven door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. 1843. blz. 3.

TWEEDE HOOFDSTUK.

De voortbrengselen van het planten- en van het dierenrijk.

Onder de boomsoorten wordt vooral in de nabijheid van den zeeoever aangekweekt de kokospalm, die een' zilten bodem behoeft, en welke bij millioenen boomen op *Balie* gevonden wordt. Reeds HAAFNER (*) noemde dien: „prachtige kokosboom, die eenen ronden en gladden stam lijnregt in de hoogte verheft en met de lange bladeren de wolken geeselt; eenige boom van den weldadigen Schepper, aan de bewoners der heete werelddeelen geschonken! onwaardeerbare gift! die alleen genoegzaam is tot de meeste noodwendigheden des levens! die in den onvruchtbaarsten bodem groeit, het dorre zand met de prachtige kroon beschaduwt, en uit den ziltigen oever der zee zelfs verkwikkelijk vocht zuigt. Het bittere zeewater spoelt onschadelijk om zijnen slanken stam, hij bloeit met te meerder luister, buigt zich over de donderende golven, en lacht om haar geweld;

(*) J. HAAFNER, *Reize te voet door het eiland Ceilon.* 2. Druk, blz. 51.

klaterende slaan de zware noten tegen elkander; doch geen eenige valt daardoor ter aarde." De dichterlijke, doch ware beschrijving van den weldadigen kokosboom, die zelfs op koraalriffen, slechts met een paar handvollen aarde bedekt, trotsch het hoofd omhoog draagt, zullen wij niet verder vervolgen; doch slechts herinneren dat die gezegende palm voedsel, drank, woning, olie tot het bereiden van spijze en tot verlichting, en garen tot netten ter vischvangst schenkt, en nog vele andere zaken bovendien (*).

Behalve tot eigen gerief maken de Balienezen vooral gebruik van de rijpe kokos-of klappernoot, om olie te bereiden. Daartoe wordt de pit fijn geraspt, deze witte stof met water gewasschen, en de grove vezels weggeworpen. Met water wordt het fijne poeder gekookt, tot dat het water geheel verdampt is. Hetgeen overblijft is de olie welke in groote hoeveelheid van *Balie* wordt uitgevoerd.

De *Areeng* of Suikerpalm, die even als de kokosboom tot veelvuldige einden dient, daar de geurige kern geliefd is, de bladen tot toespijze bij de rijst genuttigd worden, en het merg eene vrij goede sagosoort oplevert, dient hier ook tot suikerbereiding. Uit den bloemstengel verkrijgt men een ligt-geel sap, dat gekookt en tot suiker verdikt wordt. Hoezeer bij zorgvuldige bereiding de *Areeng*-of boomsuiker ligtgeel, droog en korrelachtig wordt, is die bij de gewone bereiding vrij donker van kleur,

---

(*) Zie J. K. Hasskarl, *Het nut door de bewoners van Java aan eenige planten toegeschreven.* blz. 59. Artikel *Kalappa.*

en wat vochtig. — Ook uit den *Lontar*-boom wordt alhier suiker bereidt.

De *Banian* of Indische vijgeboom, in den Aziatischen Archipel, veelal *Warienga* genoemd, is die boom, welke, na zijne takken regtstandig te hebben uitgespreid, loten benedenwaarts laat zinken, die, de aarde bereikt hebbende, wortel schieten, een' nieuwen stam voortbrengen, en zoo den moederstam met honderde stammen omringen, waardoor die, eeuwen oud, uit éénen stam een geheel fraai en koepelvormig bosch vormt. De Balienezen behandelen dien boom met zekeren eerbied, planten hem bij hunne heilige plaatsen, waar de *Warienga* eene aangename schaduw en koelte verspreidt.

Onder de boomen die een' hoogen grond vorderen is de hooggestamde, met tak-en bladerrijke kruin getooide *Kasuarine*, waarvan in het gebergte geheele bosschen worden gevonden. Aan het donkergroene blad, is die sierlijke boom gemakkelijk te herkennen. — De *Kapok* of katoenboom wordt veelvuldig aangetroffen. De vrucht openberstende, vertoont de katoen, die vooral gebruikt wordt om matrassen op te vullen; ze moet echter zorgvuldig van de pitten gezuiverd worden. Deze uitgeperst wordende, leveren goede lampolie. — De katoen, die gesponnen wordt en tot de weverij dient, heet *Kapas* en is eene plant, die, gezaaid wordende, in weinige maanden rijpt. Ook deze wordt op *Balie* veel aangekweekt, tot een' sterken draad gesponnen en tot het weven van sarongs gebezigd.

Met veel zorg wordt een aantal vruchtboomen

aangekweekt, onder welker beschaduwing de hutten der bevolking meestal verborgen zijn. Zoo heeft men hier den *Manga*, waarvan de vrucht eene zoo geliefkoosde lekkernij is; de soort, *Kawenie* of *Manga-besaar* genoemd, moet, alleruitstekendst van smaak, op *Balie* aangetroffen worden; de *Mangoe* of *Mangoestan* en de *Doerian*, geven evenzeer eene smakelijke vrucht; de voedzame *Pisang* of *Banaan*, Balieneesch *Bijoe*, in deze streken niet van zoo algemeen gebruik, als in gewesten, welke minder rijk, door overvloed van levensnoodwendigheden, gezegend zijn; de broodvrucht, door de Balienezen *Timboel* geheeten; den citroen; den zoeten oranje-appel of Sinaas-appel, zoo buitengewoon overvloedig en zoo uitstekend van smaak, dat die nergens geuriger kan gevonden worden. Die allen en zoo vele andere vruchten, waaraan de keerkringsgewesten, vooral de eilanden van den Archipel zoo rijk zijn, worden op dit eiland aangekweekt.

Tot voedsel wordt vooral van rijst en zoogenoemde turksche tarwe (*jagong*) gebruik gemaakt. — De rijstbouw wordt onderscheiden naar mate daaraan meerder of minder zorgen besteed worden, en naar mate de rijst in meer of min vruchtbare gronden geplant wordt. In hooggelegen bouwland, wordt de rijst gepoot en voorts aan zich zelve overgelaten tot ze rijp is; of boschland wordt daartoe bereid, nadat het hout is verbrand; dan wordt de grond in het ruwe, met een houweel, omgedolven en de korrel aan de aarde toevertrouwd. Deze beide zijn de meest onvolkomene wijzen van rijstbouw. De derde

wijze is die, waarbij op den regen wordt staat gemaakt; daarbij wordt de rijst, van het veld waarop ze gezaaid is, naar een ander veld overgebragt en zorgvuldig gepoot. De meeste zorg vereischt het eigentlijke natte rijstveld (*sawah*); op die wijze wordt, even als op *Java*, ook op *Balie* de rijstbouw gedreven. In de vlakte of langs de glooijingen van het gebergte worden de rijstvelden aangelegd; als terrassen liggen ze vaak boven elkander en zijn van kleine dijkjes omgeven. Wanneer de rijst in die velden gepoot is, wordt uit rivier of beek, of soms door eene kunstmatige waterleiding, het water daarover heen gebragt; in dier voege dat, waar men eene uitgestrekte watervlakte meent te zien, er op het veld vaak geen duim hoog water staat. Op eene behendige wijze weet de landman soms van een nietig beekje het verlangde nut te trekken en zijne rijstvelden, tot kort vóór den tijd van den oogst, onder water te houden. Elk veld of elk terras, er zijn soms tot acht of tien boven elkander, moet volkomen vlak liggen, en brengt een' rijken oogst op. Op zoodanige wijze behandeld, is de drooge of de regenmoesson den landbouwer onverschillig, en wanneer bovendien die soort van rijst gekozen wordt, welke maar vijf maanden noodig heeft om te rijpen, kan men van hetzelfde land twee oogsten 's jaars winnen. Dit geschiedt veelal op *Balie*. Is het graan rijp, dan wordt de rijst halm voor halm gesneden, een paar dagen gedroogd en voorts aan bossen gebonden, om als *paddie* te worden bewaard; of de paddie wordt van het stroo gescheiden en ter markt gebragt. Voor

eigen gebruik wordt de rijst van den bolster ontdaan, door ze in groote houten blokken, die genoegzaam uitgehold zijn, met lange houten stampers te stampen. Deze bewerking geschiedt naar mate men de rijst noodig heeft; opdat ze, gebolsterd zijnde, door vochtigheid of door insecten niet zou komen te lijden. Eenige vrouwen doen dit gewoonlijk gelijktijdig, en houden door zeker gezang daarbij de maat; zoodat de reiziger aan dit rijststampen ontwaren kan, dat hij een dorp of gehucht nadert.

De *Jagong*, minder geacht als dagelijksch voedsel, wordt nogtans veel tot eigene behoefte verbouwd. Veelal wordt er schraal land toe gebezigd, en even weinig zorg aan besteed als aan den droogen rijstbouw (*tagal*). Ze geeft steeds eenen milden oogst en in vruchtbare gronden zelfs tot vier en vijfhonderdvoud. Het graan wordt gewoonlijk aan den struik gedroogd en bewaard. De korrel wordt in haar geheel gekookt en gegeten; of tot meel bereid en tot pap gekookt.

Verschillende soorten van *Katjang* worden op dit eiland aangekweekt. Dit is eene peulvrucht, waarvan de plant, die langs den grond kruipt, binnen korten tijd opgroeit en rijpt. De vrucht of het boontje wordt gekookt gegeten, ook worden de bladeren als toespijs bij de rijst genuttigd. Het is echter meer op de oostelijke eilanden, waar de landbouw nog mindere volkomenheid heeft bereikt, dat de katjangboontjes door de bevolking als gewoon voedsel genuttigd worden. Hier wordt er olie uitgeperst, die, alhoewel veel gebruikt, niet zoo geacht is als de kokos- of klapperolie.

Suikerriet, koffij, tabak en onderscheidene andere voortbrengselen worden aangekweekt, doch niet algemeen of in groote hoeveelheid. — De pompelmoes, die veel tot vorstelijke geschenken dient, verkrijgt hier eene aanzienlijke grootte. — Van bloemen wordt veel werk gemaakt, en daarom worden ze met zorg aangekweekt.

Het verdient opmerking dat men op de schakel eilanden, welke *Azia* aan het vijfde werelddeel, het land der Papoe-negers, hechten, de groote viervoetige dieren ziet verdwijnen, naar mate men verder oostwaarts komt. Zoo bezit *Sumatra* nog den olifant; *Java* mist dien koning onder de dieren, doch heeft nog, vooral in de meest westelijke gebergten, den neushoorn, die de aarde onder zijne voetstappen doet dreunen. Dit dier, met eene huid zoo dik en ondoordringbaar als ware het een schild, zoude men in *Balie's* gebergten te vergeefs zoeken. — De tijger is, in weinig bewoonde streken, talrijk voorhanden; inzonderheid in het westen van dit eiland. De apen zijn, zoowel in aantal als in soorten, niet zoo veelvuldig als op *Java.*

De paarden zijn onaanzienlijk, hebben ruw en grof haar en zijn lomp gebouwd; ze zijn echter sterk en in het gebergte zeker van gang, zoodat de ruiter op hen vertrouwen kan. De Balienees besteedt weinig zorg aan deze dieren, en even weinig aan den buffel, die niet, als op *Java*, den landbouwer bij den veldarbeid tot onmisbaren medgezel strekt. — De runderen zijn schoon; eene grootere en zwaardere soort dan het gewone rund dat op

Java en op de oostelijke eilanden wordt aangetroffen. — Het varken, zwart en klein, is in de dorpen zeer talrijk; men kan het een huisdier noemen; even als de hond, overtalrijk en zeer lastig in de bewoonde gedeelten des eilands. — Hoenderen en eenden worden door de dorpbewoners in groote hoeveelheid gehouden. — Herten worden, in onderscheidene soorten, in de bosschen aangetroffen.

De visschen zijn ongetwijfeld dezelfde als op *Java*, zoowel wat den rivier- als den zeevisch betreft. Het schijnt echter, dat er van de visscherij weinig werk wordt gemaakt; welligt omdat de Balienees geen vriend van de zeevaart is; of ook omdat, zoodra men den oever verlaat, de zee spoedig aandiept.

Onderscheidene steensoorten vindt men in het gebergte. Wel vindt men *trachiet* en in het zuiden kalksteenformatie; doch eigentlijk is *Balie* uit een geologisch oogpunt nog genoegzaam onbekend. Sommigen meenen dat er goud in de ingewanden der aarde voorhanden is, anderen dat er tin gevonden wordt. Hetgeen aan het laatste waarschijnlijkheid bijzet is, dat het zoogenoemde Baliesch zilver alhier wordt vervaardigd, hetgeen slechts voor een vierde uit zilver van Spaansche piasters, en voor het overige uit tin bestaat, dat in korrels in de beddingen der rivieren gevonden wordt.

DERDE HOOFDSTUK.

De bevolking, haar oorsprong en verdeeling in stammen of kasten.

De Balienees is langer, slanker en welgemaakter dan de Javaan; en de gewoonte van de beide kunnen, om het bovenlijf bloot te dragen, doet de schoone ligchaamsvormen gunstig uitkomen. Hunne houding is vrijer en mannelijker dan die der Javanen. Ook schijnen zij beter in staat om vermoeijenissen te verduren en hebben een meer krijgshaftig voorkomen. Met dat al schijnen de mannen meer afgerond van vormen te wezen, en ook in de wezenstrekken iets meer vrouwelijks te hebben, dan bij de Javanen het geval is. Daarentegen missen vele Balienesche vrouwen die zachte rondingen, welke het sieraad der vrouw uitmaken, en krijgen ligt iets scherps en hoekigs in vormen en in uitdrukking van gelaat. Dit laatste zal waarschijnlijk toegeschreven moeten worden aan de omstandigheid dat, over het algemeen genomen, de vrouw op *Balie* veel zwaarder moet werken dan op *Java*. Ze is niet, als op het laatste, de gezellin en de hulp van den man, die

zelf het zwaarste werk verrigt; maar zij is des mans slavin en moet voor hem arbeiden.

Het schijnt op een verschil van oorsprong heen te wijzen, dat de Balinees langer en slanker van bouw is dan de Javaan; ook zijn er die den eersten regtstreeks van de kust van *Koromandel* doen afstammen. Niet geheel onwaarschijnlijk is het evenwel dat terwijl de Hindoes[1], van het Malabaarsche schiereiland naar *Java* overgekomen, bezig waren de oorspronkelijke bevolking van dat eiland aan hunne godsdienst en heerschappij te onderwerpen, toevallig eenigen hunner straat *Balie* zijn overgestoken. De bevolking, welke aldaar op een' veel lageren trap van beschaving stond dan de eigentlijke Javanen, werd door die vreemdelingen beoorloogd, die van hunne landgenooten van *Java* deden overkomen om de *Aborigines* te verdrijven. Deze ruimden voor de vreemdelingen het veld, en namen de wijk naar het naburige *Lombok*. De vreemdelingen meester gebleven zijnde, behielden *Balie* en plantten zich aldaar onverbasterd voort, terwijl zij op *Java* zich met de Javanen vermengden en een gemengd ras voortbragten.

De deswege op het eiland bestaande overlevering is niet van belang ontbloot. Ze luidt nagenoeg in dezer voege: Toen op *Balie* mannen uit het land *Kosta* (de kust van *Koromandel*) en van hindoeschen stam aanlandden, werd het eiland geregeerd door twee koningen die tot het geslacht der reuzen (*Reksasas*) behoorden. De eene heette PRABOE MIRIHED, die in het westen regeerde; de andere heette

PRABOE BIDAHOELOE en regeerde in het oosten van het eiland. Zij waren afzigtig om te aanschouwen, zoo als men nog in de *wayangs* (tooneelvertooningen) zien kan. Een der hindoesche opperhoofden, REMDJANA, trok een' anderen reus, die van vaderszijde tot het geslacht der geesten behoorde, in zijne belangen, en door eene menigte Hindoes van *Blambangan* ondersteund, overwon en doodde hij de beide vorsten. Uit dat zelfde gewest kwam IDA DALAM DEWA AGONG op *Balie.* De reus KABOEHAJOE verwekte hem vrees, en hij ontsloeg zich eindelijk van hem door middel van verraad, op eene reis, door den reus naar *Blambangan* ondernomen. Destijds was het gebruik om op Lontarbladeren te schrijven, dat wil zeggen de letters met een schrijfstift in te griffen, nog niet uit het Malabaarsche schiereiland op *Java* ingevoerd; men bediende zich op *Java* nog van boombast, zoo als veel later op *Balie* nog geschiedde.

DEWA AGONG verwekte verscheidene kinderen; onder andere bij eene papoesche slavin en bij eene zijner zusters, die hem kwam bezoeken en bij hem bleef. De kinderen van deze laatste werden beschouwd als van zuiver bloed, en deze regeren in het land van *Kalongkong.* Wanneer men die vorsten aanspreekt geeft men hun den titel van *Tjoekoerda* (*). De afstammelingen van onderscheidene

(*) Het schijnt dat dit woord als titel gebruikt wordt, wanneer men den vorst aanspreekt en aan hem schrijft; als het ware om aan te duiden, dat zijn eigentlijke titel te verheven en te heilig is om uitgesproken te worden. Zie over de beteekenis

zijner andere kinderen, werden ook koningen op het eiland.

Ingevolge dezelfde overlevering kwam, na het overlijden van den stamvader DEWA AGONG, een Brahmin op het eiland, voorgevende dat HANOEMAN, zoon van RAMA, zijn voorvader was. Hij voerde de Boedha-godsdienst in, leerde aan het volk de afgoden, of de menigvuldige ondergoden, aanbidden, en voerde het verbranden van de dooden, zoowel als van de weduwen, met het lijk van haren echtgenoot, in. Te gelijker tijd is door dien Brahmin de kasten-verdeeling ingevoerd.

De hoogste kaste is die der *Brahmanen*, die, even als in het vaderland der Hindoes, de geestelijke waardigheid bekleedt, en rang heeft boven de vorsten. Koningen mogen zij echter niet worden. Zij staan in groote achting, en hunne raadgevingen worden door de vorsten gevolgd; want ze worden door de vorsten beschouwd als Godspraken.

De tweede is die der *Satria's*, de afstammelingen van DEWA-AGONG. Dit is het vorstengeslacht of de hoogste adel (*Goesties*). Velen hunner wonen in het landschap *Badong;* zij staan allen bij de bevolking in hooge achting. Zij mogen zoo veel vrouwen en bijwijven nemen als zij verkiezen, en reeds bij hun leven, wanneer zij oud geworden zijn, aan eenige hunner vrouwen vergunnen,

---

van het woord *Tjoekoerda*, het gezegde van Dr. W. R. VAN HOËVELL, bl. 191 en 192; van het *Tijdschrift voor Neêrlands Indië*, Jaarg. VII. D. II.

hen op den brandstapel te volgen. Hun lijk verbrand wordende, gaan zij regtstreeks naar den hemel, waar de vrouwen, die zich laten verbranden, hen onmiddellijk zullen gezelschap houden.

De *Wasias* vormen de derde kaste. Deze zijn de afstammelingen van *Remdjana.* Zij kunnen ook koningen worden, en ontvangen dan den naam van *Djelantok.* Zij dragen niet het hoofdhaar, als de beide hoogste kasten, lang en in eene wrong boven het hoofd opgestoken, maar integendeel kort afgesneden en krullende.

De *Soeddras* of *Soedharas*, zijn, volgens hunne benaming, van de laagste kaste in Hindostan afkomstig. Zij vormen de vierde kaste (*). Van hen wordt gezegd dat ze afstammelingen zijn van die Hindoes, welke door REMDJANA tot Dorpshoofden (*Pembekel* of *Bekel*) op *Balie* werden aangesteld. De derde en vierde kaste zijn dienvolgens van verhevener rang, dan in het vaderland der Hindoes.

Behalve die vier kasten, zijn er een aantal onderverdeelingen. Een man uit eene hoogere kaste mag zich wel eene vrouw kiezen uit eene lagere, doch omgekeerd is zulks ongeoorloofd. De kinderen, verwekt uit de vrouw, tot eene lagere kaste behoorende, hebben minder voorregten dan hunne vaders; voor hen gaat derhalve de kaste verloren. Dewijl

(*) In Hindostan is de verdeeling der stammen: 1e. de Brahmanen, 2e. de Shatrias of vorstelijke stam, 3e. de Vassas of Wassas, de kooplieden, en anderen geene handteringen uitoefenende, 4e. de Soeddras, de landbouwers. Daarna komen de Pariahs.

vooral de Vorsten vele bijzitten hebben uit de geringere kasten, kan het niet missen of de tusschenverdeelingen worden talrijk en steeds talrijker. Als wettig huwelijk wordt echter slechts beschouwd, dat, tusschen personen van dezelfde kaste.

Die tot deze vier kasten of stammen, of de daarvan door vermenging gevormde, niet behooren, heeten *Kaula's* of *Sjoelas*, welke naam misschien van het woord *koelie* afkomstig is. Deze is de meest verachte klasse, even als de Pariahs in Hindostan. Sommigen houden uit dien hoofde deze Kaulas voor de afstammelingen der oorspronkelijke bevolking; doch anderen meenen dat het een vermengd ras is, van de oorspronkelijke bewoners en van de Soeddras onder de Hindoes of hindoe-afstammelingen, welke naar het eiland zijn overgekomen. Terwijl de lijken der twee hoogste kasten worden verbrand, en die van de twee volgende kasten begraven, worden de lijken van de Kaula's aan den weg geworpen, om aan tijgers of gieren tot voedsel te strekken. De vorsten en, in navolging van dezen, de dorpshoofden, veroorloven zich allerlei onregtvaardigheden en knevelarijen jegens deze ongelukkigen, die ook door de Goesties of mannen van hooge geboorte, welke aan geene vernederende diensten kunnen onderworpen worden, niet zelden straffeloos worden mishandeld.

Hoezeer de Siva-dienst onder de inlandsche bevolking de meest algemeene is, zoo vindt men onder hen ook, die de leer van Boedha volgen. Dezen worden *Orang-Boedha-kling* geheeten, welke

naam aanduidt, dat deze heidensche eerdienst van de kust van *Koromandel* tot hen is gekomen. De Boedhisten verwerpen de kasten-verdeeling.

Mohammedanen vindt men alleen verspreid in de vlekken en dorpen, langs of zeer nabij de kusten gelegen. Deze zijn voornamelijk Boeginezen, Wadjorezen en eenige Maleijers, die zich aldaar hebben gevestigd; inlanders vindt men weinig onder de Mohammedanen. De vijandschap tusschen de volgelingen van Mohammed en die der hindoesche leer, wordt steeds levendig gehouden; dewijl de eersten een afschuw hebben van het varkensvleesch, dat door de Balienezen veel genuttigd wordt. De godsdienstige gebruiken der anderen laten hun niet toe, rundvleesch te eten; alhoewel de lagere kasten zich daaraan niet streng houden. Toch is het rund den Sievisten heilig; zelfs de runderhuid wordt onder de inwoners van *Balie* voor heilig gehouden.

Sinezen vindt men insgelijks; doch hun getal is niet groot. Zij gedragen zich als overal in den *Archipel*, zijn gewoonlijk de pachters der inkomende en uitgaande regten, en de groote opkoopers. Zij staan in aanzien bij de Radjahs, wier Sjabandhars of gezaghebbers over den handel zij meestentijds zijn.

VIERDE HOOFDSTUK.

Godsdienst. — Godsdienstige gebruiken. — De lijkverbranding en het verbranden der vrouwen.

Het is algemeen bekend dat in *Hindostan* van de drie oppergoden, of de drie hoofdeigenschappen van de Godheid, of van het groote Wezen, gesproken wordt onder de namen van Brahma den Schepper, Bieshn of Vishnoe den Onderhouder en Sieva den Verdelger. De eerste heeft geene tempels of eigentlijke vereerders; die van Vishnoe, ook Nahmadaries genoemd, vindt men voornamelijk op de kust van Koromandel, en die van Sieva, ook Lingadaries geheeten, vond men voormaals over geheel *Java* verspreid.

In het Tingergebergte op *Java* ontmoet men nog een gering overblijfsel van dezen (*); het schijnt dat er nog enkele Sievisten op *Madoera* gevonden worden; doch de Balienezen zijn nog allen, met geringe uitzondering, de Sieva-leer toegedaan.

(*) Men zie H. J. Domis, *De Residentie Passaroeang op het Eiland Java*, alwaar zeer belangrijke aanteekeningen over het Tingergebergte en desselfs bevolking, naauwelijks 3000 zielen sterk, worden gevonden van bl: 131—158.

Het komt in geenen deele te pas, die leer alhier uit de oudheid op te delven; aan de kastenverdeeling der oude Egyptenaren te herinneren, of den stier Apis met den stier (*Nandi*) van Sieva te vergelijken; nog minder om eene overeenkomst te willen vinden tusschen Wodan en Boedha, of zich in het thema Brahma en deszelfs uitlegging te verdiepen. Genoeg is het te herinneren, dat Sieva, op *Balie*, als de voornaamste der drie goden, wordt vereerd; en wanneer ze gezamenlijk voorgesteld worden, dan bevindt zich Sieva in het midden, Brahma aan zijne regter- en Vishnoe aan zijne linkerhand. De allegorische voorstelling, dat Sieva de lucht, Brahma de aarde, en Vishnoe het water voorstelt, is den Balienezen niet vreemd. Zij zeggen de eerste beheerscht de lucht, het uitspansel en alles wat daarboven is, Brahma beheerscht het vuur en Vishnoe het water. Het is niet geheel zeker, dat op *Balie* de fabel bekend is, dat Sieva de vader zou wezen van Vishnoe, en dat uit den navel van Vishnoe eene waterlelie zou zijn gegroeid, waaruit Brahma te voorschijn kwam.

Sieva wordt wel eens afgebeeld op den witten stier (*Nandi*), zijn voertuig. Deze is het zinnebeeld van zuiverheid en heerschappij. De *Nandi* wordt ook alleen gevonden, als het zinnebeeld van God Sieva. Van daar de eerbied voor het rund, door den Balienees als heilig geacht. — Zijne vrouw Doerga, ook Parvatie of Kalie, is het zinnebeeld van de werkdadige of handelende deugd. — Genesa of Goneish, zoon van Sieva en Doerga,

is de God der wijsheid en des gebeds. Hij wordt meestal zittende voorgesteld met eenen olifantskop; dewijl de olifant als het zinnebeeld der wijsheid wordt geacht. De schrijvers vangen hunne geschriften gewoonlijk aan, met Genesa aan te roepen.

Behalve deze drie, worden door de Balienezen nog eene menigte ondergoden of geesten aangebeden; hetgeen waarschijnlijk afkomstig is van de vroegere gewoonte der Hindoes, om de hemelligchamen en alle natuurkrachten te vereeren. Als ondergoden (DEWA'S) zijn ze in het Brahmanisme verzinnelijkt. De bronnen, beken, rivieren en grotten hebben geesten, die over dezelve waken, en welke door de inboorlingen met bloemkransen, vruchten en andere offeranden vereerd worden. De *Warienga*-boom wordt voor heilig gehouden.

De beelden, van de onderscheidene Goden, op *Balie* gevonden, zijn óf van hout, óf van gebakken steen; hoogst zeldzaam van gehouwen steen. Ze zijn niet fraai of met kunstgevoel bewerkt, en, hetgeen op *Java* genoegzaam nimmer wordt gevonden, ze hebben gedrochtelijke gelaatstrekken en varkenstanden.

De zielsverhuizing behoort tot de leer van Sieva. Het is daardoor dat de mensch langzamerhand de volmaaktheid nadert. Heeft hij slecht geleefd, dan verandert hij in een meer of min onrein of afschuwelijk dier. De twee hoogste kasten gaan echter, hoe vele ook hunne misdrijven geweest zijn, regtstreeks naar den hemel; mits hunne lijken verbrand worden. Verdrinken zij, of worden hunne lijken in het water geworpen, dan komen zij niet in den hemel.

De tempels zijn meestal klein, en van baksteenen, of in de zon gedroogde steenen, opgetrokken, niet zonder smaak, en de portalen en tempels tamelijk fraai bewerkt; zoodanig dat er de hindoesche bouwkunst in kan herkend worden. Evenwel is alles verre achterstaande bij de zoo heerlijke, prachtige en grootsche overblijfselen van hindoesche bouwkunst op *Java*, welke den beschouwer van opgetogenheid en bewondering verbaasd doen staan. — Een klein afgodsbeeldje, meestal van gebakken steen, soms van metaal, staat in eene kleine nis binnen het gebouw. Van één of meer bemuurde pleinen, of wel met paggers, of enkel met gevlochten bamboes afgeschut, is meestal de tempel omringd. Men vindt wel eens aan den weg, aan eene bron of badvijver, of elders, eene nis, een paar voet hoog, en twee of drie voet boven den grond, met een klein beeldje van een' Dewa.

Alle priesters (*Bontos, Dewaties* of *Idas*) behooren tot de kaste der Brahmanen. Zij onthouden zich gewoonlijk van alle vleeschspijzen, inzonderheid van rund- of buffelvleesch. Zij hebben éénc vrouw, en nemen over het geheel eene strenge levenswijze in acht. De opperpriester, *Seda Gedee* genoemd, houdt met eenige mindere geestelijken, zijn verblijf in het paleis, of de woning van den vorst. Zij bewonen er een afzonderlijk gedeelte, en worden kosteloos van al het noodige voorzien. In tegenwoordigheid van den vorst hebben de priesters de hoogste plaats, en wanneer zij den vorst ontmoeten, moet deze hun eer bewijzen. Die vernedering beijveren zij zich nogtans om den

vorst te besparen. Geene belangrijke zaak wordt door den vorst ondernomen, zonder den opperpriester te raadplegen. Des priesters raad wordt steeds gevolgd. Zelfs wanneer de vorst eene min belangrijke zaak wil ondernemen, bij voorbeeld het vergrooten of veranderen van zijn huis, raadpleegt hij ook hierin den opperpriester, en handelt naar diens uitspraak.

Hindoesche bedelmonniken, of zich zelven kastijdende geestdrijvers, zoo als die op de kust van *Koromandel* en in *Bengalen* niet zeldzaam zijn, ontmoet men hier niet. Kluizenaars of boetelingen, die het gezellige leven verlaten om afgezonderd in de bosschen te leven, zijn zeldzaam. Waar ze worden aangetroffen, worden ze echter door de lagere standen vereerd.

De offeranden bestaan meestal uit bloemen, bloemkransen, vruchten, rijst of kokosnoten; vooral wanneer het enkele personen of huisgezinnen geldt. Bij gewigtige zaken, waarin door velen, of het geheele rijk belang wordt gesteld, is dit geheel anders. In geval van droogte of misgewas, of wanneer de sprinkhanen den te velde staanden oogst hebben vernield, wee dan den ongelukkige, wiens velden meer bijzonder door de plaag getroffen zijn. Hij moet ten zoenoffer dienen: hij wordt gegrepen, hem worden handen en voeten gebonden, en hij wordt in zee geworpen. Ter zake van 's lands welzijn, van vrede of oorlog, worden ook kinderen geofferd. Men verhaalt zelfs, dat GOESTIE LANANG, Radjah van *Karang-Assam*, uit zijn rijk verdreven zijnde, vijftien, of vijfmaal vijftien, kinderen zou geslagt hebben

Hij en zijne volgelingen zouden die kinderen gebraden, en onder het aanroepen der Goden hebben gegeten; hopende door die offerande weder in zijn rijk hersteld te zullen worden. Deze barbaarschheid had nogtans bij de bevolking zoodanig afgrijzen verwekt, dat hem de terugkeer naar zijne staten geheel onmogelijk werd. In den afschuw, welke die menschenoffers bij het volk verwekten, ligt het bewijs, dat ze geenszins met den aard der inlanders strooken. Ook vindt men geene volwassenen, die, als op de kust van *Koromandel*, hun leven aan hunne goden ten offer brengen.

Het vrouwenoffer is evenwel bij den Balienees nog steeds in zwang. Bij de kaste der Brahmanen heeft het zeldzaam plaats, en dan is het de wettige vrouw alleen, welke zich, met het lijk van haren man, in den vuurgloed werpt. Onder de sekte der Satria's treft men dit barbaarsche gebruik niet alleen aan, maar het heeft hier eene grootere uitbreiding in de toepassing, dan wel in *Hindostan*.

De vorsten zijn gehecht aan hunne uiterlijke godsdienstige pligten; zoo als uit den eerbied, dien zij den priesters bewijzen, gemakkelijk is op te maken. In hunne woningen hebben zij een bidvertrek, waar zij des morgens en des avonds regelmatig een uur doorbrengen; door geene bezigheden laten zij zich hiervan wederhouden. Ook bezoeken zij niet zelden den tempel, doch hebben daartoe geene vastgestelde uren. In geval van ziekten of sterfgevallen onder de hunnen, of bij andere rampen, blijven zij niet in gebreke zich meermalen naar den

tempel te begeven. Overigens kan eene godsdienst, die hun, onverschillig hoe hun gedrag geweest is, den toegang tot eenen hemel met zinnelijke genietingen waarborgt, mits hun lijk verbrand worde, geenszins de strekking hebben hunne zedelijke verbetering te bevorderen. Dat zich met hun lijk vele vrouwen opofferen, is in hunne oogen een bewijs van gehechtheid, en voor de vrouwen zelven eene groote eere.

Niet alleen bij het overlijden van eenen vorst; maar ook bij dat van alle mannen, tot de sekte der Satria's behoorende, heeft dit vrouwenoffer plaats. Echte vrouwen, bijwijven en slavinnen worden, bij zulke gelegenheden, naar mate van het aanzien van den overledene, in grooter of kleiner getal opgeofferd. Bij het overlijden der eerste wettige gemalin van een' regerend vorst of van zijne zonen, worden slavinnen geofferd.

Een regerend vorst overleden zijnde, wordt het lijk in eene kist gelegd, van onderen met eene menigte gaten doorboord. Gedurende een aantal dagen hebben dag aan dag vele plegtigheden bij het lijk plaats, en het wordt met rozewater gewasschen en met specerijen en zout ingewreven. Het vocht, dat uit de kist afloopt, en in potten opgevangen wordt, giet men met zekere plegtigheid weg. De dag der verbranding eindelijk gekomen zijnde, wordt het lijk op eene pyramide geplaatst (*), deze met veel staatsie buiten het

(*) Van zoodanige pyramide geeft J. Olivier, *Land- en Zeetogten in Nederlands Indië*, enz., D. I. bl. 459, de volgende beschrijving: „Wanneer de dag gekomen is, waarop de laatste

vlek gebragt, waar het lijk, onder een afdak, boven eenen grooten kuil, door den opperpriester zelven, onder het luide uitspreken van vele gebeden, met menigte potten rozenwater, wordt besproeid. Dit gedaan zijnde ontsteekt hij den brandstapel in den kuil, met takkebossen, olie en andere ligt vlam vattende stoffen gevuld.

Somtijds wordt het aan des vorsten vrouwen en bijwijven, zoo men verhaalt soms tot een getal van honderd of honderd vijftig, vergund, zich met het lijk van den vorst te laten verbranden. Indien dat aanbod niet uit eigene beweging geschiedt, dan weten de priesters, door het toedienen van bedwelmende middelen, het verzoek om te mogen verbrand worden van die ongelukkigen te verkrijgen. Die het echter weigert blijft der algemeene verachting prijs gegeven. Zij, die het verzoek om verbrand te worden hebben gedaan, doch daartoe geene toestemming verkrijgen, worden gedurende het overige van haar leven opgesloten. Die de vergunning heb-

plegtigheid bepaald is, plaatst men aan eene der poorten van het paleis eene zeer kunstig van bamboes vervaardigde, 130 tot 150 voet hooge pyramide, welke van buiten geheel bekleed is met fijn katoen, waardoor voornamelijk drie kleuren geweven zijn: hemelsblaauw, geel en purper. Het bovenste vak van deze pyramide is met eene balustrade van twee voet hoogte voorzien, doch overigens geheel open, in de gedaante van eenen kleinen, vierkanten, naar boven spits toeloopenden koepel, van welken de hoeken met lofwerk en bloemen versierd, en de openingen festonsgewijze behangen zijn met zijden stoffen van onderscheidene, voornamelijk de drie bovengemelde, levendige kleuren."

ben verworven, worden, van dat oogenblik af, als uitverkorenen, als heiligen beschouwd. Zij blijven afgezonderd, worden met veel oplettendheid behandeld en gevierd, en alles wordt aangewend om eene treurige stemming bij haar te voorkomen. De dag der plegtigheid daar zijnde, worden die vrouwen fraai opgetooid en met bloemen versierd. De echte vrouwen, die tot den stam der Satria's behooren, zijn verpligt zich levend in den vuurgloed, voor de vrouwen afzonderlijk toebereid, te werpen. Niemand mag de hand aan haar slaan, dewijl dit voor haar onteerend zou wezen. De vrouwen van de mindere kasten, mogen zich zelven, nabij den brandstapel gekomen, de kris in het hart stooten, of zich, door mannen die daarvoor gesteld en betaald worden, laten doorboren. Daarna worden hare lijken in de vlammen geworpen. De geheele plegtigheid gaat verzeld van een oorverdoovend geraas op allerlei speeltuigen.

Wanneer een vorst oud wordt en zijn einde nadert, dan geven de meeste zijner vrouwen voor, gedroomd te hebben, dat zij tot het getal behooren dergenen, die hem naar den hemel zullen mogen vergezellen. Op een' bepaalden dag kiest de vorst die vrouwen, aan wie die hooge gunst wordt toegestaan. Zoodra dit geschied is, beschouwen zich die vrouwen als uitverkorene wezens. De regerende vorst is evenzeer degeen, die de vrouwen en bijwijven zijner zonen, en de slavinnen hunner vrouwen kiest, die zich zullen opofferen. Bij het overlijden van de eerste gemalin van een' regerenden

vorst, hebben de Nederlandsche gezanten op *Balie* het in het jaar 1633 bijgewoond, hoe de slavinnen, die tot hare bediening behoorden, na zulks verzocht te hebben, zoo het heette, met het lijk van hare meesteres verbrand werden. Aan twee en twintig slavinnen dier vorstin viel dit treurig lot ten deel. Wij laten de gegevene beschrijving (*) hier volgen: „Het lijk werd door eene opening in den muur, die ter regterzijde van de deur gemaakt was, uitgedragen, om, volgens hunnen bijgeloovigen waan, den duivel te bedriegen, die, zoo als zij gelóoven, altijd in de gewone uitgangen op hen loert. De slavinnen, die gedoemd waren de doode te vergezellen, gingen vooruit, naar haren rang, die van den laagsten rang voorop; ieder van haar werd van achteren door eene oude vrouw ondersteund, terwijl zij op een' Badie of draagzetel, kunstig van bamboes gemaakt, en met bloemen gedekt, gedragen werden. Vóór haar uit werd een gebraden varken gedragen, met eenige rijst, betel en andere vruchten, als een offer voor hunne goden. Op deze wijze werden die ongelukkige slagtoffers der afschuwelijkste afgoderij, als in zegepraal, en op het geluid van velerlei speeltuigen, naar de plaats gevoerd, waar zij eerst den doodsteek ontvangen en daarna verbrand zouden worden. Voor ieder van haar was eene bijzondere stellaadje opgerigt, omtrent als een trog, op vier korte palen rustende, en aan twee zijden met

(*) Wij nemen uit het oorspronkelijke verslag waarop wij nader terug komen, de woorden, bijna zonder eenige verandering over.

opstaande planken voorzien. Nadat zij, op de plaats gekomen, driemaal in een' kring waren rondgevoerd, nog altijd op de draagstoelen gezeten, traden zij, de eene na de andere, daaruit, ten einde in die troggen geplaatst te worden.

„Terstond verschenen daarop vijf mannen, met vrouwen, die haar van al de bloemen, waarmede zij opgesierd waren, beroofden, terwijl zij telkens, de te zamen gevouwene handen boven hare hoofden houdende, de offerande omhoog hieven, welke door de vrouwen die achter haar stonden, gegrepen werd, die dezelve, te gelijk met de bloemen, op den grond wierpen. Sommigen van de omstanders lieten inmiddels eene duif of een' anderen vogel vliegen; als om daarmede te kennen te geven, dat hare ziel het oogenblik naderde om hare vlugt naar de verblijfplaats der gezaligden te nemen.

„Op dit laatste teeken, werden zij, met uitzondering van hare sluijers, van al hare kleederen ontdaan. Vier mannen grepen het slagtoffer aan, twee bij de uitgestrekte armen en twee bij de voeten; waarop de vijfde zich tot de uitvoering der doorsteking gereed maakte, hetwelk zij alles met opene oogen aanschouwden.

„Eenige der moedigste onder die vrouwen eischten zelven de kris. Zij ontvingen die met de regterhand, en namen het wapen, na dat eerbiedig gekust te hebben, in de linker. Nu bragten zij zich eene wonde toe aan den regter arm; zogen het bloed op, dat uit de wonde vloeide, en er hare lippen mede

bevochtigende, maakten zij met den vinger een bloedig merk op het voorhoofd. De kris vervolgens aan de bedienaars der plegtigheid teruggevende, ontvingen zij den eersten steek, tusschen de korte ribben, en eenen tweeden steek, onder het schouderblad; zoodat het wapen, tot aan de greep in de wonde dringende, het hart bereikte. — Zoodra de doodstrekken op het gelaat zigtbaar werden, zonder dat haar een zucht of eene klagt ontsnapte, werden haar de voeten achteruit getrokken, waardoor zij, voorover, plat op den grond vielen. Nu beroofde men haar, van haar laatste kleedingstuk, zoodat zij in een' staat van volkomene naaktheid bleven liggen.

„De naaste bloedverwanten, of, bij derzelve afwezigheid, personen die daartoe aangenomen zijn, wasschen het bebloede lijk; en hetzelve geheel gereinigd hebbende, overdekken zij het met hout, zoodanig, dat het hoofd alleen zigtbaar blijft. Daarop steken zij den brandstapel aan, en de lijken der ongelukkige slavinnen worden tot asch verteerd.

„De slagtoffers hadden reeds den doodsteek ontvangen, en de meeste lagen in de vlam, voor dat het lijk van de koningin aankwam, op eene prachtige Badie, van eene pyramidale gedaante, bestaande uit elf trappen, en door een aantal personen, overeenkomstig den rang van de overledene, gedragen. Twee vrouwen waren aan iedere zijde van het lijk gezeten; de ééne met een zonnescherm, de andere met eenen kwast van paardenhaar om de insecten af te weren. Twee priesters gingen vóór den draagzetel; in de ééne hand eene aan de Badie vastgemaakte koord houdende,

als ten zinnebeeld strekkende dat zij de gestorvene naar den hemel geleidden, terwijl zij in de andere hand eene schel hielden, die zij bestendig deden klinken. Overigens werd met gongs en andere speeltuigen zulk een geraas gemaakt, dat het meer scheen als ware men op een vrolijk feest, dan bij eene lijkplegtigheid.

„Nadat het lijk de brandstapels der slavinnen voorbij gedragen was, werd het op een' anderen brandstapel geplaatst, die terstond aangestoken werd; terwijl men de Badie en het huisraad, dat de overledene bij haar leven gebruikt had, mede in de vlammen wierp.

„De lijkstoet werd daar ter plaatse op een gastmaal onthaald, dat tot den avond duurde, onder het onophoudelijk gedruisch eener wilde muzijk, waarvan de lucht weergalmde. De lijken door de vlammen verteerd zijnde, keeren de nabestaanden en de priesters naar huis; maar laten eene wacht achter om het gebeente der vorstin te bewaken. De overblijfselen der slavinnen worden weggeworpen.

„Het gebeente van de koningin werd den volgenden dag, met eene staatsie, niet minder prachtig dan die van den vorigen dag, naar haar gewezen verblijf terug gebragt, en daarbij werden vele plegtigheden in acht genomen. — Het gebeente wordt, gedurende eene maand en zeven dagen, met godsdienstigen eerbied gewasschen; daarna wordt het op een' prachtigen draagzetel geplaatst, en met denzelfden stoet als te voren, naar eene plaats, *Labbee* genaamd, gebragt. Hier wordt het ten eenemale verbrand, de asch zorgvuldig in urnen opgezameld,

en op een' kleinen afstand van het strand in zee geworpen; hetwelk de geheele plegtigheid besluit."

De gewilligheid der bijwijven en slavinnen, om zich met de lijken harer heeren en meesters of meesteressen, van de beide bevoorregte stammen, te laten verbranden, laat zich onzes inziens alleen verklaren, uit het geloof dat men haar weet in te prenten, dat zij, met de lijken dier meesters of meesteressen verbrand wordende, die naar den hemel verzellen en niet aan de zielsverhuizing zijn onderworpen. — Er zijn die beweren, dat het vrouwenoffer oorspronkelijk zou ingevoerd wezen om te voorkomen, dat de mannen van aanzienlijk geslacht, door hunne vrouwen, of deze door hare slavinnen, door vergif of sluipmoord, om het leven mogten gebragt worden.

VIJFDE HOOFDSTUK.

Inborst, gewoonten, hanen- en krekelgevechten, opiumrooken. Ziekten en Doctoressen.

De inborst van den Balienees heeft oorspronkelijk vele aanbevelenswaardige hoedanigheden. Hij is niet van geestvermogens ontbloot, is naarstig, werkzaam en getrouw. Toen, in de 17e en in de afgeloopene eeuw, de Nederlanders in *Indië* nog huisslaven hielden, was de Balienees, van wege het bezit dier karaktertrekken, als slaaf gewild. Ook is hij bij verre na zoo wraakzuchtig niet als de *Makassaar;* alhoewel hij vernedering, beschimping of kastijding evenmin duldt als de Javaan. De Balienezen verkiezen den dood boven het ondergaan van smaad. Daar zij met het bovenlijf naakt gaan, beschouwen zij het aanraken van hunne naakte huid als eene beschimping. Jegens hunne vorsten en meesters zijn zij zeer onderdanig. — Ten gevolge van de godsdienstige begrippen, welke hun worden ingescherpt, ondergaan zij de onderdrukking van de vorsten, van de dorpshoofden en van allen, die tot de kaste der Satria's behooren, met zoo verregaande gedweeheid, dat er slechts weinig is, wat zij hunnen

eigendom kunnen noemen, of zeker zijn aan hunne kinderen te zullen nalaten. Dit bewustzijn heeft nogtans eene onverschilligheid ontwikkeld, welke in eene algemeene traagheid is ontaard.

Gaat men echter na wat vroeger van den Balieneschen slaaf, onder de leiding van een' menschelijken Europeschen meester, en wat later van den Balieneschen soldaat gemaakt is kunnen worden, dan springt het in het oog, dat, bij eene menschlievende behandeling, bij de eerbiediging van het regt van eigendom en bij aansporing tot ontwikkeling van den landbouw, ze eerlang weder tot werkzaamheid zouden op te wekken zijn, en voor de erkentenis der Goddelijke leer van het Christendom, ontvankelijk gemaakt kunnen worden.

Uit den geringen diefstal, door ons hieronder vermeld, mag nogtans het besluit niet getrokken worden dat de Balienezen diefachtig zijn. Integendeel; ze zijn even min diefachtig als ze onbescheiden of opdringend zijn; en de Nederlanders hebben, althans in de laatste tijden, op de kust en meer binnen's lands, zich steeds over de grootste veiligheid van personen en goederen te verheugen gehad. Zelfs heeft het meer dan één' hunner verwonderd, dat zij van onbescheidene aangaperij zoo weinig te lijden hadden.

Traagheid is thans het algemeene karakter van den Balienees. Hij schuwt den arbeid: alhoewel de aanplanting van de rijst en dergelijke veldarbeid tot de pligten van den man behooren. Jagt, visscherij en oorlog: ziedaar de overige verpligtingen van den man. Den geheelen dag in ledigheid daar neder

te liggen, zich met hanen- en krekelgevechten den tijd te korten, of zich door opium of sterken drank te bedwelmen, is der mannen grootste weelde, waaraan de meesten zich dagelijks overgeven. De vrouwen moeten binnen- en buiten 's huis het werk verrigten, de niet al te zware lasten van het veld naar de woning of naar de marktplaats brengen, waar het de vrouwen zijn die koopen en verkoopen. Vruchten, rijst en visch kan men ook op de markt (*Bazar* ook *Passer* geheeten) toebereid vinden.

Het aankweeken van velerlei bloemen en vruchten is algemeen, en vindt welligt zijnen oorsprong in de veelvuldige offeranden van bloemen en vruchten aan de geesten of *Dewas*, welke het Sievisme bijna overal vooronderstelt. Hoenders worden in grooten getale in de dorpen gehouden, om strijdhanen voor de hanengevechten te verkrijgen. Eenden en ander gevogelte vindt men mede bij de inwoners. Het zwarte varken wordt in groote menigte in de nabijheid der woningen aangetroffen; wat den vreemdeling zeer lastig is. Nog lastiger evenwel zijn de honden, en talrijker dan op *Java;* zij zien er afzigtelijk en boosaardig uit, en hun gehuil is soms zoo doordringend, dat men moet vreezen doof te zullen worden. Zelfs bij de vorsten, treft men dit lastige viervoetige gedierte aan; bij dezen echter fraaijere, zelfs Europesche rassen.

In de voorhoven der vorstelijke paleizen, op de *Bazars* en overal in de dorpen, vindt men honderde, welligt duizende strijdhanen, die voor de hanengevechten worden opgekweekt en gehouden. Iedere strijdhaan heeft eene afzonderlijke kooi, en de inwoners

besteden dikwijls den geheelen dag met bij die kooijen te staan kijken, en de meerdere of mindere strijdbaarheid der hanen te berekenen. Dit en de hanengevechten zelven, leveren de stof tot levendige gesprekken en weddenschappen. De geheele mannelijke bevolking van een dorp is niet zelden bij de hanengevechten vereenigd, en toont vaak hare deelneming, door luidruchtig geschreeuw of gejuich. — De vorsten zijn evenzeer als hunne onderdanen gesteld op het vermaak der hanengevechten; zoodat men in de *Dalams* wel eens twee of drie honderd en meer strijdhanen, ieder in eene afzonderlijke kooi of mand, in rijen vindt geplaatst. Zij geven zichzelven en hunnen *Goesties* of grooten dat vermaak dikwijls. Bij zulke gelegenheden vergunnen zij niet zelden hunnen onderdanen, om hunne eigene strijdhanen mede te brengen, ten einde die tegen de hánen van den Vorst te laten kampen. Eene levendige deelneming heerscht onder de toeschouwers, die door hunne weddenschappen voor den een' of den ander' der beide kampioenen partij trekken.

Na de hanengevechten komen op *Balie* de krekelgevechten in aanmerking. Dit is echter minder een vermaak voor het volk dan wel voor de grooten, inzonderheid voor de vorsten. De krekels worden in cilindervormige kooitjes bewaard. Door kunstmiddelen worden die diertjes opgehitst. Zijn ze strijdzuchtig geworden, dan plaatst men twee kooitjes tegen elkander en ze worden geopend. Dan vallen de krekels (*Tjankrieks*) elkander met woede aan, totdat een der beide diertjes door het verlies

van een zijner ledematen het vermaak van den wreeden mensch betaalt. — Ook aan de krekelgevechten wordt door weddenschappen meer levendigheid bijgezet.

Het krekelgevecht heeft, zoowel als het hanengevecht, zijne wetten en voorschriften, welke niet mogen overschreden worden.

Op *Java* behoort het vliegerspel onder de vermakelijkheden der aanzienlijke klassen, en levert hun aanleiding tot weddenschappen. Op *Balie* schijnt dit spel geheel onbekend te wezen. — Evenmin vindt men er eenig spoor van het zoo ridderlijke tournooispel, waarbij de grooten, op *Java*, inzonderheid in de meer oostelijke gedeelten des eilands, hunne meesterschap van het paard, zoowel als hunne behendigheid en vlugheid in de behandeling der lans aan den dag leggen. Een krijgshaftige geest zoekt dit vermaak en wordt daardoor aangekweekt; zoodat men, uit de afwezigheid van deze oefening op *Balie*, geen gunstig besluit voor de krijgshaftigheid der *Goesties* trekken zou.

De Balienees is in geenen deele krakeelziek; evenwel is hij krijgshaftig, en een goed soldaat. Aan onverschrokkenheid in den oorlog ontbreekt het hem in geenen deele. Het weinig prijs stellen op het leven vindt men hier, even als op de meeste eilanden van den Archipel.

Onder de gebruiken behoort, dat door vorstelijke personen, aan eenen vreemdeling, mannelijke of vrouwelijke slaven ten geschenke gegeven of gezonden worden. Het zoude eene verkeerde menschlievendheid, zijn

4*

zoodanig geschenk terug te zenden. Bij den Balienees staat die terugzending gelijk met de verachting van het geschenk, en de alzoo teruggezondene slaaf of slavin zou onmisbaar gekrist worden.

Zwart en zilver zijn vorstelijke kleuren. De staatsie-*payong* van den vorst is niet, als op *Java*, geel, maar zilver of wit. De Radjah en zijne naaste bloedverwanten, gebruiken echter veelal de zwarte payong. Zoo ook mogen zwarte paarden enkel door vorstelijke personen worden bereden.

Als vorstelijke geschenken staat de pompelmoes in het hoogste aanzien; somwijlen wordt daar suikerriet bijgevoegd. Vruchten zijn gewone geschenken. Het schenken van een zwart paard is eene buitengewone gunst.

Behalve de tijd doodende en traagheid bevorderende hanen- en krekelgevechten, de zoo schadelijke weddenschappen, welke daarmede verzeld gaan, en tot misdrijven aanleiding geven, is de Balienees bovendien verslaafd aan het dobbelspel, waarbij menschen, in het gewone leven zoo geheel in traagheid en onverschilligheid verzonken, tot de levendigste belangstelling, tot de hevigste driften worden opgewekt. Dan bliksemt hun het vuur uit de oogen en elke zenuw is gespannen. Ook gebeurt het, dat het dobbelspel onder hen treurige en noodlottige gevolgen heeft.

Het opium rooken of amfioenschuiven, zooals het op *Java* genoemd wordt, heeft nog rampzaliger gevolgen. De heulplant is geen inboorling van de Eilanden; in *Bengalen* wordt ze in groote hoeveelheid

aangekweekt, ten einde aan de Britsche Oost-Indische maatschappij en eenige Engelsche kooplieden, millioenen schats te doen winnen, ten koste van het tijdelijk en eeuwig heil van millioenen menschen. Op *Balie* wordt de opium regtstreeks van *Sinkapore* aangevoerd, en dewijl het gebruik niet, zoo als op *Java*, door een zwaar inkomend regt is gedrukt, maar betrekkelijk tot lage prijzen verkrijgbaar is, kan ook het misbruik, dat van het heulsap gemaakt wordt, gezegd worden, zich over een grooter gedeelte van de bevolking te hebben verspreid. Onder alle kasten, maar meest onder de *Satrias* ontmoet men amfioenschuivers; bij die kaste, naar verhaald wordt, zelfs onder de vrouwen. Het misbruik van de opium werkt nog schadelijker op het gestel van den mensch dan dat van sterke dranken. Aanvankelijk veroorzaakt de opium aangename droombeelden; langs dien weg wordt men meer aan het gebruik verslaafd, en het wordt misbruik. Nu wordt men langzamerhand door akelige, ja door verschrikkelijke droombeelden vervolgd; doch de opium is zoodanig onmisbaar geworden, dat het niet meer mogelijk is zich daarvan te onthouden. Men wordt gevoelloos, ook jegens de teêrste banden des bloeds; met gruwzame ongevoeligheid ziet men vrouw en kinderen lijden, en geeft ze den hongerdood prijs, mits men zich maar de middelen kunne verschaffen om die helsche droogerij magtig te worden. Intusschen zijn de oogen flaauw, dof en ingezonken; het ligchaam vermagert meer en meer; men vergrijst voor den tijd; het denkvermogen verzwakt; het ligchaam, tot vel en been

uitgedroogd, zinkt inéén, en de verdierlijkte en verstompte geest verlaat het afzigtelijke geraamte, onbeklaagd, door niemand betreurd!

De opium wordt in den Archipel gerookt. Een klein bolletje of pilletje, wordt in een metalen pijpenkopje gedaan, aan de lamp gehouden en aangestoken, en in een paar halen is de opium verteerd. De rook wordt geruimen tijd in den mond gehouden, en de amfioenschuiver geraakt in bedwelming.

Van sterke dranken zijn de hoogere kasten ook minnaars, en men kan het sommigen hunner aanzien, dat zij zich daarin te buiten gaan. Europesche jenever of brandewijn of Java-arak, met anijszaad aangezet, zijn de meest geliefde dranken. Betrekkelijk het misbruik, dat van de opium wordt gemaakt, is het misbruik, dat van de geestrijke dranken gemaakt wordt, onbeduidend.

Aanstekende ziekten of epidemiën, vindt men zelden bij hen. Toen in het jaar 1821, de *cholera-morbus* in den Aziatischen archipel woedde, bezocht ze ook *Balie* en maakte er verwoestingen. Anders is de ziekte, welke op dit eiland het meest gevreesd wordt, de kinderziekte. Wanneer deze er begint te heerschen, dan schuwt men elkander, en een ieder sluit zich, zooveel hem mogelijk is, in zijne woning op, uit vrees voor de besmetting. Men rekent, dat een derde der personen, die er door aangetast worden, er onder bezwijkt. Toen in het jaar 1829 die ziekte op *Balie* heerschte, stierven daaraan in het landschap *Beliling*, zeven honderd volwassenen en

kinderen. Van het voorbehoedmiddel door de inenting der koepokstof, kunnen zij zich volstrekt geen denkbeeld vormen.

Onder de vrouwen vindt men doctoressen, die, door kennis aan eenige kruiden, de lijders van de koortsen, die hier veel gevonden worden, trachten te genezen, en meermalen daarin slagen. Bijgeloovige gebruiken en bezweringen maken een gedeelte uit van de geneeswijze dier doctoressen (*doekons*). De koortsen zijn veelal de gevolgen van de vochtigheid, die in de woningen heerscht. Die koortsen worden wel eens hebbelijk, vooral ingevalle van verwaarloozing; dan gaan zij verzeld van verzwakking en verlies van krachten, waardoor de ziekte gevaarlijk en noodlottig kan worden. In zoodanige gevallen komt somwijlen de roode loop de verzwakte gestellen aantasten, wanneer zij spoedig bezwijken.

ZESDE HOOFDSTUK.

Kleeding. Draagzetels. Toestand der vrouwen. Volksvermaken.

Van de kleeding schijnt men in het algemeen niet veel werk te maken; en in het dagelijksche leven is die zoo armoedig, dat men, van *Java* komende, zich zou verbeelden veel verder van dat eiland te zijn verwijderd, en zich onder menschen te bevinden, bij welke de beschaving op een' veel lageren trap staat, dan met der daad het geval is. Kostbaarheden aan de kleedingstukken worden zelden aangetroffen; zoodat ook daaruit blijken kan, dat de rijkdom der vorsten en grooten veel minder moet wezen, dan op het naburige groote eiland.

Gering is het aantal kleedingstukken, waarvan mannen en vrouwen gebruik maken. De beide kunnen gaan gewoonlijk met het bloote bovenlijf, en ongeschoeid. Blootsvoets zijn zelfs vorstelijke personen; niet enkel in huis, maar ook wanneer zij uitgaan, of zich te paard ergens heen begeven. Mannen en vrouwen dragen enkel de sarong, een' zeer wijden rok; bij de aanzienlijken langer, bij de minder

aanzienlijken wat korter nederhangende, welke zij om de heupen digt slaan, en gewoonlijk vóór insteken; zoodat eene punt van dat kleedingstuk van voren afhangt. Voor het overige wordt de sarong om het lijf vastgehouden door eenen buikband, waartoe door de vrouwen meestal eene sjerp of een' langen sluijer (*Slindang*) wordt gebezigd; doch waartoe de mannen in het algemeen, en ook de vrouwen der mindere standen, meestal slechts eene smalle strook katoenen stof gebruiken, welke drie of vier malen om het lijf gewonden wordt. In dien buikband of gordel steken de mannen de kris, welke achterwaarts zit, en zonder welke zij zelden hunne woning zullen verlaten. De kris heeft meestal eene houten greep, bij de aanzienlijksten met goud of zilver beslagen, of sierlijk van ivoor vervaardigd. De twee hoogste kasten, welke lang haar dragen, hebben dat met een' hoofddoek of band van laken, of wat hun voor de hand komt, omwikkeld of opgebonden. Allen maken gebruik van de *sirie;* de aanzienlijksten, vooral de vorsten, laten zich die door slavinnen nadragen, of de slavinnen zitten achter hen, voorzien van alle benoodigdheden daartoe; de anderen hebben eenen zak boven den buikband om het lijf gebonden, die hun meestal vóór op den buik hangt, waarin zij de benoodigdheden voor de sirie en andere zaken bij zich dragen.

De vrouwen hebben, behalve sarong en buikband, ook *slindangs* of sjerpen, welke zij sierlijk over de eene borst en den schouder weten te werpen. Ook de kinderen van de aanzienlijken zijn zoo gekleed.

De vrouwen, het hoofdhaar inéén gedraaid of gevlochten hebbende, winden het om het hoofd, bevestigen het in een' knoop of eene wrong, en dragen daarover een' hoofddoek. De ooren worden doorboord, en vervolgens zoodanig uitgerekt, dat deze bijna tot op de schouders komen; dan worden *lontar*-bladen opgerold, en in de gaten gestoken. Bij de aanzienlijken is het gebruikelijk, dat de vrouwen en het vrouwelijke gevolg zich het haar versieren met welriekende bloemen; ook bij de mannen van dien stand ontmoet men die gewoonte; zij hebben dan bloemen achter de ooren, en in het haar op het voorhoofd.

Onder de laagste klassen gaan de mannen bijna naakt, en hebben te naauwernood hunne schamelheid met een' lap bedekt. De dorps- en districtshoofden zien er dikwijls zoo smerig en slordig uit, dat zij naauwelijks beter gekleed zijn dan een koelie op *Java*.

Tot de kleeding van vorstelijke personen behoort de Sinesche of Perzische roos, welke in de haarvlecht gestoken wordt; zoodat die, midden boven het voorhoofd, geene onaangename vertooning maakt. Ook zulke personen maken geen gebruik van sandalen. Zij dragen over de sarong, op dezelfde wijze, een fijner kleedingstuk (*Sabok*), waarin allen, die in des vorsten tegenwoordigheid verschijnen, moeten gekleed zijn. De vorstelijke personen dragen eene sarong van fijne sitsen of zijden stoffe, en daarover eene effene, gebloemde of met goud doorwevene *Sabok*. Zij maken wel eens gebruik van een zwart

zonnescherm (*payong*), doch de eigentlijke vorstelijke *payong* is eene verzilverde. Tot een teeken van aanzienlijke afkomst, laten de mannen de nagels aan de linkerhand zeer lang groeijen.

Verschijnt de vorst in het openbaar, dan is hij verzeld van een' grooten sleep van slavinnen, die de sirie, den kalk, den tabak, de gambier en de pinangnoot, met waaijers, toiletdozen, spiegels, en wie weet welke andere benoodigdheden, hem nadragen. Onderscheidene *payong*-dragers en eene talrijke wacht, gewapend met pieken, schilden en zwaarden, omringen hem. De lansen of pieken hebben lange punten, die zeer smaakvol met vergulde versierselen zijn voorzien.

Die van vorstelijke geslachten worden op reis in een' draagzetel of stoel gedragen, van boven tot beschutting tegen de zon met *Gebang*-bladen bedekt. Zij mogen echter ook te paard reizen. Mindere personen gaan te voet. Op reis gaande, dekt de Balienees het hoofd met de *Tjapil*, zijnde een kleine bamboezen hoed. — De wegen zijn over het geheel slecht, en bij gebrek van bruggen, die nergens op *Balie* gevonden worden, moet men door de rivieren en beken waden. Dragers of paarden voor zijne goederen kan geen vreemdeling op het eiland bekomen, ten zij met bepaalde vergunning van den vorst; dan kan hij overal van dragers (*koelies*), van pakpaarden en van zadelpaarden, mits hij zelf zadels hebbe, voorzien worden. Van wege de slechte wegen, of het geheele gebrek aan wegen, is het voertuig er zeldzaam en vrij onvolkomen. Zelfs de Javaansche *Pedattie* zou er een fraai rijtuig wezen. Het voertuig dat op *Balie* gevonden wordt,

is eene lompe kar. Doch nemen wij de beschrijving van een' ooggetuige (*) over.

„De beide raderen zijn groot, en wel tien voet van elkander. De as bestaat uit drie stukken. Het middelstuk, waarop de bak rust, is onbewegelijk; de zijstukken zitten insgelijks in de raderen vast; draaijen zich echter, in het midden, om zich zelven; zoodat de as noch geheel draait, zooals bij eene pedattie, noch geheel in rust blijft, zooals bij eene Europesche kar. Op gezegde raderen nu rust de bak, die ten naastenbij een pikol, of iets meer, paddie kan bevatten. Boven op neemt de voerman plaats, die van dezen hoogen zetel de beide voorgespannen ossen bestuurt. Zoolang de wegen op *Balie* in den tegenwoordigen toestand blijven, zal zulk eene onbehouwene kar nog altijd het beste vervoermiddel blijven; daar dezelve zoodanig gebouwd is, dat zij zelfs de ongebaandste wegen, zonder om te vallen, kan passeren."

De vrouwen, zelfs van de hoogere kasten, vertoonen zich opentlijk op straat of in huis; evenwel mag een vreemdeling het woord niet tot eene vrouw rigten; en men verzekert, dat een Nederlander, op de markt aan eene vrouw gevraagd hebbende hem geld te wisselen, dit, dewijl zij tot de kaste der *Satrias* behoorde, als eene zoodanige beleediging beschouwd werd, dat het hem bijna het leven had gekost. Ten aanzien van inlanders, die tot een ander vorstendom

(*) Zie H. ZOLLINGER. *Een uitstapje naar het eiland Balie*, bl. 4, van den zevenden jaargang, tiende aflevering, van het *Tijdschrift voor Neêrlands-Indië*. *Batavia* 1845.

behooren, zoude men nog strenger wezen. Men wil dat die op geene *Bazar* komen mogen, en dat zij, die zulks wagen, hunne stoutheid met den dood bekoopen.

Een jongman tot de lagere kasten behoorende, vraagt de jonge dochter, welke hem bevalt, niet aan hare ouders ten huwelijk; hij biedt geene huwelijksprijs aan, of komt daaromtrent met de ouders overeen; o neen, hij rooft het meisje, zonder of met geweld, zoo als hij het best kan. Dan verbergt hij zich met haar gedurende eenige dagen in het bosch, totdat zijne vrienden, met de ouders der jonge dochter, omtrent den huwelijksprijs zijn overeengekomen. Een vijfde gedeelte van dien prijs, bedraagt de boete aan den vorst te betalen. Bij de hoogere kasten heeft de maagdenroof geene plaats; doch huwelijksprijs en boete moeten betaald worden.

De vrouwen worden in het algemeen, inzonderheid bij de mindere kasten, als slavinnen behandeld. Zij moeten water halen, hout aanslepen, een gedeelte van den veldarbeid behartigen, daar, bij den landbouw, alleen het zwaarste werk door den man wordt gedaan; ook rusten al de lasten van het huisgezin op haar, en moet zij het katoen spinnen en weven, tot de kleeding van groot en klein. Behalve deze verrigtingen, rust nog op de vrouwen de zorg voor het ter markt brengen en verkoopen van vruchten, gevogelte, visch enz. Dáár vindt men vrouwen niet enkel van de *Koulas*, maar ook van de *Soeddras* en *Wasias*, zelfs van de *Satrias*, met verkoopen en handelen bezig.

Tot de volksvermaken kunnen gebragt worden, de vertooningen van de dansmeisjes (*Rongings*), en die van de volksoverleveringen (*Wayangs*). Het is bekend, dat de volken van hindoesche afkomst, den dans niet beschouwen als eene vermakelijkheid om zelven uit te oefenen, maar enkel om aanschouwd te worden. Men heeft dansmeisjes, die tot dat beroep worden groot gebragt. In *Hindostan* heeft men er, die bepaaldelijk tot dezen of genen tempel behooren, en in den tempel voor de Goden hare kunsten vertoonen, of bij plegtige omgangen, al dansende en gebaarmakende, den stoet voorafgaan. Op *Balie*, zoowel als op *Java*, houden de vorsten dansmeisjes, om zich zelven en hunne gasten te vermaken; daarenboven zijn er dansmeisjes, die door het land zwerven, en met hare kunsten en gunsten een ieder die haar betaalt, ter dienste staan. Statige bewegingen of wellustige gebaren kenmerken het dansen, dat meer uit draaijingen van het ligchaam, de armen en handen bestaat, dan in sierlijke bewegingen der voeten of luchtige sprongen; het is dus eene eigentlijke mimiek. Die dansen gaan altijd verzeld van het *gamelang*-spel, dat voornamelijk uit grootere en kleinere koperen bekkens (*gongs* of *tam-tams*), waarop naar de maat geslagen wordt, en onderscheidene blaasinstrumenten bestaat.

Door het tooneelspel of de *wayangs*, waarbij enkel mannen de vertooners zijn, die zich soms van maskers voor het aangezigt bedienen, of zich als poppen toetakelen, worden fabelachtige geschiedenissen van vroegere tijden voorgesteld, waarin het voorgeslacht

voorkomt als reuzen met afzigtelijke gelaatstrekken, met tijger- of apenkoppen, die, als halve Goden op eene fantastische wijze uitgedost, ernstige of boertige redewisseling voeren. Ook deze gaan verzeld van het *gamelang*-spel. — De levendige belangstelling welke het volk in die vertooningen stelt, kan ten bewijze strekken, hoezeer door zoodanige voorstellingen op de bevolking zou kunnen gewerkt worden, en hoe ze tot hare meerdere beschaving dienstbaar zouden kunnen worden gemaakt.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Taal. Straffen. Slavernij. Slavenhandel.

De taal gelooft men met het *Javaansch* van den zelfden oorsprong en daarmede van nabij verwant te wezen. Zeer wel is met die omstandigheid overeen te brengen, dat er woorden van de *Kawi*-taal, of de verouderde taal der Javanen, en van het *Sanscrit*, de uitgestorvene en geleerde taal van *Hindostan*, in zouden te vinden wezen. De mannen en vrouwen van de beide bevoorregte kasten kunnen hunne eigene taal lezen en schrijven. Bij de vorsten, ook bij onderscheidene aanzienlijke mannen, ontmoet men in het *Balineesch* handschriften op *Lontar*-bladen geschreven, die, met de einden aan elkander geregen, tusschen twee smalle plankjes worden gebonden. Die meerdere werken heeft, legt, op eene stelling, tien of twaalf zulke bundels boven elkander. Alhoewel hier uit blijkt, dat het ingriffelen op *Lontar*-bladen op *Balie* niet onbekend is, worden nogtans de getuigschriften en passen, van wege de vorsten afgegeven, meestal op boomschors, niet gegriffeld, maar ingesneden; hetgeen een langwijlig werk is. Onder de priesters ontmoet men er, die met het

Arabisch bekend zijn; de vorsten en hunne voornaamste ambtenaren verstaan het Maleisch, en spreken het meer of min; ook zijn ze niet geheel onervaren in het Arabisch, of hebben althans de Arabische karakters leeren kennen, daar de hoogere kasten van de priesters eenig onderwijs ontvangen.

Het getal handschriften, dat hier en daar gevonden wordt, pleit voor de kundigheden der hoogere kasten. Voor zoo veel men meent te weten, treft men enkele hindoesche handschriften aan; doch de meeste zijn in het *Balieneesch* en handelen over de godsdienstige overleveringen en fabelachtige geschiedenissen hunner goden, of wel over de wetten, of als wetten geëerbiedigde gebruiken. Ook moeten er onder de voortbrengselen hunner letterkunde zijn, die uit het *Sanscrit* in de taal van *Java* en die van *Balie* zijn overgenomen. De *Rama-badra* en de *Brata Joeda*, (*) die beide heldendichten van den voortijd, moeten op *Balie* in handschrift aangetroffen worden.

De lagere kasten schijnen aan alle onderwijs vreemd te blijven, en het is zeldzaam er onder dezen te vinden, die het Maleisch verstaan. Evenwel wordt een verbasterd Laag-maleisch in de stranddorpen gesproken. Ook worden deze dorpen, vooral die, waar handel wordt gedreven, bijna uitsluitend bewoond door Boegienezen, Wadjorezen en Linganezen. Het getal Sinezen en Arabieren aldaar is gering; alhoewel deze beide natiën er het meest in aanzien zijn, en het meest bij de vorsten vermogen.

(*) Zie over het laatste: T. Roorda. *Proeve van Javaansche Po zie uit het heldendicht de Brata Joeda.*

Waar geen onderwijs gevonden wordt, moet het wel met de verstandsontwikkeling op eenen lagen trap staan; geen wonder dus, dat het volk aan allerlei bijgeloovigheden is overgegeven. Men voege hierbij de trage vadsigheid, die, bij de arbeidende klassen, het natuurlijke gevolg is van de overtuiging, dat zij op geen' eigendom rekenen kunnen, dewijl zij uit eerbied voor de hoogere kasten zich gedwee door dorps- en districtshoofden laten uitzuigen.

De straffen staan in geene verhouding tot de zwaarte der misdaad. Dood of slavernij toch, is eene straf, die ook voor geringe misdaden wordt uitgesproken. Gewoonlijk is het dorpshoofd degeen, die het vonnis uitspreekt, en op staanden voet laat voltrekken. De Heer ZOLLINGER verhaalt (*) te hebben bijgewoond, dat eenige zakken met Sinesche duiten naar een schip gebragt wordende, een zak los raakte en enkele rolletjes op den weg nedervielen. Een inlander raapte vier rolletjes op en stak ze bij zich. Hij werd op heeter daad gegrepen, en voor het opperhoofd van *Kotta* gebragt. De geheele waarde van den diefstal bedroeg vier gulden; evenwel werd de man veroordeeld om gekrist te worden. Hij zelf, zoowel als de omstanders, vond dit zeer natuurlijk. De tegenwoordig zijnde Hollanders kwamen tusschen beiden, oordeelden die straf veel te streng, en verzochten genade voor den misdadiger, die er met het onverschilligste gelaat bij stond, als ging het hem niet aan. Ten laatste werd er in toegestemd om hem het leven te laten, mits hij als slaaf aan boord van een schip gezonden wierd. Dit geschiedde

(*) Zie: *Uitstapje*, bl. 7.

Zoodanige strengheid is evenwel niet in staat diefstal bij de mindere standen te voorkomen; opentlijke rooverijen schijnen er echter niet bedreven te worden. De Nederlanders, die in het geval zijn geweest binnen 's lands te reizen, roemen de veiligheid welke zij ondervonden hebben. Iets anders is het, wanneer men in de havens met de Sinesche Sjabandaars handel drijft. Deze bedriegen de kooplieden en scheepsgezaghebbers somtijds zeer onbeschaamd, en wee hem, die zich daarover wat al te onvoorzigtig beklaagt. Hij mag op zijne hoede wezen, of hij wordt vermoord. Zelfs verzekert men dat, een twintigtal jaren geleden, een Engelsch scheepsbevelhebber zijne lading tot een vrij aanzienlijk beloop aan een' Sinees verkocht hebbende, eensklaps verdween, zonder dat men ooit iets meer van hem vernam.

Zich over zulke bedriegerijen en knevelarijen bij den vorst te beklagen, zou niet veel baten. Op zijne hoede te zijn is de beste raad, welke deswege gegeven kan worden.

Om zich geld te verschaffen, veroordeelen de vorsten van *Balie* hunne onderdanen tot slavernij. Vroeger was die veroordeeling tot slavernij eene meer gewone straf dan tegenwoordig; want nog in 't begin dezer eeuw konden de mannelijke en vrouwelijke slaven overal in den Archipel, ook naar *Java* en de *Molukken*, heen gevoerd worden. Daar dit na het jaar 1816, door den invloed van het Nederlandsch Gouvernement, grootendeels afgeschaft is, werden, tot nog voor weinige jaren (*), jaarlijks twee of drie scheepsladingen,

(*) Dit wordt onder anderen erkend door de Britsche

ten bedrage van 500, 600 of 700 koppen, naar *Mauritius* uitgevoerd. Slechts meisjes en aankomende jongens, of wel jonge vrouwen waren gewild; volwassen mannen of eenigzins bejaarde vrouwen werden door de koopers geweigerd.—Jonge, gezonde manspersonen werden door het Nederlandsch Gouvernement voor twintig Rijksdaalders het stuk gekocht. Deze werden op Java onder de inlandsche troepen gestoken, geheel als soldaten behandeld, en, na afloop van den diensttijd, in het bezit hunner vrijheid gesteld. Dewijl zij zich als soldaten zeer wel gedroegen, bleven de meesten ook na hun ontslag op *Java*. Thans is die bron van voordeel voor de vorsten verstopt; evenwel vinden zij nog wel koopers onder de Sinezen en Arabieren, die dan aan inlandsche vaartuigen de slaven weder afzetten, waar ze als matrozen gebruikt worden. — Door de mindere gelegenheid tot het verkoopen der slaven, is de veroordeeling tot de straf om gekrist worden meer algemeen in toepassing geraakt.

Vroeger werden ook tot slavernij veroordeeld alle vreemdelingen, die als landloopers zwervende gevonden werden. Meer strijdig tegen de regten der menschelijkheid was het zoogenaamde strandregt, of liever de strandroof; namelijk dat alle personen, welke op de kust schipbreuk kwamen te lijden, als 's vorsten eigendom werden beschouwd en in slavernij gevoerd.

Zendelingen MEDHURST en TOMLIN in het *Journal of a Tour along the coast of Java and Bali*. Zij verhalen zelfs, dat voor eene jonge vrouw somwijlen tot 150 ropijen werd betaald. Er waren echter vrouwen, die maar 50 ropijen golden.

Geschiedde dit met de opvarenden, niet minder geschiedde het met de lading der gestrande schepen. Ook deze werd 's vorsten eigendom. Dit is gewis eene zeer onmenschelijke handelwijze; maar ze kan ons weinig bevreemden, wanneer wij ons te binnen brengen, hoe het hieromtrent in verschillende landen van Europa, nog weinige jaren geleden, tot schande van het Christendom was gesteld. Die strandroof, welke nu en dan aan de vorsten van *Balie* vrij belangrijke inkomsten verschafte, is hun door het Nederlandsch Gouvernement, steeds ernstiglijk betwist geworden.

Wanneer een Balienees sterft zonder mannelijke erfgenamen na te laten, dan vervalt zijne nalatenschap, ook vrouw en dochters, aan den vorst. Die jong zijn en hem aanstaan, behoudt hij als bijzitten; de anderen moeten als hoeren of dansmeisjes (*Rongings*), of op andere wijze, voor hem geld verdienen. Ziedaar het treurig lot der vrouw op *Balie*.

De voordeelen, welke sommige vorsten uit den slavenhandel trokken, konden wel eens tot *f* 50,000 's jaars beloopen. De nalatenschap en de vrouwen en dochters zijner onderdanen, die sterven zonder zonen na te laten, is een steeds voortdurende tak van inkomsten. Ook de vrouw, die door haren man wordt verstooten, is 's vorsten eigendom; even zoo de vrouw, welke weigert zich met het lijk van haren man te laten verbranden. Eene andere bron van inkomsten zijn de huwelijken. Dewijl, ingevolge de zeden van *Balie*, een jongman zijne vrouw rooft, moet hij, naar zijn vermogen, daarvoor eene boete betalen. Van

hanen- en krekelgevechten wordt almede een regt geheven. Van de Sawavelden wordt eene zekere hoeveelheid van den oogst betaald, die door de Dorpshoofden zeer willekeurig geheven wordt. Die rijst wordt aan den Sjabandaar geleverd, door wien ze aan de kooplieden wordt afgezet. Ook voortbrengselen, welke ter markt gebragt worden, moeten eene belasting betalen. Bovendien zijn er regten op in- en uitvoer, havengelden en dergelijke, welke gewoonlijk door de Sinezen of Boegienezen, door den vorst tot Sjabandaars aangesteld, gepacht worden.

In weêrwil van die verscheidenheid van bronnen, is echter het geheel der inkomsten van de vorsten niet aanzienlijk, en zijn hunne rijkdommen niet groot. Eigentlijk beschouwen zij alles, wat hunne onderdanen bezitten, als hunnen eigendom, en ontbreekt het hun nimmer aan voorwendsels om zich een gedeelte, of zelfs het geheel van de bezittingen of den leeftogt hunner onderdanen, toe te eigenen. Daarenboven moeten de lagere kasten, wanneer zij van wege den vorst worden opgeroepen, allerlei arbeid verrigten, huizen bouwen, hout kappen, of wat het immer zijn moge. Door zoodanige willekeur gebeurt het dat de Balienezen, inzonderheid in het steenachtige landschap *Beliling*, aan nijpenden hongersnood zijn blootgesteld, en als slagtoffers van gebrek ellendig omkomen. Kwam te voren het gebrek hen met den hongerdood dreigen, dan verkochten zij hunne kinderen, en zij en hunne kinderen behielden het leven. Dat hulpmiddel hebben zij thans niet meer, en nu . . . .

ACHTSTE HOOFDSTUK.

Bouwkunst. — Tempels of Pagoden. — Vorstelijke paleizen. — Woningen.

Reeds is in het voorbijgaan aangemerkt, dat de Balienezen, bij hunne naburen op *Java*, in de bouwkunst verre achter staan. In waarheid, wanneer men denkt aan de tempels, tempelgebouwen en andere gedenkteekenen, welke op *Java* gevonden worden, en men vergelijkt dezelve in zijne gedachten met die, welke op de kust van *Koromandel* en elders in het vaderland der Hindoes worden aangetroffen, dan moet men eensdeels tot het besluit komen, dat deze gedenkteekenen tot éénen en denzelfden stam heenwijzen voor hen, welke die godsdienstige gebouwen in *Hindostan* en op *Java* hebben daargesteld; anderdeels dat zij, die ze hebben in het aanzijn geroepen, een verheven kunstgevoel en te gelijker tijd een taai geduld bezaten, en tot eene buitengewone volharding in staat waren. Op *Java* ontmoet men geheele tempelgroepen, als die van de *Tjandie Siwoe*, waar, in een beperkten omtrek, de overblijfselen van 247 tempels te vinden zijn; hier de zeven rijen nissen van *Boro-Boedho*,

welke, als op elkander getast, nagenoeg duizend beelden hebben bevat; elders die reusachtige afgodsbeelden, welke, zoowel in eene zittende houding, 12 of 13 voet hoog zijn. Zelfs in het meest oostelijke gedeelte van *Java* vindt men zulke reuzenbeelden van Sieva, Doerga, Genesa, uit één enkel stuk gehouwen. Men staat verstomd bij zoo heerlijke kunstgewrochten; men bewondert ze. Groot in kunstgevoel en in volharding was de natie, die ze daarstelde!

Denkt men aan al die prachtige overblijfselen van bouwkunst op *Java*, beschouwt men daarbij de tegenwoordige voortbrengselen dier kunst aldaar, als bij voorbeeld het waterpaleis van Sultan SEPOE in het rijk van *Djokjokarta:* — dan roept men bijkans onwillekeurig uit: de Balienezen kunnen onmogelijk met de Javanen van hindoeschen oorsprong zijn! Toch hebben wij gezien dat deze sluitrede onjuist zou wezen. — Zouden, in hunne latere periode op *Java*, waarmede de zoo even aangeduide voortreffelijke voortbrengselen van bouwkunst niets gemeens hebben, de Hindoes zóó laag zijn gezonken geweest, dat de voortbrengselen van bouwkunst, welke *Balie* heeft aan te bieden, daarmede eenige vergelijking kunnen doorstaan? Wij twijfelen er aan.

Onder de tempels, pagoden of godshuizen, *Roemah-Dewa* genoemd, zijn er weinigen die eenige schoonheid hebben. Ze zijn meestal van roode baksteenen en van portalen voorzien. Alhoewel men getracht heeft aan de buitenzijde van een en ander versierselen uit te houwen of te beitelen, moet men

echter zeer ter gunste van die bouwsieraden ingenomen wezen, om ze eenigermate te vergelijken met de hindoesche overblijfselen op *Java* of op de kust van *Koromandel.* Die *Roemah-Dewa* hebben beelden, ruwelijk van hout of steen vervaardigd, of van klei gebakken; maar de eenen zijn even kunst- en smakeloos als de anderen. Zoodanige beelden heeft men er velen in de voorhoven, die, gewoonlijk van drie tot zeven, rondom elken tempel gevonden worden. Bovendien vindt men er eene menigte vierhoekige zuilen, van geringe hoogte, die van boven eene opening hebben. Zulke beelden en zuilen treft men niet alleen aan in de tempels en derzelver voorhoven, maar evenzeer in de woningen van bijzondere personen, waar ze niet zelden worden aangetroffen boven eenen kleinen ledigstaanden stoel, met bloemen en versierselen opgetooid. Of zoodanige stoel als een huisaltaar moet worden aangemerkt, of als de zetel voor den huisgod, of voor de reeds gestorvene leden van het gezin, is onzeker. Langs de wegen en rivieren vindt men zulke beelden veelvuldig; doch meest bij de bronnen, waar het heldere versche water, die groote weldaad der keerkringsgewesten, zuiver ontspringt.

De vorstelijke paleizen of *Dalams*, zijn in hun geheel omringd door hooge muren van baksteenen of van kleisteenen, niet zelden 15 voet hoog en 2 voet dik. Verscheidene poorten verleenen toegang tot de vorstelijke gebouwen en die van het hofgezin. Die poorten zijn aan twee zijden; al het overige van den omtrek, door den grooten muur ingesloten, is door lagere

muren in een aantal vakken of pleinen afgedeeld. Op de eerste opene binnenruimte treft men gewoonlijk aan, eenige stukken geschut, koperen of ijzeren, op goede Europesche of slechte inlandsche affuiten; een paar rijen kooijen met strijdhanen, eenige honden, en een' grooteren of kleineren vijver. Eene *pondoppo* of groote zaal, rondom open en slechts van een dak voorzien, staat mede op dat plein. Die *pondoppo* is het sierlijkste van de geheele vorstelijke *Dalam*. De houten stijlen en al het andere houtwerk, is van fraai snijwerk voorzien, en met bonte kleuren beschilderd, of rijk verguld. Zoodanige opene zaal staat binnen elke afdeeling der ommuring; allen staan verscheidene voeten, meestal 4, boven den grond.. Dan eens kiest de vorst de eene, dan weder de andere tot zijn nachtverblijf. Aldaar wordt, tusschen de houten stijlen, raamwerk van gevlochten bamboes aan haken bevestigd, en op die wijze wordt ze in een vertrek herschapen. De *Bali-bali* of rustbank, in elke *pondoppo* voorhanden, wordt met eene matras en met kussens belegd, en met sinesche zijde of sitsen gordijnen omhangen. Bovendien staat er in dat gedeelte van het paleis, dat voor des vorsten vrouwen bestemd is, eene groote rustbank of slaapplaats met fraaije matras en zijden kussens belegd, en met gazen of zijden gordijnen omgeven. Eene geweermakerij en eene lansfabrijk heeft de vorst binnen zijn paleis. Om van de eene afdeeling tot de andere te komen heeft men deuren, zoo smal, dat slechts één mensch te gelijk passeren kan. De drempel is eenige voeten hoog

boven den grond, zoo dat men aan weêrskanten eenige treden moet op- en afgaan. Om de steenen der muren aan elkander te doen hechten, gebruikt men geen' kalk, maar enkel verdunde klei, en de steen wordt zoo lang heen en weder gewreven totdat de klei blijft kleven.

Warienga- en andere boomen staan rondom de *Dalam* en op de voorhoven of pleinen van het Paleis. Tuinen binnen de ommuring der Paleizen heeft men niet; alhoewel er terrasvormige ruimten als boven elkander liggen, van muren ondersteund, en beplant met eenige weinige gewassen, welke de Balienezen tuinen noemen.

Eene zonderlinge vertooning maakt het, kleine binnengebouwen aan te treffen, waar, tusschen de gebakken steenen, eene menigte porselein, evenwel zonder orde of smaak, is ingemetseld; men treft er borden, schotels en kommen aan, van onderscheidene grootte en van de meest verschillende kleuren. Het is wel waarschijnlijk dat een of ander doel of inzigt daarbij heeft ten grondslag gestrekt, doch men is tot nog toe niet te weten gekomen, welke bedoeling de bouwmeester daarmede heeft op het oog gehad. Of zouden deze kleine gebouwen of vertrekken ook de vorstelijke schatkamers bevatten, waarvan sommige schrijvers spreken? De vorstelijke schatten en kostbaarheden moeten binnen zware steenen muren worden bewaard, en aan de zorg van eenen *Goestie*, die schatbewaarder is, zijn toevertrouwd.

In de vorstelijke paleizen heeft men vele vijvers, waterleidingen, gemetselde en andere badplaatsen,

waaronder zulke, die uit eene bron van levend water steeds nieuwen toevoer ontvangen, en zeer aangenaam onder digt en koe●ommer verborgen zijn. Onder de beelden, welke men nabij deze bronnen aantreft, zijn er die van klei gebakken en van eene aschgraauwe kleur zijn. Deze hebben de hoedanigheid dat zij spoedig ruig uitslaan, en alzoo het aanzien krijgen, als of ze een' hoogen ouderdom bereikt hadden.

De paleizen hebben zoo weinig gemakken, dat men er van verwonderd staat. Voor hunne gasten hebben de vorsten slechts opene *pondoppos*, met eene *Bali-bali* of bamboezen rustbank, welke gewoonlijk eene zijde van het gebouw inneemt. Zachte kussens en gordijnen kunnen naauwelijks verwacht worden; de bediening en verlichting zijn ellendig, zoo dat men zich verbeelden zou, op duizend mijlen afstands van *Java*, onder de minst beschaafde volken van den Archipel te zijn overgebragt.

Die vorstelijke paleizen of woningen worden, ingevolge bijgeloovige overleveringen, nadat één, twee of drie geslachten daarin hebben geleefd, verlaten; en dan ook bekreunt zich niemand verder over het onderhoud derzelve. Zoo komt het dat er niet alleen vele vervallene *Dalams* worden aangetroffen, maar dewijl ook dikwijls de vorsten den naam aannemen van hunne nieuwe verblijfplaats of omgekeerd, zoo verkrijgt wel eens het Rijk zelf daardoor een' anderen naam. De vroegere verblijfplaats geraakt gewoonlijk in verval, wordt langzamerhand door de inwoners verlaten, en zoo gebeurt het soms dat, na

twee of drie geslachten, een voormalig vorstelijk verblijf niet weder is terug te vinden.

Behalve de Tempels en paleizen, wanneer men dien weidschen naam aan de vorstelijke woningen wil geven, zijn de meeste woningen van gedroogde klei gebouwd. De daartoe geschikte klei wordt uitgegraven, onverschillig waar men die vindt; tot zekere vormen van drie tot vier duim dik gekneed, en voorts in de zon gedroogd. Met aangemengde klei worden die steenen of kluiten aaneengevoegd, en de muur der woning wordt daargesteld. Dan worden de muren met bladen van den *areeng*-boom, van den *nipa*-palm, of soortgelijke gedekt, ten einde de muren bij regen niet tot ontbinding zullen overgaan en versmelten. Van gelijke bladen, *atap* genoemd, wordt voorts het dak gemaakt of de woning gedekt. — Die woningen zijn, inzonderheid voor de mindere standen, laag, hebben licht noch lucht, en zijn uit den aard zeer vochtig. Daarbij komt dat ze niet enkel aan menschen, maar ook aan varkens en hoenders tot verblijf strekken, en dat ze onder een digt lommer van vruchtboomen verborgen liggen; de vochtige dampen blijven dien ten gevolge in de woningen hangen, en van daar dat koortsen niet zeldzaam onder de Balienezen zijn. — Bij elke woning is eene kleine opene *pondoppo* met eene *Bali-bali*, waar de bewoners zich over dag ophouden en hunne bezigheden verrigten.

De woningen staan zonder eenige orde door elkander in de dorpen, waar kleine beekjes, afwateringen en stinkpoelen allerwege den doortogt belemmeren;

terwijl hier en daar, uitgegravene gaten, waarvan de klei tot het bouwen van huizen gebruikt is, het aanlokkelijke geheel der *Baliesche* dorpen en vlekken voltooijen. Eigentlijk gezegde Bazars heeft men er evenmin; maar op eene plek, wat ruimer dan de overige gedeelten van het dorp, wordt de markt gehouden. Daar zijn eenige warongs, afdakken of kramen, waar levensbehoeften en vruchten te koop geboden worden. De kleinhandel wordt op de Bazars gedreven, en deze is uitsluitend in handen der vrouwen.

De dorpen bevatten twee, drie, tot vierhonderd huisgezinnen. De vlekken aan het strand, waar handel gedreven wordt, en waar vreemdelingen gevestigd zijn, bevatten meer inwoners. Zoodanige vlekken zijn meestal door eenen hoogen en zwaren muur omgeven, gewoonlijk van gedroogde klei gemaakt. Men heeft vlekken met *bamboes-doerian* of doornbamboes omheind. Er worden echter ook vlekken aangetroffen met klipsteenen muren omgeven.

Zijn bereids in de dorpen geene eigentlijke wegen voorhanden, buiten dezelve zijn ze nog zeldzamer, en slechts in enkele staten te vinden. Bruggen heeft men nergens op *Balie*; zoodat men, om zijnen weg te vervolgen, door de rivierbeddingen moet waden, en soms langs steile, gevaarlijke kanten in de rivier afdalen, om aan de andere zijde, op even bezwaarlijke wijze er weder uit te komen. — Men ziet het, er is even weinig voor het gemak der reizigers, als voor dat der bewoners van *Balie* gezorgd. En op *Java* treft men zulke fraaije hangende bruggen aan, eene uitvinding van den Javaan!

NEGENDE HOOFDSTUK.

Landbouw. Nijverheid.

De gronden worden op *Balie* zeer wel bebouwd en, zoo als reeds in het Hoofdstuk over de voortbrengselen is opgemerkt, worden de Sawavelden met groote zorgvuldigheid behandeld. Er zijn schrijvers die verzekeren, dat de natte rijstvelden er schooner zijn en beter onderhouden worden dan op *Java*, en dat de opbrengst der Sawavelden grooter is. De rijstbouw wordt er niet naar mate van de saisoenen gedreven, zooals op *Java;* maar het schijnt dat zulks hier vroeger, daar later geschiedt; inderdaad is ook met de natte rijstvelden, de landbouwer van den regen en de droogte onafhankelijk. Het zou echter ten onregte zijn te willen onderstellen, dat de rijstbouw op *Balie* met meer ijver en bekwaamheid gedreven wordt, omdat de landman twee rijstoogsten in het jaar van hetzelfde veld haalt. Ook dit is den Javaan bekend, en hij weet dat de rijst, die in vijf maanden rijpt, veroorlooft van het Sawaveld twee oogsten 's jaars binnen te halen. Op *Java* echter geeft men in het algemeen de voorkeur aan eene afwisselende behandeling van het veld; zoodat

de landlieden na den rijstoogst gewoonlijk *Katjang*, of andere dergelijke gewassen, op hetzelfde stuk gronds teelen, om daarna weder de gewone rijst te planten.

In de dalen treft men veelal zware kleigronden aan, waarop schoone blanke rijst geteeld wordt. Op de min vruchtbare gronden, en waar de gelegenheid minder gunstig is tot het aanleggen van natte rijstvelden, daar wordt zoogenoemde bergrijst of *jagong* verbouwd. Deze verstrekt, met onderscheidene aardvruchten (*oebies*) bijna uitsluitend tot voedsel van de lagere kasten. Kokosboomen vindt men in groote menigte in de nabijheid van den zeeoever; daar is dus veel gelegenheid tot het vervaardigen van kokosolie, en die gelegenheid wordt geenszins verzuimd. De katoenboom, en de katoenplant, worden met zorg aangekweekt. Onder de boomvruchten, munt de *mango kwinie* uit, en de zoete sinaasappel, die beiden met zorg worden behandeld, en overvloedige, zoowel als bijzonder smakelijke vruchten schenken. De meeste boom- en andere vruchten, welke op *Java* worden aangekweekt, worden ook hier gevonden. Van bloemen schijnt de geheele natie veel werk te maken, want geene woning is er, waarbij men niet onderscheidene soorten ontmoet, die allen zeer welig groeijen.

Het mag der opmerkzaamheid niet ontsnappen, dat de landbouwer op *Balie* bij zijnen veldarbeid geen gebruikt maakt van den buffel. Dit dier op *Java* den landbouwer zoo nuttig, ja onmisbaar, wordt hier weinig gevonden en niet geacht. Op *Balie*

moet dus de landbouwer, bij het ploegen van zijne velden, zwaarder arbeiden dan op *Java*, maar hij laat meer werks aan zijne vrouw over. Als lastdier wordt de buffel op *Balie* evenmin als bij den landbouw gebruikt.

Dit stelt een zeer wezentlijk verschil daar tusschen den landbouw van twee naburige eilanden. Zou daaruit de gevolgtrekking moeten afgeleid worden, dat de landbouwende klasse dier beide eilanden tot geheel afzonderlijke stammen behooren? Het schijnt allezins zoo.

De *Kasoemba*, die gele verfstof, waarvan de Javanen gebruik maken om zich het ligchaam te beschilderen, wordt op *Balie* aangetroffen; ook de indigo en andere verfstoffen; doch de aanbouw daarvan heeft, evenmin als van den tabak of de koffij, eene groote uitgebreidheid. De koffij wel het allerminst; weinig moeite geeft men zich bij de behandeling daarvan, en de boon, die verkregen wordt, is van eene geringe hoedanigheid.

Landbouwgereedschappen hebben zij weinig, en deze zijn eenvoudig en ruw bewerkt. De spade, houweel en dergelijke zijn geheel van hout, en schijnen de kindschheid van de kunst aan te duiden. Eene zicht en het gewone kapmes, dat de landbouwer altijd bij zich heeft, ziedaar de eenige gereedschappen waaraan ijzer gevonden wordt.

In het algemeen zijn ijzeren gereedschappen zeldzaam. Het ijzer moet ingevoerd worden; de vorsten schijnen dezen handel aan zich te behouden en hoofdzakelijk te doen dienen voor hunne wapensmederij.

Deze hebben zij in hunne paleizen, waar lansen, zwaarden en ook geweerloopen gemaakt worden. Ook hier toe zijn hunne gereedschappen eenvoudig of liever onvolkomen, gebrekkig en zelfs ondoelmatig. Hunne lansen, *krissen* (dolken) en *klewangs* (zwaarden) schijnen fraaijer te zijn dan op *Java*, maar ze zijn zoo deugdzaam niet. Zwaarden maken ze weinig, veelvuldiger is de vervaardiging van krissen; van beiden doet het lemmet zich op het oog schoon voor. De greep en de schede, meestal van hout, kunnen zij sierlijk snijden, met voorstellingen uit de Sieva-dienst, of met Dewa-beeldjes en dergelijke, fraai vergulden, of met kostbare metalen inleggen. De punten der lansen, die buitengewoon lang zijn, worden fraai bewerkt, en de schaft met verguldsels smaakvol uitgemonsterd. Te veronderstellen is het echter dat, door het geduld der werklieden, in de onvolkomenheid der gereedschappen wordt te gemoet gekomen. Zij slagen in het vervaardigen van geweren; deze zijn buitengewoon lang (ruim 6 voet), zonder eigentlijke kolf; de loop wordt tot eene kromme kolf verlengd. Zij weten ze ook te boren, maar dit geschiedt uit de hand, en het voltooijen of geheel afwerken van een geweer vordert twee maanden tijds. Het zijn lontgeweren die zij maken; doch zij hebben nog radsloten; de sloten met vuursteenen kunnen zij niet vervaardigen. — Behalve de wapenen is er weinig ijzerwerk.

Zij arbeiden bovendien in andere metalen: in goud en in zilver of zoogenoemd Baliesch zilver, voor een vierde uit zilver van piasters, en voor drievierden uit

tin, dat in het rivierzand gevonden wordt, zamengesteld. Van het goud maken zij ringen, waar de mannen zich mede opsieren; van het Baliesch zilver maken zij armringen voor vrouwen en kinderen der vermogenden. Zij weten die metalen fraai te polijsten, en te bewerken.

Het koken en verdikken van de boomsuiker, geschiedt zonder veel omslag en op eene eenvoudige wijze. Bij eene doelmatiger behandeling zou die suiker tot veel grootere volkomenheid kunnen gebragt worden.

De Balienezen maken hun eigen zeezout. Zij nemen manden van drie tot vier voet hoog, met een mengsel van aarde en zand gevuld. Hierop gieten zij bestendig zeewater; de zoutdeelen blijven dan in dat mengsel achter, tot dat het ten laatste daarmede verzadigd is. Nu wordt het zout daar uit getrokken, gezuiverd en gekristalliseerd. Het aldus verkregene zout is zeer wit; maar het is niet zeer duurzaam.

Potten en pannen maken zij tot eigen gebruik. De klei wordt wel bewerkt en goed doorbakken. Hunne waterpotten, waarin het drinkwater bewaard wordt, roemt men als zeer geschikt om het water versch en koel te houden.

Hunne weverij bestaat eigenlijk in het vervaardigen van *sarongs* en *slindangs*, meest enkel uit boomwol, die zij zelven spinnen; ook wel uit half katoenen en half zijden garens; soms enkel van zijde. De zijden garens worden uit *Sina* aangebragt. Het garen verwen zij zelven; de meest geliefde kleuren

zijn blaauw, oranje of geel, en rood. De *sarongs* der mannen zijn meestal blaauw en wit gestreept. De hoofddoeken en *slindangs* der vrouwen zijn doorgaans oranjekleurig. Levendig zijn de kleuren die zij aan de katoenen garens weten te geven: De drie genoemde kleuren hebben bij hen de voorkeur; gelijk in het algemeen eene mengeling van levendige, bonte kleuren, even als bij alle volkeren van den Archipel, zoo ook op *Balie*, boven de zachte, smeltende kleuren verkozen worden.

Van eigentlijk gezegde kunsten is op *Balie* weinig ontdekt. Hoe weinig de bouwkunst bij hen beteekent weten wij reeds; van schilderkunst zijn weinige sporen gevonden, en deze hoogst onbeduidend. Ook in de toonkunst staat de Balienees bij den Javaan achter. Wel heeft hunne muzijk meer levendigheid, doch het *Gamelangspel*, dat bij den Javaan uit onderscheidene deelen bestaat, is bij hen veel minder zamengesteld, en vormt minder een muzikaal geheel.

Wanneer men, ingevolge het hierboven ontwikkelde, den toestand van den landbouw en de nijverheid op *Balie* gadeslaat; daarbij tevens denkt aan de behandeling welke de vrouw ondergaat, en andere zaken en omstandigheden daarbij vergelijkt, dan komt het ons in geenen deele voor dat daaraan zoo veel lofs kan worden toegezwaaid, dat, als slotsom der beschouwingen, zou kunnen beweerd worden: „dat het Baliesche volk, zoo niet beschaafder dan „het Javaansche, dit laatste toch zeker in kennis voor-

uit is" (*). Wij kunnen dit, ingevolge onze beschouwingswijze, niets anders noemen dan eene partijdige vooringenomenheid met eene natie, welke, wij stemmen dit gaarne denzelfden schrijver toe, „niet beroerd „door den doodenden adem van het Islamismus een „oorspronkelijk volk is gebleven;" hoezeer wij te gelijkertijd er niets tegen hebben, mede toe te stemmen, dat *Balie* is: „een opengeslagen boek"; doch wij achten ons genoodzaakt er bij te voegen: „waarvan het schrift ons nog niet genoegzaam leesbaar is geworden, om het behoorlijk te verstaan."

(*) H. Zollinger, *Een uitstapje naar het Eiland Balie*, bl. 54. in het *Tydschrift voor Neêrlands Indië*, Zevende jaargang, Tweede aflevering.

TIENDE HOOFDSTUK.

Geldsoorten. — Gewigten. — Handel.

Wanneer van handel gesproken wordt, is het niet ongepast bekend te worden met de maten, gewigten en muntspeciën, die bij den handel gebruikelijk zijn. De handel spreekt op *Balie* van *Atak*, *Boenkoes* en *Poekoe;* dit zijn echter geene bestaande munten, maar alleen benamingen, die aan verschillende hoeveelheden *pitjes* gegeven worden. De *pitjes* of *petjes* is eene Sinesche, broze koperen munt, met een vierkant gat in het midden. Deze gele muntspecie en de Spaansche piaster of Spaansche rijksdaalder zijn de eenige muntsoorten, die men op *Balie* ontmoet. De Nederlandsche goudstukken zouden er wel gewild zijn, welligt ook de Nederlandsche guldens; doch tot nog toe ziet men ze niet in den handel, misschien omdat de kooplieden, die de pitjes uit *Sina* doen komen, daarop grove winsten maken. Men rekent 200 pitjes als de waarde hebbende van één' gulden zilver. De Spaansche Rijksdaalder heeft eene handelswaarde, naar mate van de meerdere of mindere schaarschte, soms van 600, soms

tot 700 pitjes. Twee honderd pitjes worden aan een touw geregen, of tot een rolletje vereenigd; dit heet *sa atak;* vijf zulke touwen met de einden aanéén gebonden, dus 1000 pitjes, vormen *sa boenkoes;* vijftig ataks of 10,000 pitjes, in eenen zak gepakt, maken uit *sa poekoe;* dus staat 1 *atak* gelijk aan een gulden zilver, 1 *boenkoes* aan vijf gulden en 1 *poekoe* aan vijftig gulden.

De *kattie* is, even als op *Java,* nagenoeg 1¹/₄ oud pond gewigts; een *pikol* is 100 *katties* of 123¹/₂ oud pond, en de *kojang* of het last houdt 30 *pikols.* De *Gantang* is niet dezelfde als op *Java.*

Uit neiging is de Balienees evenmin koopman als zeevaarder. Handel en scheepvaart zijn dienvolgens beiden in handen van vreemdelingen, die aldaar ten handel komen, of die zich in de stranddorpen gevestigd hebben. De bevolking der aan zee gelegene dorpen en vlekken bestaat hoofdzakelijk uit Boegienezen, Mandharezen, Wadjorezen, allen inwoners van *Celebes*, en uit Linganezen en andere Maleijers. De eersten brengen er gewoonlijk voortbrengselen van *Celebes*, van de Molukken en van de oostelijke eilanden; zoodat er op die wijze aangebragt wordt: massooi en andere boombasten en reukhout, harsten, gommen en droogerijen, houtwerk, mandewerk, gevlochten matten van bamboes, bindrotting, karet of schildpad, tripang, vogelnestjes en was. Door Maleijers, Boegienezen en Europeërs worden aangevoerd: gambier, harsten, gommen en koperwerk; of Europesche goederen, als: katoenen en wollen stoffen, ijzer- en staalwaren, geweren

en buskruid, kramerijen en zoogenoemde Neurenburger waren, sterke dranken en opium. Door de Sinezen worden ingevoerd: koperen, ijzeren en aarden pannen en ander grof aardewerk, eetwaren en Sinesche confituren, medicijnen en droogerijen, zijden stoffen en zijden garens, Sinesche linnens en katoenen stoffen, suiker, payons en manilla- sigaren. Door Sinezen, Boegienezen en Europeërs worden van *Java* aangebragt onderscheidene eetwaren, arak en anijsdrank, alsmede katoenen stoffen en lakens.

De Balienezen bebben geene grootere vaartuigen, dan de *Praauw-Djoekong*, of vlerk-praauw, die bamboezen latwerk aan beide zijden buiten boord heeft, om het vaartuig in evenwigt te houden en voor omslaan te beveiligen; waartoe, om het evenwigt te herstellen, zoo dit noodig is, eenige der opvarenden op het latwerk of de vlerk der bovenwindsche zijde gaan zitten. Met deze vlerk-praauwen kan men slechts langs de kust varen. De Boegienesche vaartuigen zijn grooter; deze maken altijd, in het komen en gaan, van de moesson gebruik. Aan hunne praauwen is evenmin als aan de *praauw-djoekong* ijzerwerk te vinden; met houten pennen zijn de onderscheidene deelen vereenigd, de zeilen van boombast of gespleten riet vervaardigd, en het touwwerk van *rottan* of *goemoetie*-vezels; de naden der planken, zijn met dammerharst bestreken. Er zijn er onder die handelspraauwen, welke eene ruimte hebben van dertig ton; de Sinesche *padoewakans* zijn niet grooter, doch geheel anders, en niet zoo onkostbaar of eenvoudig gebouwd.

Onderscheidene der ingevoerde goederen , worden, naardat de gelegenheid zulks gedoogt, weder uitgevoerd. Zoo worden Europesche katoenen en wollen stoffen, Europesche ijzer- en staalwaren, Bengaalsche opium, sterke dranken, Sineesch linnen en aardewerk gedeeltelijk weder naar de oostwaarts gelegene eilanden gescheept. Voor het overige bestaat de voornaamste uitvoer uit rijst, uit *klapper-* en *katjang*-olie, uit ongezuiverd katoen en uit *dingding*. Van hertevleesch wordt de dingding door de Balienezen, en van rundvleesch door vreemdelingen, vooral door Javanezen, die enkel te dien einde van *Java* overkomen, bereid. Het vleesch wordt meestal aan repen gesneden, gezouten en gedroogd; in dien toestand heet het dingding. Veel runderhuiden worden uitgevoerd; ook runderen en paarden, doch van beiden is het getal onbeduidend.

De prijzen der goederen zijn zeer ongelijk. Zoo geldt het pikol rijst in de stranddorpen, somwijlen niet meer dan anderhalve gulden zilver; op andere tijden het dubbel van dien prijs. Een paard kost op den eenen tijd tot *ƒ* 30, zelfs *ƒ* 45; op andere tijden *ƒ* 15 a *ƒ* 20. De runderen schijnen zelden hooger te loopen dan *ƒ* 5. zilver het stuk. Even onzeker als het is met de prijzen der voortbrengselen van *Balie*, even onzeker is het met de van elders ingevoerde goederen; want wordt de markt overvoerd, of hebben de kooplieden hunnen voorraad opgedaan, dan zijn de aangebragte goederen zeer laag of zelfs onverkoopbaar. De opium, aan zoo zware regten niet onderhevig zijnde als op *Java*,

is er veel lager in prijs en dus gemakkelijker verkrijgbaar.

In weêrwil der pogingen door het Nederlandsch Bewind aangewend, om den slavenhandel te doen opheffen, worden nog wel aan Sinezen, Boegienezen of Maleijers mannelijke slaven verkocht. De hoogste prijs is *f* 50,— zilver; doch ze gelden soms slechts de helft. Die slaven worden aan boord hunner vaartuigen als matrozen gebruikt. Niet zelden gebeurt het, dat die kooplieden zich, zonder betaling, volwassene Balienezen toeëigenen, door ze naar het strand te lokken, zich van hen meester te maken, en naar hunne vaartuigen over te brengen.

De koopman, die met eenige lading in eene der havens van *Balie* komt, moet beginnen met aan den vorst en eenige zijner *Goesties* of zijner ambtenaren, *Pamboekels* en *Boekels*, geschenken te geven. Als zoodanig zijn likeuren en sterke dranken altijd welkom; ook geweren en zoodanige zaken, welke door de vorsten als zeldzaamheden beschouwd worden, als kanarieorgels, muzijkdoosjes en dergelijke. — De voornaamste man echter, waarmede de scheepsgezaghebbers zich moeten verstaan, is de Sjabandaar; dat wil zeggen: de man die havenmeester, ontvanger der in- en uitgaande regten, en pachter is van des vorsten inkomsten. De Sjabandaar is hier altijd een Sinees of Boegienees, die de producten, welke den vorst in natura moeten geleverd worden, en dat is het grootste gedeelte der voortbrengselen, ontvangt, en die voor den vorst verkoopt. Hij is uit dien hoofde gewoonlijk de grootste koopman van de plaats,

en niet zelden de eenige koopman, die in staat is, eenigermate aanzienlijke ladingen te koopen, en datgene te leveren, wat tot de retourlading moet dienen. Aan den Sjabandaar moeten derhalve de haven- en ankergelden betaald worden, met hem moet over het lossen en verkoopen of het opslaan der lading onderhandeld worden; en dewijl er hem meestal aan gelegen is den vorst onkundig te houden van de wezentlijke opbrengst en de prijzen der lands-voortbrengselen, en van de prijzen der inkoopen van het ijzer, de opium en andere monopolie-artikelen, zoo is het ligt te begrijpen, dat een vreemd koopman, zonder des Sjabandaars goede gunsten, in al zijn doen onophoudelijk belemmerd wordt, en allerlei vertragingen ondervindt.

De belangrijkste uitvoer-producten zijn: rijst, *klapper-* en *katjang*-olie, *kapas* of ruwe katoen, *dingding*, runderhuiden, *kasoemba*, tabak en koffij, van welke laatste artikelen de aanbouw meerdere uitbreiding begint te krijgen. Het is onmogelijk van het cijfer van den uitvoer der voortbrengselen met eenige zekerheid te doen blijken. Er is er die den uitvoer van van rijst op 10,000 kojangs of 300,000 pikols begrooten; anderen brengen dien tot 15,000 kojangs; de *klapper-* en *katjang*-olie wordt gerekend op 3000 pikols; de *kasoemba* op 500 pikols; de koffij en tabak op 300 pikols ieder. Op de juistheid dezer opgaven is nogtans geen' staat te maken.

Onder de voornaamste invoer-artikelen rekent men Sinesche duiten of pitjes, Bengaalsche opium, waarvan de invoer regtstreeks van *Sinkapore* op 100

kisten geschat wordt; geweren, buksen, kruid en lood, doch de geweren en buksen moeten van minder qualiteit wezen, engelsch ijzer, gouddraad, goudgalon, sterke dranken, vooral *Java*-arak met anijs aangezet, fijn Europeesch, liefst Engelsch, en grof Sineesch aardewerk, Europesche katoenen stoffen, in levendige kleuren, op gele, helder groene, witte of rosé gronden, gewevene slindangs en buikbanden en adrianopel-roode hoofddoeken. Roode en zwarte, niet al te dunne lakens zijn mede gewilde goederen. Men moet echter, bij het uitzigt op het verkoopen van katoenen en wollen stoffen, niet uit het oog verliezen, dat er tot nog toe weinig werk van de kleeding wordt gemaakt; dat vrouwen zoowel als mannen gewoon zijn met het bovenlijf naakt te gaan; terwijl bovendien het geld zeer schaarsch is, en men zich zijne waren in voortbrengselen van het land moet laten betalen: uit de overweging van die omstandigheden laat zich afleiden dat het vertier op *Balie* slechts langzamerhand kan toenemen en beduidend worden.

Dewijl jaarlijks uitvoerige staten van den omzet van den handel op *Sinkapore* worden bekend gemaakt, zouden wij de waarde van den in- en uitvoer, met betrekking tot *Balie*, gaarne mededeelen; ware het niet, dat op de naauwkeurigheid dier staten veel is af te dingen, alzoo de overschepingen meestal onmiddellijk van schip tot schip plaats hebben; dewijl er geene regten van de inkomende of uitgaande goederen worden geheven. Bovendien hellen de autoriteiten op *Sinkapore* er zeer toe over om een hoog cijfer van in- en uitvoer op te geven. Maar al ware

het ook dat wij, in weêrwil dier bezwaren, oordeelden die opgaven te mogen mededeelen, dan nog zouden wij daarvan wederhouden worden; dewijl die cijfers niet *Balie* alleen betreffen, maar *Balie* met *Lombok* en *Sumbawa* te zamen. Wij moeten ons derhalve vergenoegen met de hierachter volgende handelsopgaven, getrokken uit de „Staten van den handel en de scheepvaart van *Java* en *Madoera*," door het Nederlandsch Indisch Gouvernement jaarlijks bekend gemaakt.

Neemt men als middelcijfer van den uitvoer der voortbrengselen van het Eiland *Balie* op *Java* aan een half millioen gulden, en rekent men daarbij den uitvoer, naar *Sinkapore* en naar andere gedeelten van den Indischen Archipel, te zamen op eene even groote som, dan brengt men den geheelen jaarlijkschen uitvoer op een millioen gulden. Deze som is niet aanzienlijk te noemen, wanneer men denkt aan de groote vruchtbaarheid van den grond, en de buitengewone vlijt van de bevolking, naar het oordeel van sommigen op *Balie* te vinden. Men zou naar die uitkomst veeleer geneigd wezen aan der Balienezen vlijt vrij wat minder lof toe te zwaaijen.

Beschouwt men nogtans den uitvoer van *Balie* uit een ander oogpunt, dan verandert de beschouwing grootelijks. Gaan wij eenige jaren terug en vragen wij: waaruit bestond, bij den aanvang van deze even als in de geheele 18e eeuw, de voorname uitvoer? dan ontvangen wij tot antwoord: uit slaven. De slavenhandel leverde de voornaamste inkomsten aan de vorsten. Die handel stelde hen in staat om

niet alleen de overtollige en zoo schadelijke opium zich aan te schaffen; maar ook om de ontoereikende opbrengst van rijst van elders aan te vullen. De rijstoogst was destijds zelden voldoende om in de behoefte der hoogere standen te voorzien. De lagere standen moesten zich, even als nog tegenwoordig het geval is, gelukkig schatten, ingevalle zij *jagong*, *katjang* en *oebies* genoeg konden bekomen om niet te verhongeren. Kwam het rijstgewas geheel te falen, te grooter werd dan het getal Balienezen dat als slaven verkocht werd. Toen in deze eeuw de gelegenheid om slaven van de hand te zetten verminderde, nam de algemeene verarming toe; het gebrek vertoonde zich dikwijls met zoo afzigtig een gelaat, dat de uitgeteerde ligchamen, der van honger omgekomene kinderen en volwassenen, langs de wegen verstrooid lagen. Het verkoopen van slaven werd meer en meer moeijelijk, en nu begon men op *Balie*, ongeveer dertig jaren geleden, zich van lieverlede op den rijstbouw toe te leggen. De rijstbouw is langzamerhand uitgebreider en aanzienlijker geworden; doch niet zoo aanzienlijk als de uitvoer zou doen vermoeden. Die uitvoer toch heeft niet altijd plaats van den overvloed, maar is soms grooter naar mate bij de vorsten de behoeften aan andere goederen, of wel hunne hebzucht, grooter is. De uitvoer van rijst is wel eens zóó groot, dat de invoer van dat voedingsmiddel, van elders, op *Balie* noodwendig wordt. Toen bij voorbeeld in het jaar 1844, de uitvoer van rijst van *Balie* naar *Java* het hoogste cijfer bereikte, toen

ook zag men aan den anderen kant, rijst van *Java* naar *Balie* uitvoeren, ten bedrage van het 1/8 van de van *Balie* ingevoerde rijst. Evenwel, wanneer men nagaat, dat de uitvoer van *voortbrengselen van den grond*, voornamelijk sedert de laatste dertig jaren zich heeft ontwikkeld, dan zal men het tegenwoordige cijfer van den uitvoer niet gering schatten. Men zal althans beseffen, dat die uitvoer, onder een geregeld bestuur, en wanneer den landbouwer het bezit der vruchten van zijnen arbeid, het bezit van zijnen eigendom, gewaarborgd was, nog voor eene zeer groote uitbreiding zou vatbaar wezen. Zelfs moet het ons verbazen, wanneer wij nagaan, dat de dwingelandij, waar onder de bevolking zucht, niet kan nalaten traagheid, onverschilligheid en ongebondenheid te veroorzaken — dat, in weêrwil daarvan de uitvoer zoo zeer is toegenomen, en, ingevalle wij den uitvoer naar *Java* ten grondslag voor onze berekening mogen aannemen, nog van jaar tot jaar belangrijk toenemende is. Voor de eigentlijke geaardheid en zucht tot werkzaamheid van den Balienees kan de slotsom onzer overwegingen niet dan hoogst gunstig wezen.

Hier achter geven wij (Bijlage *A*) eenen staat, van den handel en de scheepvaart tusschen *Balie* en *Java*, over een verloop van tien jaren, van 1837—1846; waarin alle bijzonderheden omtrent den in- en uitvoer, den aard en den oorsprong der voortbrengselen, worden aangetroffen, zoowel als van het getal en den inhoud der schepen. Terwijl wij daarheen verwijzen, laten wij hier de bijeentrekkingen volgen:

	Invoer op *Balie*.	Uitv. van *Balie*.	Gezam. bedrag.
In 1837	*f* 97,680,—	*f* 250,460,—	*f* 348,140,—
1838	„ 94,207,—	„ 253,704,—	„ 347,911,—
1839	„ 271,300,—	„ 568,281,—	„ 839,581,—
1840	„ 516,086,—	„ 536,607,—	„ 1,052,693,—
1841	„ 407,085,—	„ 556,541,—	„ 963,626,—
1842	„ 335,169,—	„ 641,497,—	„ 1,976,666,—
1843	„ 249,591,—	„ 554,675,—	„ 804,266,—
1844	„ 280,180,—	„ 650,796,—	„ 930,976,—
1845	„ 526,640,—	„ 1,016,540,—	„ 1,543,180,—
1846	„ 367,121,—	„ 765,949,—	„ 1,133,070,—

Slechts weinige bedenkingen en aanmerkingen zullen wij hier bijvoegen, uit vreeze om voor de niet-handeldrijvende lezers te uitvoerig te worden. — Men zal zien, dat behalve huiden, smeer of talk en eetwaren, waaronder de dingding eene voorname plaats bekleedt, de gewigtigste voortbrengselen zijn: de klapper- en katjang-olie en de rijst. De olie, waarvan de uitvoer in het eerste jaar van het tienjarig tijdvak niet meer bedraagt dan *f* 22,533,— beloopt, voor elk der drie laatste jaren dooréén geslagén, meer dan tweemaal honderd-duizend gulden 's jaars; eene buitengewone ontwikkeling voorzeker van dien tak van landbouw-nijverheid. Even buitengewoon is het, wanneer wij het oog vestigen op de rijst: de drie laatste jaren dooréén genomen, is de uitvoer zesvoudig vermeerderd, bij het eerste jaar van het tijdvak vergeleken.

Een geheel tegenovergesteld verschijnsel levert de koffij op. Deze wordt voornamelijk in het rijk *Beliling* aangekweekt. Het eerste jaar is de invoer op

Java onbeduidend; de vier volgende jaren kunnen, dooreen, op eene waarde van *f* 20,000 geschat worden; daarentegen bedragen de volgende vijf jaren te zamen, niet de helft van een enkel dier vier jaren. Men zal derhalve aan het verwaarloozen van de aankweeking moeten denken, ten ware de uitvoer een' anderen weg hebbe genomen, en wel naar *Sinkapore;* hetgeen niet onwaarschijnlijk is.

De tabak, welke voornamelijk van *Badong* wordt uitgevoerd, heeft een grooter cijfer verkregen, zelfs heeft de uitvoer van *Balie* tot 2000 pikols bedragen. — Ook de bijenwas verdient vermelding; zijnde in de tweede helft van het tienjarig tijdvak zeer toegenomen. — De uitvoer van paarden is in de laatste jaren aanmerkelijker geworden; naar de prijzen te oordeelen, zou men kunnen opmaken dat het ras verbeterd is; althans de prijzen, die vroeger *f* 24 en zelfs minder waren, zijn tot *f* 40, tot *f* 50 en zelfs hooger gestegen.

Ten aanzien van den uitvoer van *Java* naar *Balie* mogen wij niet verzwijgen, dat door ons één artikel geheel is overgeslagen, en wel een, dat meer dan éénmaal een beloop van *f* 200,000 heeft overschreden. Wij bedoelen de opium. Daarvan is, verscheidene jaren achtereen, voor eene aanzienlijke som uit de Entrepots van *Batavia*, *Samarang* en *Soerabaija* uitgeklaard, om naar *Balie* te worden vervoerd (*). De opium is een monopolie dat zware

(*) Wij laten hier de juiste opgaven volgen van de Opium van *Balie* op *Java* ingevoerd.

7

regten betaalt; het is derhalve voor den smokkelhandel een zeer aanlokkend artikel. Daaruit zou opgemaakt kunnen worden, dat het grootste gedeelte van de uitgevoerde opium, langs de uitgestrekte kusten van *Java* ter sluik weder werd ingevoerd; te meer daar men op *Balie*, door de regtstreeksche vaart van *Sinkapore*, in staat is het Bengaalsche heulsap tot mindere prijzen aan te voeren, dan van *Java* kan geschieden. Door het geheel weg laten van dat artikel, het zij als invoer op *Balie*, het zij als uitvoer van daar, hebben wij voorzeker aan de wezentlijke in- en uitvoer in geenen deele te kort gedaan.

De smokkelhandel in die zielverpestende droogerij had eene hooge vlugt genomen; en dewijl het eene onmogelijkheid werd geacht de heimelijke invoer op *Java* te voorkomen, zou die sluikhandel tot achterdeel van 's lands kas, en tot nadeel der ingezetenen, zich ongetwijfeld hebben staande gehouden; ten zij er maatregelen waren uit te denken om aan zoo schaamtelooze praktijken een einde te maken. Overhand nam die verkorting van 's lands middelen op zoo in het oog loopende wijze toe, dat in het jaar 1841, de zoogenoemde uitvoer meer be-

---

Opium, uitgevoerd van de Entrepots op Batavia om naar Balie te worden verscheept.

In de jaren	1837	1839	1841	1842
Benares Opium, daaronder weinig Malva, eens Patna	*f* 111,500	*f* 208,700	*f* 207,400	*f* 9,600
Levantsche en Turksche Opium.	18,000	19,200	7,000	
	f 129,500	*f* 227,900	*f* 214,400	*f* 9.600
Opium van Balie op Java ingevoerd		*f* 4,600	*f* 700	

droeg, dan het jaarlijksche verbruik van geheel *Balie*. Zij bedroeg 147 kisten, zijnde van *Soerabaija* alleen 121 kisten, ter waarde van *f* 177,500. — Afdoende maatregelen om dit kwaad te stuiten werden daar gesteld, en bij Publicatie van den 27en van Wijnmaand 1841, nader aangedrongen bij gelijke verordening van den 5en van Wintermaand deszelfden jaars, werd de invoer van opium door den handel, om in Entrepot te worden opgeslagen, behalve ten behoeve van het Gouvernement, geheel verboden. Wel zal die maatregel het insmokkelen van opium niet geheel kunnen voorkomen, want het is een te winstgevende handel voor de daaraan gewone kooplieden te *Sinkapore*, om dien te eenenmale vaarwel te zeggen, terwijl toch de Engelschen altijd in vorigen tijd, regtstreeks uit *Bengale* naar *Java*, dien morshandel gedreven hebben; — maar de invoer in Entrepot niet meer bestaande, moet de opium-smokkelarij minder worden.

Nog een ander voortbrengsel is er, waaromtrent wij ons verbeelden, eene gelijksoortige aanmerking te kunnen doen gelden. Alhoewel evenzeer een voorwerp van weelde, heeft het echter niet dat verderfelijke uitwerksel, dat de opium ten afgrijzen maakt van alle weldenkenden. Het geldt hier de Gambier (*), die, bij de toebereiding van het Betelblad onmisbaar, algemeen gebruikt wordt, op *Balie* zoo-

(*) De *Gambier*, ook wel *Terra Japonica* genoemd, wordt op dezelfde wijze verkregen als de indigo, en tot kleine koekjes gemaakt. De gambier is, als kleurstof, in de verwerij met vrucht te gebruiken, en kan ook tot looistof dienen.

wel als op *Java*, door alle standen die de sirie bekostigen kunnen. Bedenkt men dat de waarde, bij uitvoer uit de Entrepots op *Java*, niet hooger berekend wordt dan *f* 7,— de pikol, terwijl het consumptie-regt bij invoer onder Nederlandsche vlag, uit Nederlandsche Bezittingen, *f* 12,— voor de pikol bedraagt, dan is de prikkel tot smokkelarij van zoodanig artikel niet gering. Zal men dat bedenkende niet moeten veronderstellen, dat veel van de uitgevoerde Gambier nimmer *Balie* bereikt, wanneer de waarde *f* 20,078,—, *f* 44,607,— of zelfs *f* 120,045,— in één jaar beloopt? Evenwel hebben wij niet gewaagd, de Gambier van den uitvoer weg te laten, omdat ze geen voortbrengsel is van *Bengale;* maar voornamelijk van de Nederlandsche Bezittingen *Riouw* en *Padang*, alsmede van de *Linga*-eilanden herkomstig is. Indien al op *Sinkapore* eenige aanplantingen zijn van Gambier, dan is zulks toch van weinig beteekenis, en er wordt jaarlijks eene niet onbelangrijke hoeveelheid te *Sinkapore*, van het naburige *Riouw*, ingevoerd.

Verdere aanmerkingen of bedenkingen omtrent den handel, zullen wij ons niet veroorloven, in de hoop, dat de hierbij geleverde Staat van Handel en Scheepvaart verdere ophelderingen, in een geschrift als het tegenwoordige, overbodig maakt.

TWEEDE AFDEELING.

STAATKUNDIGE BESCHRIJVING.

ELFDE HOOFDSTUK.

Hoegrootheid der bevolking. — Staatkundige verdeeling. — Oppergezag van den Dewa-Agong van Kalongkong.

Met de meerdere of mindere bevolktheid van het eiland behooren wij hier aan te vangen. Er zijn onderscheidene staten van de talrijkheid der bevolking, die allen de opgaven van dezen of genen der vorsten, wat vroeger of later in deze eeuw gedaan, ten grondslag hebben. Geenszins is echter het cijfer der bevolking, als zoodanig, door de vorsten opgegeven; maar alleen het getal inwoners in staat om de wapenen te dragen. Daarnaar zal de berekening moeten gemaakt worden. Wanneer men als overeenkomstig met de waarheid aanneemt, dat het opgegevene aantal manschappen met geweren zou zijn gewapend, en men zich tevens overtuigt dat, waar eene hoop gewapenden bijeen is, naauwelijks de helft van geweren is voorzien, dan zou men tot eene aanzienlijke bevolking moeten besluiten. ABDULLAH BIN MOHAMED EL MAZRIE, die, tusschen het jaar 1820 en 1827, als geheimschrijver van den *Pangerang* SAÏD HASSAN, meermalen op *Balie* geweest is, levert in zijne belangrijke

mededeelingen (*) eene opgave van de weerbare manschappen van *Balie*, volgens welke het getal, met geweren bewapend, op 250,000 koppen moet worden begroot. Voegt men daarbij hetzelfde getal voor hen die met lansen zijn gewapend, dan verkrijgt men 500,000 weerbare manschappen. Rekent men één weerbaar man op iedere vijf zielen, dat in het algemeen niet te ruim gerekend is, dan zou *Balie* eene bevolking tellen van 2,500,000 zielen. Inderdaad is echter deze berekening veel te hoog, want het lijdt wel geen' twijfel of de opgave der gewapenden moet enkel strekken om een groot denkbeeld van de magt te geven, welke *Balie*, in geval van een' vijandelijken aanval, zou kunnen op de been brengen. Door de opgave van „soldaten met geweren gewapend," bij ABDULLAH, zal wel het geheel van het getal manschappen, in staat om de wapenen te voeren, moeten verstaan worden, en zelfs, zoo als van elders blijkt (†) in dier voege, dat daaronder gerangschikt worden knapen van 12 jarigen ouderdom. Op die wijze het getal weerbare koppen op de helft verminderd zijnde, achten wij de opgave nog te hoog, en wel bepaaldelijk ten aanzien der Rijken *Mengawei* en *Tabanan* (§). De slotsom onzer overwegingen geeft een getal van

(*) Zie gezegde mededeelingen van ABDULLAH BIN MOHAMED EL MAZRIE in het Maleisch, met bijgevoegde vertaling van Ds. Dr. W. R. VAN HOËVEL, in het *Tijdschrift voor Neêrl. Indië*, Jaarg. 7. Dl. II. bl. 139—201; het hier bedoelde op bl. 178.

(†) Zie H. ZOLLINGER. *Een uitstapje naar het eiland Balie.* bl. 38.

(§) Het eerste wordt begroot op 40,000, het tweede op 80,000 weerbare mannen.

190,000 man, in staat om de wapenen te dragen, en noopt ons, om op elke vier zielen één weerbaar manspersoon te stellen. Zoo vinden wij 760,000 inwoners; t. w. in

		Weerb. mansch.		Bevolking.	
Het rijk	*Beliling*	30,000	op	120,000	zielen.
„	*Karang-Assam*	25,000	„	100,000	„
„	*Banglie*	10,000	„	40,000	„
„	*Kalongkong* . .	15,000	„	60,000	„
„	*Djanjar*. . . .	20,000	„	80,000	„
„	*Badong*	20,000	„	80,000	„
„	*Mengawei*. . .	30,000	„	120,000	„
„	*Tabanan*. . . .	40,000	„	160,000	„

Het rijk *Beliling* ligt langs de noordkust, en beslaat tevens de westkust; *Karang-Assam* strekt zich uit over den oosthoek; langs het zuid-oostelijke gedeelte van het eiland komt *Kalongkong*, gevolgd door *Djanjar*. De zuidelijke spits van *Balie* is bezet door het rijk *Badong*. Ten Noorden van hetzelve en ten Westen van *Djanjar*, ligt *Mengawei*, waarop langs de zuidkust het uitgestrekte *Tabanan* volgt.

Beliling (*) strekt zich uit langs de eigentlijke

(*) Abdullah levert ter aangehaalde plaats de namen der in zijnen tijd op *Balie* regerende vorsten, allen afstammelingen van Ida Dalam Dewa Agong.

Beliling, Goestie Moerah Gedeh Karang-Assam.

Karang-Assam, Goestie Lanang.

Kalongkong, Dewa Agong.

Djanjar, Dewa Mangies.

Badong, Goestie Ngoerah Pamadjoetan.

Mengawei, Goestie Agong.

Tabanan, Goestie Moerah Agong.

Banglie, Dewa Tankoeban.

noordkust, en wordt in het Zuiden door de bergketen bepaald, waardoor het van *Banglie* is gescheiden. Kaap *Passier* aan den ingang van Straat-*Balie* behoort er toe, even als Kaap *Bandolang* of de *Noordoosthoek*, de meest noordelijke uithoek van het eiland. Langs Straat-*Balie* wordt *Beliling* in het Zuiden begrensd door het landschap *Djembrana*, sedert verscheidene jaren door het lot der wapenen daaraan gehecht.

Karang-Assam grenst in het Noorden aan *Beliling*, in het Noord-oosten aan de *Java-zee*, in het Zuid-oosten aan Straat-*Lombok*, en ten Westen aan *Kalongkong* en *Banglie*. Weinige jaren geleden werd het door den Radjah van *Beliling* veroverd; doch vormt thans weder een afzonderlijk rijk. Hier is de hoogste berg van *Balie*.

Kalongkong strekt zich als eene smalle strook lands uit, van het Noord-westen naar het Zuid-oosten, paalt in het Noorden aan *Banglie*, in het Zuiden aan Straat-*Lombok*, heeft *Karang-Assam* ten Oosten en *Djanjar* en *Mengawei* ten Westen.

Djanjar, dat slechts eene kleine uitgestrektheid heeft, ligt in het Westen, Noorden en Oosten tusschen *Mengawei* en *Kalongkong* ingeklemd, en stuit in het Zuiden tegen *Badong* en de zee. Door de *Bandieten-eilanden* tegen den golfslag van den oceaan beveiligd, wordt de aldus gevormde zee-straat de *Veilige passage* genoemd.

De meerdere of mindere juistheid dier namen laten wij natuurlijk voor zijne rekening.

Badong wordt in het Noorden door *Mengawei* en *Djanjar* begrensd en overigens door den oceaan bespoeld. Als eene ten Zuiden uitspringende landtong, heeft het eene slechts onbeduidende breedte.

Mengawei wordt in het Noorden door de groote bergketen van *Banglie* gescheiden, heeft in het Oosten *Kalongkong* en *Djanjar*, in het Zuiden *Badong* en de zee, en in het Westen *Tabanan* als grenzen. Vroeger strekte het zijne magt uit tot op *Java's* oostkust; doch die tijden zijn voorbij.

Tabanan is van grootere uitgestrektheid dan eenig ander Rijk op *Balie*, heeft in het Noorden de bergketen tot grensscheiding, paalt in het Oosten aan *Mengawei*, in het Zuiden aan den Indischen oceaan, en in het Westen aan het landschap *Djembrana*.

Banglie ligt in het midden van het eiland en is geheel door bergketens ingesloten. Deze Staat grenst in het Noorden aan *Beliling*, in het Oosten aan *Karang-Assam*, in het Zuiden aan *Kalongkong*, *Mengawei* en *Tabanan*, en in het Westen aan het tot *Beliling* behoorende *Djembrana*.

Men houdt het er voor, dat, in het algemeen, de onderscheidene rijken in twee statenbonden tegen elkander overstaan, namelijk aan de eene zijde *Beliling* en *Karang-Assam* met *Kalongkong* aan het hoofd, terwijl tot een tegenwigt tegen dit verbond, *Badong* zich met *Tabanan*, *Mengawei* en *Djanjar* zou vereenigd houden. Uit vroegere gebeurtenissen, zijn deze verbindtenissen verklaarbaar. Langzamerhand heeft de staatkunde wijziging in deze bondgenootschappen gebragt. Dat de drie eerstgenoemden,

althans in de hoofdzaak, éëne lijn trekken, is niet twijfelachtig; doch *Mengawei* leeft in vijandschap, of liever vijandelijke gezindheid, met zijne beide onmiddellijke naburen *Tabanan* en *Badong*, en het ontzag voor den vorst van *Kalongkong* houdt alleen het zwaard in de schede.

Deze vorst heeft niet als de overigen den titel van *Radjah*, maar van *Dewa-Agong*, als wordende hij beschouwd als onmiddellijke opvolger van den stamvader DEWA AGONG, van wien al die vorsten geacht worden af te stammen. Hij wordt gehouden voor het geestelijke en wereldlijke opperhoofd van *Balie* en *Lombok;* als DEWA AGONG BETOU heet hij de beschermer van het geloof, en onder den titel van TJOEKOERDA of SOESOEHOENAN, is hij de wereldlijke Opperheer. De andere vorsten geven hem den naam van Vader, en luisteren veelal naar zijne raadgevingen. Niemand hunner zal het wagen, ingevalle hij in oneenigheid is met den Dewa-Agong, den oorlog op zijn grondgebied over te brengen. Veroveringen en overheerschingen worden door de volkeren geduld, wanneer hij ze heeft goedgekeurd; zoo als in *Karang-Assam* en in *Badong* is gebleken; ook is het ontzag voor zijne stem voldoende geweest om vijandelijkheden tusschen *Badong* en *Tabanan* aan de eene zijde, en *Mengawei* aan de andere, te voorkomen. De vorsten van *Karang-Assam* en van *Beliling* zijn echter, in hunne veroveringszucht, niet altijd zeer gedwee geweest om naar zijne goed- of afkeuring te luisteren. Welligt dat de Dewa-Agong, even als andere vorsten, wier grootste magt bestaat

in den invloed, dien zij als geestelijk opperhoofd uitoefenen, tijd en omstandigheden in aanmerking neemt om zijnen invloed al of niet te doen gelden, naar mate hij berekenen kan dat men gewillig zal wezen zich daaraan te onderwerpen. Hoe het zij, zoo lang de vorst van *Kalongkong*, als geestelijk en wereldlijk Opperhoofd van *Balie*, door de volkeren en de vorsten aldaar zal worden geëerbiedigd, zoo lang ook zal het van belang te achten wezen, zich van zijne genegenheid en medewerking te verzekeren.

Op overleveringen omtrent de belangrijkheid der vorsten van *Karang-Assam* steunt het, dat de Dewa-Agong zijne wettige echtgenoot uit het geslacht van *Karang-Assam* kiest. Ook heerscht in het algemeen eene vooringenomenheid met dien naam op *Balie*, zoo dat die naam als het ware door de oudheid geheiligd is; van daar ook dat de vorsten van dat geslacht zoo gaarne den naam van *Karang-Assam* voeren.

Aan het verkeer met de Europeërs kan de meerdere beschaafdheid, in toon en omgang met vreemden, bij de vorsten van *Badong* en *Beliling* worden toegeschreven, en evenzoo de onbeschaafde ruwheid, lompheid of onkieschheid, welke niet te miskennen is, in het vorstelijke huis van *Mengawei*, vooral in dat van *Tabanan*. Van waar echter de beschaafde toon bij de vorsten van *Kalongkong*, en meer nog bijna, bij die van *Djanjar*?

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Het Rijk Beliling.

In den aanvang dezer eeuw, werd, onder den toenmaligen regeerder van het vorstendom *Djembrana*, dat destijds cijnsbaar was aan den Radjah van *Badong*, het bestuur uitgeoefend door eenen Boegienees, die veel invloed verkreeg. Langzamerhand kwamen er meer en meer van zijne landgenooten in het vorstendom, maakten zich meester van de voornaamste bedieningen en van het bestuur over de dorpen, zonder dat de Goestie die het bewind in handen had zulks zocht te beletten. Door hunne meerdere bekwaamheid trokken zij alle winstgevende takken van nijverheid en handel aan zich; hetgeen de inwoners met minder onverschilligheid aanzagen dan hun gebieder. Ook de vorst van *Beliling* zag met ongerustheid het getal dezer vreemdelingen, zoo nabij zijne staten, vermeerderen. Hem, den heerschzuchtigen vorst, was het bekend dat zij ondernemend van aard zijn, en dat zij dikwijls beginnen zich te vestigen met het verklaarde doel om handel te drijven, doch niet zelden eindigen met zich van het geheele bewind meester te maken. Uit dien hoofde

vreesde hij, dat welligt de Boegienesche Sjabandaar en eerste Staatsdienaar van *Djembrana*, aanvangen mogt aldaar alles aan zich te onderwerpen, om vervolgens eene onderneming tegen het rijk van *Beliling* te wagen.

Zoo althans deed hij het voorkomen in zijne mededeelingen aan den Radjah van *Badong*. Hij gaf dien te verstaan, dat een pas ontstoken vuur niet moeijelijk was uit te blusschen; maar dat, wanneer men het den tijd liet, in ligterlaaije vlam te ontbranden, het weldra alvernielend om zich henen greep, en alle pogingen, welke men dan mogt aanwenden om het te blusschen, tartte; zoodat die pogingen te vergeefs waren en te laat kwamen. — Toen de vorst van *Badong* zeide, dat het gevaar hem in geenen deele dreigend voorkwam, antwoordde de Radjah van *Beliling*, dat, dewijl het vuur aan zijne deur aan het smeulen was, hij wel op zich wilde nemen het alleen te blusschen, nu het nog tijd was. Met andere woorden: de looze vorst van *Beliling* oordeelde, dat de Boegienezen, in het naburige vorstendom bereids tot ongeveer twaalf honderd man aangegroeid, hem gevaarlijk konden worden; dat hunne verdelging door zijne veiligheid geboden werd; en dat hij, ingevalle de Radjah van *Badong* daaraan de hand niet konde leenen, die taak wel alleen op zich wilde nemen. De andere gaf te kennen daarmede genoegen te zullen nemen, dewijl hij zelf in de geheele zaak gaarne onzijdig zoude blijven.

Hierop opende de Radjah van *Beliling* onderhandelingen met den Goestie van *Djembrana*. Onder

den sluijer van het diepste geheim gaf hij dezen kennis van zijne vreeze, en bood aan hem en zich zelven van die vreemdelingen te verlossen. Men zoude de handen in een slaan, zoo luidde zijn aanbod; dewijl het hem geenszins om vergrooting van magt of uitbreiding van grondgebied te doen was, maar alleen om zich van die gevaarlijke naburen ontslagen te zien. Hij wenschte den Goestie in zijne geheele onafhankelijkheid te zien hersteld, en daartoe wilde hij hem met al zijne krachten bijstaan.

Ten einde den argwaan der Boegienezen niet te wekken, vorderde de zaak een sluw overleg. Men wedijverde in geheimhouding en dubbelzinnigheid. De vorst van *Beliling* deed met 10,000 man eenen inval in *Djembrana.* Daarentegen trok de Goestie al zijne manschap bijeen, ten getale van ruim 5000 strijders; zijn Rijksbestierder voegde zich met een gedeelte zijner landgenooten bij hem. Op het naderen van den vijand trok men zich terug tot omstreeks *Loloan,* waar de meeste Boegienezen gevestigd waren. Nu brak het verraad los. De Goestie verklaarde aan zijne volgelingen, dat de inval der gewapenden van *Beliling* alleen den vreemdelingen gold. Door afgunst en haat jegens dezen gedreven, vereenigden zij zich gereedelijk met de gewaande vijanden. Door hunne zoogenoemde vrienden zagen zich de Boegienezen verlaten. Zij werden van alle kanten door verraad en trouweloosheid besprongen, doch verdedigden zich met hardnekkigheid, ja met leeuwenmoed en duur verkochten zij hun leven. Groot was het getal hunner bespringers dat door hen

nedergeveld werd. Allen kwamen om. Het einde van den Boegieneschen Rijksbestierder was grootsch. Toen hij zag dat hij met zijne landgenooten verraden was, dat geen hunner in het leven werd gespaard, dat het een bloedbad was, waarin allen werden gesmoord, dat geene hoop meer overig bleef; — toen sloot hij zich met de zijnen in zijne woning op; hij zelf stak zijne woning in brand, en vrouw en kinderen, en huisgenooten — allen kwamen in de vlammen om. Die man moge heerschzuchtig zijn geweest; desniettemin was hij een heldhaftig man. Dit gebeurde in het jaar 1808.

En werd nu de Goestie in zijne onafhankelijkheid hersteld? O neen! Hij en de volkeren van *Djembrana* veranderden slechts van meester. De Radjah van *Beliling* had hem verschalkt. De Goestie werd schandelijk door hem behandeld, en stierf weldra.

Het vorstendom *Djembrana*, was aan *Beliling* onderworpen; en om hiervan voor aller oogen te doen blijken, deed de overwinnaar de Dalam van den Goestie te *Djambrana* afbreken, slechts de hoofdpoort als een toonbeeld van voorbijgegane grootheid overlatende.

De heerschzucht had zich van den Radjah van *Beliling* meester gemaakt; en toen de Engelschen in het jaar 1812 het eiland *Java* hadden veroverd, oordeelde hij de gelegenheid gunstig, om zich ook aan de overzijde van Straat-*Balie* uit te breiden. Hij deed eenen inval in het landschap *Banjoewangie*; doch hier werd hij eerlang door de Engelschen verdreven. Van hunnen kant deden zij eene landing

in het landschap *Djembrana*, onder den Generaal NIGHTINGALE. De Radjah zocht hulp bij zijne landgenooten. Alhoewel hij destijds in vijandschap met den vorst van *Karang-Assam* leefde, en de Dewa-Agong hem ongenegen was, besloten alle vorsten om den wederstand tegen de Engelschen als eene zaak te beschouwen, waarbij een ieder, niet enkel tot handhaving der onafhankelijkheid, maar ook tot behoud der godsdienst, geroepen was. Geen wonder dat de Engelschen eenen veel grooteren tegenstand vonden, dan waarop zij gerekend hadden. Van hunne zijde werd dan ook de eerste gelegenheid van een gering voordeel te baat genomen, om, als waren zij overwinnaars, af te trekken, en den Balieschen bodem te ruimen. Zoo eindigde, op eene eervolle en voordeelige wijze voor de Balienezen, een oorlog, welke, zonder hunne eensgezindheid, hun dreigde nadeelig te wezen. Een aanval van eene Europesche magt deed alle veten ter zijde stellen, vereenigde allen: eendragt maakte ook hier magt.

Het landschap *Djembrana* was het tooneel van dien oorlog geweest, het was daardoor geteisterd. Daarenboven verdroot de drukkende heerschappij van *Beliling* den ingezetenen; muiterijen en beroerten volgden elkander, de landbouw werd verwaarloosd, en de ellende steeds grooter. Radjah Goestie GEDEE KARANG-ASSAM, zocht de weêrspannelingen door zijne tegenwoordigheid in toom te houden; doch in het jaar 1818 schoot hij te kort, en verloor het leven in een' opstand.

Nu had het vorstendom *Djembrana* zijne onafhankelijkheid heroverd, onder de leiding van zijnen vorigen vorst. Des Radjahs opvolger, DEWA PAHANG, vond elders bezigheid, wijl ook hij aan zijnen haat jegens zijnen bloedverwant, GEDEE LANANG, botvierde. Evenwel de ellende was in *Djembrana* groot; de bevolking werd allengs moedeloos, en verminderde bij den dag. Er vergingen dan ook weinige jaren of dit vorstendom, als eene verwoeste, ontvolkte wildernis, geraakte op nieuw onder de heerschappij van *Beliling*, waaronder het zich thans nog bevindt.

De oneenigheden tusschen Radjah DEWA PAHANG, even wantrouwig en wreed als zijn broeder was geweest, en met den vorst van *Karang-Assam*, werden door wederzijdsche onheuschheid niet alleen gevoed, maar zelfs meer en meer hevig. Men tergde en smaadde elkander, en ten laatste brak een opentlijke oorlog uit. Aanvankelijk zegevierde de Radjah van *Beliling*, en drong al dieper door in het rijk van zijnen neef. Deze de vlugt genomen hebbende, werd de overwinnaar trotsch en overmoedig, en gaf zich aan allerlei spoorloosheden over, die hem den afschuw van zijne onderdanen op den hals haalden. Velen verlieten hem met afkeer. Zijn vijand maakte van die omstandigheid gebruik, omsingelde hem, en maakte zich van zijnen persoon meester, daar zijne gruwelen hem ook den banvloek van den Dewa-Agong hadden berokkend.

Thans was hij verloren. De verbitterde en wraakzuchtige vorst dreef een' gruwzamen spot met zijnen

gevangenen neef. DEWA PAHANG onderging allerlei verguizingen. Ten laatste werd hem het hoofd van den romp gescheiden, en het ligchaam in stukken gekapt. Aan al de vorsten van *Balie* werd een deel van het ligchaam gezonden, ten bewijze dat zoo smadelijk een einde de *Satrias* moesten ondergaan, die zich aan den gruwel van bloedschande schuldig maakten.

De Radjah van *Karang-Assam* genoot zijne zege niet lang: zijne barbaarsche wreedheden en gruwelen werden oorzaak dat hij door zijne onderdanen werd verlaten, en *Karang-Assam* geraakte in handen van den vorst van *Beliling*. — Reeds sedert twintig jaren regeert thans diens opvolger Goestie NGOERAH MADEI KARANG-ASSAM over *Beliling*, *Karang-Assam* en *Djembrana*. De Dewa-Agong zag echter ongaarne zoo veel gebieds onder éénen vorst vereenigd, en het is ten deele op zijnen aandrang, dat, nu ongeveer tien jaren geleden, de Radjah van *Beliling*, het gebied over het Rijk van *Karang-Assam*, aan zijnen jongeren broeder, Goestie GEDEE NGOERAH KARANG-ASSAM, heeft overgelaten.

Uit al deze geschiedkundige bijzonderheden blijkt, dat sedert eene halve eeuw onderscheidene vorsten elkander in het gebied over *Beliling* hebben opgevolgd; dat allen heerschzuchtig zijn geweest, en niet geschroomd hebben zich met misdaden te bezoedelen, wanneer het de verzadiging hunner heerschzuchtige ontwerpen, of het teugel vieren aan hunne ongeregelde driften betrof. Een gewelddadige dood heeft echter een einde gemaakt aan het leven

van drie hunner. De thans levende vorst heeft jegens zijnen broeder bewijzen gegeven van edelmoedige gezindheid. Wij moeten eerlang op hem terug komen.

Beliling, ook wel *Baliling* of *Boliling*, en bij verkorting *Bleling*, is de tegenwoordige naam van het rijk, dat vroeger ook onder den naam van *Bandolang* bekend is geweest. Ofschoon meestal op de eilanden van den Indischen Archipel, de rijken den naam erlangen van de plaats, waar de vorst zijn verblijf houdt, is nogtans dit rijk, dat de noordkust van *Balie* beslaat, algemeen onder den naam van *Beliling* bekend gebleven, en heeft den naam van *Singa-Radja* niet aangenomen, alwaar de Radjah sedert een dertigtal jaren zijn verblijf heeft gehouden.

Ten noorden van de bergketen gelegen, is dit vorstendom daarenboven bergachtig, heeft een' rotsachtigen bodem, en is hier en daar met klipgronden bezet, welke slechts met nietswaardig kreupelhout zijn begroeid, waar de tijger eene veilige schuilplaats vindt. De noordwesthoek, Kaap *Passier*, wordt gevormd door een' berg, wiens zacht glooijende hellingen zich tot aan den zeeoever uitstrekken. De voet van de bergen *Sandang* en *Goendoel* wordt door de zee bespoeld. Kaap *Bandolang*, of de noordoosthoek, vormt den noordelijksten uithoek van *Balie*; en kaap *Lirang* ligt een weinig verder oostelijk. — Onderscheidene kleine rivieren, die uit het gebergte afkomen, geven aan het land vruchtbaarheid. Daartoe strekken mede de beide niet onaanzienlijke

meren, welke, vrij hoog in het gebergte, de gelegenheid aanbieden tot het aanleggen van Sawa-velden. De grootste breedte is 30 paal (*); doch de doorgaande breedte is veel minder, en zelfs weinig meer dan 10 paal tot aan de grenzen in het gebergte.

Het landschap *Djembrana* telt thans misschien geen 5000 inwoners, is weinig bebouwd, en heeft vele bosschen en wildernissen, door tijgers en apen bevolkt. Er zijn weinige rivieren en onder deze de bevaarbare *Loloan*; ook eenige bergen, waaronder de vuurberg *Djembrana* niet vergeten mag worden.

In *Beliling* treft men aan:

De *Sint Nikolaas-baai*, die in het noorden gedekt is door het eilandje *Mendjangan* of het Herteneiland, terwijl het eilandje *Gilibowang* iets verder ten N. W. ligt. Het schijnt dat deze baai zoodanig door koraalriffen is ingesloten, dat ze niet gunstig voor de scheepvaart is.

Patimoen, een uitgestrekt vlek, gunstig gelegen voor den handel. Het landen is hier niet moeijelijk. Gedeeltelijk door Boegienezen bewoond, omgeeft een hooge muur van kleisteenen, deze welvarende plaats.

Teboenkoes, eene kleine zeeplaats, waar weinige handelspraauwen eenige levendigheid geven.

Beliling. Alleen in de oostmoeson kunnen schepen van eenigen diepgang alhier veilig liggen. De

---

(*) Op *Java* vindt men langs de groote wegen, van 20 tot 20 minuten afstands, eene merk- of mijlpaal, waardoor de berekening bij *palen* afstands is in gebruik gekomen. Die berekeningswijze volgen wij gaarne.

ankergrond is overigens slecht, en bestaat uit klipgrond. Hier was eertijds levendige handel en eene bevolking van ruim 4000 zielen, meerendeels bestaande uit Boegienezen, Maleijers en Sinezen, toen in het jaar 1818 hevige aardbevingen oorzaak waren, dat een vernielende stroom uit het gebergte, grootere en kleinere rotsklompen medevoerende, deze handelplaats verwoestte, en wat daaraan ontsnapte door de daarop volgende waterberoering in de kolken van den oceaan begraven werd. Men rekent dat 1200 zielen daarbij omkwamen. Het heeft onderscheidene jaren geduurd, alvorens er aan gedacht werd zich hier op nieuw te vestigen. Sedert vijftien jaren heeft langzamerhand de handel te dezer plaats weder levendigheid gekregen, en is de bevolking tot 2000 zielen toegenomen. — In 1846 werd *Beliling* grootendeels door de Nederlanders vernield.

Er bestaat veel handels-verkeer met *Sinkapore*, met onderscheidene havens van *Celebes* en van *Ceram*, en ook met de oostwaarts gelegene eilanden. Het schijnt dat deze plaats van tijd tot tijd bezocht wordt door schepen, van *Mauritius* of *Bourbon* komende, om eene lading rijst in te nemen; het voorname doel dier schepen is echter het inkoopen van slaven.

Singa-Radja, binnen's lands op 4 paal afstands van *Beliling* gelegen, waar de vorst, na de ramp aan *Beliling* in 1818 overgekomen, eene *Dalam* deed bouwen en zijn verblijf vestigde. Daardoor nam de bevolking belangrijk toe. In 1846 werd de *Dalam* en het geheele vlek, ten gevolge der vermeestering

door de Nederlanders, aan de vlammen opgeofferd.

Djagaraga, op 5 of 6 paal afstands van *Singa-Radja*, in het gebergte. Deze plaats werd in 1846 tot hoofdplaats van den Radjah gekozen. Door uitgebreide versterkings-liniën, forten en bedekte wegen verdedigd, werd *Djagaraga*, in Zomermaand 1848, te vergeefs door de Nederlanders aangetast.

Sangsiet, zijnde eene weinig bevolkte, doch gunstig voor den handel gelegene plaats, aan de uitwatering eener rivier. Ook hier ligt, zoowel als te *Beliling*, een tempel of pagode, aan de Sieva-dienst gewijd, buiten het vlek en wordt door onderscheidene voorhoven of pleinen, met tuinen van gedroogde kleisteenen, omgeven.

Boenkoelang, op 2 of 3 paal oostwaarts van *Sangsiet*, is een uitgebreid en wel bevolkt vlek. In Zomermaand 1848 werd deze plaats door de Nederlanders stormenderhand veroverd, en grootendeels verwoest.

Bandolang, in vroegeren tijd eene niet onbelangrijke zeeplaats. Sedert de Radjah zijn verblijf van hier naar *Beliling* verplaatste, en de Dalam liet vervallen, is de bevolking steeds afgenomen en de belangrijkheid verminderd. Tijdens de landing der Nederlanders in Zomermaand 1848 bewerkstelligd, werd dit vlek in bezit genomen.

Toen de slavenhandel in den Oostelijken archipel nog ongestoord gedreven werd, waren de zeehavens van dit rijk, vooral *Beliling*, de plaatsen waar veel slaven van *Ceram* en van de meer oostelijke eilanden werden aangebragt. Ook zijne eigene

onderdanen of andere geroofde Balienezen werden ter slavenmarkt verkocht aan Maleijers, Sinezen of anderen. Hoezeer thans die handel merkelijk is gekortwiekt, trekt de vorst nog voordeelen uit den slavenhandel; daar de Balienezen, welke aan boord van inlandsche vaartuigen gevonden worden, allen in dier voege gekochte slaven zijn.

Er wordt veel rijst uitgevoerd; doch dewijl de bodem steenachtig is, moet hier dikwijls rijst uit *Java* worden ingevoerd. Er ontstaat nu en dan gebrek, en wel zoo nijpend, dat er, in zoodanige omstandigheden, van de bevolking omkomen of, zoo als verhaald wordt, er menschen gevonden worden die hunne kleine kinderen aan den hongerdood overgeven. — Men wil dat de koffijbouw alhier aan het toenemen is, en daarvan tot 300 pikols 's jaars wordt uitgevoerd. — Meer dan 20 kisten opium worden jaarlijks van *Sinkapore* ingevoerd.

In *Djambrana* heeft men:

Panembangan, met eene zeer goede reede aan Straat-*Balie*. Deze plaats heeft met *Banjoewangie*, en andere plaatsen op den Javaanschen overwal, eenig verkeer. De Javanen komen hier heen om dingding te bereiden.

Prantjak ligt aan den mond der rivier van *Loloan*, en kan als de voorstad van *Loloan* worden beschouwd.

Loloan, op een' afstand van 6 a 7 paal van *Prantjak*, aan de rivier, die ook den naam van *Loloan* voert, en welker diepte toelaat, dat buitenlandsche handelspraauwen met den vloed tot aan *Loloan* opvaren. Zeer veel heeft deze plaats geleden bij de

vernieling der Boegienezen in het jaar 1808; ze werd destijds bijna geheel ontvolkt.

Djembrana ligt 5 a 6 paal hooger aan dezelfde rivier. Van de vorstelijke Dalam is door den Radjah van *Beliling* alleen de hoofdpoort overgelaten. Het is nog een uitgestrekt, wel aangelegd en vrij wel bevolkt vlek; hoezeer deze plaats in 1804 door de uitbarsting van den vulkaan *Djembrana* veel geleden heeft. Ten gevolge dier uitbarsting door aanstekende ziekten bezocht, begon deze hoofdplaats een weinig tot verademing te komen, toen in het jaar 1808 de uitroeijing der Boegienezen oorzaak was, dat ze voor een gedeelte vernield werd.

De rivier van *Loloan* stelt de naburige vlakte in het regensaizoen aan overstroomingen bloot. Dan laat ze veelal korrels mineraal achter, welke bevonden zijn uit fijn tin te bestaan. Het gebergte, waaruit die rivier haren oorsprong neemt, en de hoogere gronden over welke ze stroomt, worden uit dien hoofde geacht veel tin te bevatten. Van bepaalde opgravingen van tin of van bewerking van tingroeven heeft men evenwel in dit landschap niets vernomen. Met eene zoo geringe bevolking als hier tegenwoordig gevonden wordt, valt aan eene dergelijke onderneming dan ook niet te denken.

DERTIENDE HOOFDSTUK.

Het rijk Karang-Assam.

Toen in de eerste jaren dezer eeuw, de Radjah van *Karang-Assam* de gelegenheid gunstig oordeelde, om een gedeelte van het naburige eiland *Lombok* aan zijn rijk te hechten, stak hij met eene aanzienlijke krijgsmagt de zeestraat over, en onderwierp met der daad een groot gedeelte van het eiland. Hij noemde het, even als zijn eigen rijk, *Karang-Assam*; doch om de beide rijken te onderscheiden, verkreeg nu het eene den naam van *Karang-Assam-Balie*, en het andere van *Karang-Assam-Lombok*. Nog was hij geen rustig bezitter van het laatste, toen de Radjah van *Beliling*, aan een' zijner broeders de noodige gewapenden leende, om in het rijk van den afwezigen vorst eenen inval te doen. Deze slaagde daarin op het allergunstigst, en het gelukte hem, zich aldaar te handhaven; zoodat den op *Lombok* zegevierenden vorst de terugkeer naar zijn rijk onmogelijk werd.

De nieuwe Radjah van *Karang-Assam* liet het rijk aan zijnen zoon achter, die zijne regering door bloedgierigheid en twistziekte kenmerkte. Ook was

hij wispelturig en verslaafd aan het amfioen schuiven. Toen zijn neef DEWA PAHANG de teugels van het bewind van *Beliling* had in handen gekregen, erfde deze den haat van zijnen broeder en voorganger jegens zijnen bloedverwant te *Karang-Assam.* De verbittering nam hand over hand zoodanig toe, dat eindelijk vorst Goestie LANANG PEGOEJANGAN zijnen neef deed weten dat, mogt het lot der wapenen dezen in zijne handen leveren, hem het hoofd afgekapt en het ligchaam in stukken gedeeld zoude worden.

In den oorlog, die daarop tusschen *Karang-Assam* en *Beliling* volgde, scheen er aanvankelijk weinig kans om die gelofte hare uitvoering te doen erlangen; dewijl het geluk der wapenen zich voor DEWA PAHANG verklaarde. Reeds had de laaghartige wreedaard LANANG PEGOEJANGAN de vlugt genomen, toen zijn overwinnaar zich door zijne brooddronkenheid tot allerlei gruwelen liet verleiden. Dit verdroot velen van zijne gewapende volgelingen zoodanig, dat zij huiswaarts keerden. Slechts van een gering getal manschappen omringd, die hem waren overgebleven, werd hij, te midden van 's vijands land, door dezen, die van het gebeurde de lucht had gekregen, overrompeld, en hem geschiedde wat hem was toegezegd.

Vorst Goestie LANANG PEGOEJANGAN wilde nu naar *Beliling* trekken, ten einde het overige gedeelte zijner gelofte aan de Goden te kunnen vervullen, namelijk een' tempel te bouwen van menschenbeenderen, en die te bekleeden met menschenhuiden. Zijne

onderdanen echter gruwden van zoodanige wreedheid en weigerden hem op dusdanigen togt te volgen. — De bloeddorst van den woestaard kende nu geene palen meer. Verzeld van een' kleinen hoop vertrouwelingen, begaf hij zich naar eene der geheiligde plaatsen van zijn rijk, om daar vijftien kinderen, die hij had weten magtig te worden, aan zijne goden te offeren. Er zijn er die het getal zijner slagtoffers op vijftien maal vijftien begrooten, en die, om den dwingeland nog meer gehaat te maken, er bijvoegen, dat hij met zijne vertrouwelingen de lijken dier kinderen deed braden, en, ter eere der goden, onder het opzingen van lofzangen en gebeden, een' kannibalen-maaltijd hield. Dit verhaal is hoogstwaarschijnlijk enkel door den haat ingegeven; maar de verbittering zijner onderdanen werd algemeen, en hij was genoodzaakt met zijne vertrouwden de wijk naar *Lombok* te nemen. Daar leefde hij nog, tien jaren geleden, en hoopte steeds naar zijn rijk te zullen terugkeeren. Een te *Ampanam* gevestigde Engelschman versterkte die hoop in den gevallen vorst, blies ze aan en hield ze levendig. Dewijl deze een aantal Boegienezen te zijner beschikking had, wier onverschrokkenheid in eenen opstand, op *Lombok* uitgeborsten, was gebleken, werden in het rijk van *Karang-Assam-Balie* een aantal forten van klipsteen langs het strand opgeworpen, waarbij goede wacht werd gehouden. Van zoodanigen inval kwam nogtans niets; maar daarentegen was het rampzalige *Lombok* zoo veel te meer het tooneel van oorlogen, die het eiland verwoesteden en ontvolkten.

Intusschen had de Radjah van *Beliling* het door de vlugt van Goestie LANANG PEGOEJANGAN hoofdelooze rijk, zonder groote moeite aan zijn gebied gehecht. De Dewa-Agong nam daarmede genoegen, en dien ten gevolge was er geen vorst op *Balie*, die hem eene zoo belangrijke vergrooting waagde te betwisten. Maar terwijl de geestelijke en wereldlijke Oppergebieder door zijne goedkeuring de verovering wettigde, droeg deze in zijne wijsheid zorge, dat die aanhechting van *Karang-Assam* geene duurzame magtsvergrooting zoude wezen. Een jonger broeder van den Radjah werd eerst voorloopig, bij afwezigheid van den vorst, met het beheer van *Karang-Assam* belast, en nu, sedert eenige jaren, is hem met der daad het bewind over het rijk opgedragen. Eene zoodanige edelmoedigheid vereischt wel dankbaarheid, en niemand zal het den Radjah van *Karang-Assam*, GOESTIE GEDEE NGOERAH KARANG-ASSAM, persoonlijk kwalijk nemen, wanneer hij zich door de staatkunde zijns broeders laat leiden, en in oorlog zoowel als in vrede, diens voetstappen drukt.

Dit rijk heeft eene groote uitgestrektheid. In het midden verheft zich statig en trotsch de *Agoeng*, ook de *Piek* van *Balie* genoemd; de bergen, die zich door lagere gebergten of bergruggen daarmede vereenigen, zijn allen lager, en naar het Westen heen, strekken die bergen om den *Agoeng* met de beide takken van de groote bergketen te verbinden. Van de oostelijke helling van den vuurberg, heeft men verrukkelijke gezigten over de bebouwde velden en de heldergroene Sawa's; over de heuveltoppen met

zoo verschillend en afwisselend groen geschakeerd; over de topen of groepen van vruchtboomen, welke de dorpen en gehuchten onder hare schaduwen verbergen; over duizenden van kokosboomen, met hunne slanke stammen en bladerrijke kroonen; over de als zilveren linten flikkerende en kronkelende beken en riviertjes, welke in de vloeibare vlakte hare wateren uitgieten. Hoe schoon schittert dat azuur en kaatst het azuur des hemels terug; achter die uitgebreide waterspiegel, waarop kleine stipjes zich heen en weder bewegen, doemen, in eene schemerachtige verte, de gebergten op van *Lombok.* Hoe verrukkelijk, hoe prachtig is dit tafereel! Ja het is schoon. Ook is de landstreek vruchtbaar! — Een bergrug van onderscheidene honderd voet hoog loopt oostwaarts, om zich in den duizend el boven het zeevlak rijzenden *Seraja* te verheffen, wiens voet zich tot in Straat-*Lombok* uitstrekt, en meestal onder den naam van kaap *Karang-Assam* bekend is.

De wegen zijn hier beter onderhouden dan elders op *Balie*, en er is van de *trachiet*-blokken der bergen gebruik gemáakt, om duurzame wegen aan te leggen. Voor voetgangers zijn ze zeer goed; minder doelmatig echter voor paarden.

Soekadana is de meest noordelijke havenplaats. Ze schijnt yan weinig beteekenis te wezen en zelden bezocht te worden.

Tjoelik, aan de uitwatering van eene kleine rivier. Slechts in de west-moeson, is de reede voor grootere schepen bruikbaar, en is de ankergrond, een weinig uit den wal, goed. De voet van het gebergte

strekt zich uit tot aan het strand. De boomvruchten en andere ververschingen dezer plaats zijn voortreffelijk en zeer goedkoop.

Oedjong, op ruim 3 paal afstands van de hoofdplaats en als de haven daarvan aan te merken, is eene welbevolkte plaats. Die haven wordt in alle saizoenen voor veilig gehouden. Tot digt onder de kust heeft de zee eene vrij belangrijke diepte.

Karang-Assam ligt aan de helling van den *Agoeng*. Van hier gaan goede wegen in verschillende rigtingen uit. De afstand naar *Tjoelik* wordt op 12 paal gerekend. De *Dalam* van den Radjah is zeer uitgestrekt. Voor de hoofdpoort staat een hooge boom, die tot wachttoren dient; in den boom is een wachthuisje en hooger eene soort van houten klok met houten klepel, om te kleppen als er onraad vernomen wordt. De *pondoppo* waarvan de vorst bij plegtige gelegenheden gebruik maakt, is zeer hoog boven den beganen grond; eene andere *pondoppo* is tot boekerij ingerigt, daar bevinden zich welligt een honderdtal handschriften.

Balaboewang-Amok, eene goede haven, maar zonder veel vertier, omdat de vaart op deze plaats niet aangemoedigd wordt.

Padang of *Padang-kove*, somtijds bij vergissing *Pahang* genoemd. Deze plaats, aan de grenzen van het gebied van *Kalongkong* gelegen, is eene zeer goede zeehaven, en vooral voor handelspraauwen van hoogstens 25 last, in de beide moesons, geschikt. Hier is veel handel, vooral ook met *Sinkapore*. De Sjabandaar is zeer werkzaam, zoo dat hij niet alleen de

voortbrengselen van het geheele vorstendom hier heen lokt, maar ook die van de naburige rijken. Uit dien hoofde is hij in staat hoogere pacht voor de vergunning van den handel en van de in- en uitgaande regten te betalen, dan een der andere vorsten van *Balie* daarvan trekt.

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

Het rijk Kalongkong of Klonkong. — Het rijk Djanjar.

Vooraf is hier te herinneren dat de vorst van dit Rijk als de stamvader der andere vorsten van *Balie* en *Lombok* wordt aangemerkt, en dat hij zich het geestelijk en wereldlijk hoofd noemt; niet enkel van *Balie*, maar even zeer van *Lombok*. Zijn eigentlijk gebied is echter van geene groote uitgestrektheid; zoodat zijn invloed, op de overige vorsten uitgeoefend, een' zedelijken invloed moet genoemd worden. De voorbeelden, dat de Dewa-Agong vijandelijk door een' zijner naburen wordt aangetast, zullen wel uiterst zeldzaam wezen; maar zelfs in zoodanig geval zal geen vorst het wagen, den oorlog op het grondgebied van *Kalongkong* over te brengen.

Het land is in het Zuiden vlak, tegen het Noorden niet enkel bergachtig, maar ook steenachtig en onvruchtbaar. Eene der belangrijkste rivieren van *Balie*, stroomt door dat rijk.

Kalongkong. De naam van *Kaloenkong* of *Kalongkong* wordt meestal tot *Klonkong* ingekort. Deze

hoofdplaats is zeer bevolkt, heeft eene groote Dalam en fraaije tempels.

Kasoemba, de eenige haven, op ruim 3 paal afstands van de hoofdplaats. Vroeger was deze plaats, aan de monding eener breede rivier, eene zeer goede zeehaven. Sedert die monding door eene baar is gesloten, is deze plaats aan het kwijnen geraakt; dewijl, hoezeer de reede veilig is, het aanbrengen van goederen naar den wal groote moeijelijkheid ontmoet. De ligging is nogtans voor eenen uitgebreiden handel zeer gunstig.

Het is ongeveer tien jaren geleden dat de Dewa-Agong aanbood, den mond dier fraaije rivier weder te doen uitdiepen en een behoorlijk havenhoofd te laten uitbrengen; alles op zijne eigene kosten, mits hem slechts van *Java* een bekwaam man werd gezonden om dat werk te besturen; echter onder de voorwaarde, dat een Nederlandsch handelskantoor daar ter plaatse wierd gevestigd. Grooter blijk van vriendschappelijke gezindheid en zucht tot het bevorderen der handelsbetrekkingen met *Java* kon de vorst onmogelijk geven! Dat aanbod werd evenwel niet aangenomen.

Het rijk *Djanjar* of *Gianjar* beslaat ongetwijfeld de plaats van het in vroegeren tijd bekende *Gila-gila* of *Gilgil*, dat in de nabijheid van *Mengawei* gelegen, aan *Badong* grensde, en te gelijk aan *Kalongkong* paalde. Tot op welken tijd het den naam van *Gilgil* — deze was de meest gebruikelijke van de beide — gevoerd heeft, is onzeker. Het schijnt evenwel dat het in de 17e eeuw met *Badong*

vereenigd was tot één rijk, en dat te dier tijde het vorstendom *Djembrana*, daaraan onderworpen werd. Nadat echter, tegen het einde der 17e eeuw, de naam van *Gilgil* voor dien van *Badong* had plaats gemaakt, schijnt in de 18e eeuw, eene scheuring van het rijk te hebben plaats gegrepen, en de afstammelingen uit het huis van *Gilgil* op nieuw het bewind in handen te hebben gekregen. Thans echter bekwam het rijk den naam van *Djanjar* of *Gianjar*.

De vader van den tegenwoordigen vorst, bereikte een' hoogen ouderdom. DEWA MANGIES was een kundig en schrander vorst van veel beschaving. Hij was voorzeker de geleerdste onder de regerende vorsten van *Balie*, en stond bij allen in hooge achting. Bij die van *Badong*, *Mengawei* en *Tabanan* gold zijn gevoelen vooral zeer veel.

Het rijk is van geringe uitgestrektheid, doch zeer wel bevolkt, en bestaat uit vlakten, of smalle, door bergruggen gevormde dalen. — Bijzonderheden zijn omtrent den tegenwoordigen toestand van dit vorstendom weinig bekend. Te betreuren is het, dat de kust geene havens vormt; dewijl het, aan de *Veilige Passage* gelegen, door de *Bandieten Eilanden* tegen het golfgeklots van de Indische zee beveiligd wordt.

Die *Bandieten-eilanden* zijn twee in getal. Het kleinste, door eene smalle geul van het grootere gescheiden, ligt tegen de kust van *Djanjar* gekeerd; het grootere, verheft zich van twee tot drie honderd el boven den zeespiegel, en is gedeeltelijk, vooral ten Zuiden, door koraalriffen omgord.

Of de *Bandieten-eilanden* tot *Djanjar* of tot eenigen anderen staat van *Balie* worden gerekend, is niet met zekerheid te bepalen. Ze zijn onbewoond; doch worden nu en dan door zeeschuimers bezocht. Vroeger den naam hebbende van *Puloe Rossa*, schijnen ze dien, op het einde der 16e eeuw, voor den tegenwoordigen te hebben verruild, nadat, omstreeks 1585, een der grooten van het rijk van *Karang-Assam*, den Radjah hebbende willen vermoorden, met zijne aanhangers naar het zuid-oostelijk van *Balie* gelegene *Rossa*, verbannen werd.

Djanjar, de hoofdplaats, is uitgestrekt en over het geheel geregeld, zelfs schoon aangelegd. Ook is de Dalam veel fraaijer, dan een der andere paleizen op dit eiland. Op Sinesche wijze is het paleis van velerlei gemakken voorzien, met bruggetjes, vijvers en kiosks versierd, en met beter aangelegde tuinen, dan ergens op *Balie* gevonden worden.

De uitvoer van hier naar *Badong* of naar *Padangkove*, bestaat voornamelijk uit ruwe katoen, kleedjes, die hier geweven worden, en rijst.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.

Het rijk Badong.

Alhoewel dit rijk, zijne geringe oppervlakte tot grondslag van berekening genomen, van mindere beduidenis zou moeten wezen dan het naburige *Djanjar*, zoo heeft het echter eene even groote bevolking, en, van wege deszelfs gunstige ligging voor de scheepvaart, heeft het te allen tijde onder de belangrijkste staten van *Balie* behoord. Ook zijn er onderscheidene gronden om te vermoeden, dat het met het naburige *Djanjar* is vereenigd geweest, omstreeks den tijd toen de Nederlanders voor het eerst in *Indië* verschenen. Het schijnt zelfs dat in de 17e eeuw, de tegenwoordige rijken *Badong* en *Djanjar*, of onder den naam van *Badong* of onder dien van *Gilgil* vereenigd waren. Toen zij, die op *Java* den *Islam* hadden omhelsd en, in geestdrift ontstoken, ook de leer van MOHAMMED met het zwaard in de vuist in den oosthoek van *Java* deden zegevieren, nam een gedeelte der bevolking, dat aan hun fanatismus wist te ontsnappen, de wijk naar het tegenoverliggende *Djembrana*. Te hunner bescherming zochten zij eerlang hunne toevlugt bij den

Radjah van *Gilgil*, en het vorstendom geraakte onder diens bewind. De Radjah van *Gilgil* bleef vorst over de drie landschappen, tot dat eene scheuring, welligt in den aanvang der 18e eeuw, de afzonderlijke rijken *Djanjar* en *Badong* daarstelde. Toen was de naam van *Gilgil* reeds verdwenen en had voor dien van *Badong*, als zeehaven algemeen bekend, plaats gemaakt.

Het vorstendom *Djembrana* bleef een gedeelte uitmaken van het rijk van *Badong*, onder het bestuur evenwel van een' zijner eigene vorsten, als onderkoning of althans als cijnsbaar; tot dat *Badong*, door de vermindering van den handel verzwakt, aan het tanen geraakt, het verlies van *Djembrana* aan den sluwen Radjah van *Beliling*, met onverschilligheid of althans werkeloos moest aanzien.

Te *Badong* was in de 17e en ook in de 18e eeuw een Agent of Koopman van wege de Nederlandsche Oostindische maatschappij. Hierdoor werd de belangrijkheid van dit rijk staande gehouden. Deze betrekking tot het Bewind te *Batavia* hield in de tweede helft der 18e Eeuw op, doch de toeneiging tot *Nederland* hield zich, ook bij overlevering, aldaar meer dan in andere rijken van *Balie* staande. Het Nederlandsch Indisch Bewind vond uit dien hoofde een gretig gehoor te *Badong* toen het, in den jare 1818, weder betrekkingen met het eiland aanknoopte. De meeste vorsten van *Balie* evenwel zagen het gaarne, en toonden door vriendschappelijke toenadering, hoezeer zij de genegenheid van *Nederland* op prijs stelden. *Badong*, als zeer gelegen

tot het scheepsverkeer met *Bezoekie*, kwam bij den zendeling van het Nederlandsch Bewind het meest in aanmerking.

Intusschen was het, kort na de hernieuwing der betrekkingen tusschen *Balie* en *Nederland*, door de traagheid of onverschilligheid van den Radjah van *Badong*, Goestie NGOERAH DEJING PASSANG, aan een' zijner bloedverwanten gelukt, een' grooten invloed in het bestuur der zaken te erlangen. Die invloed werd zoo groot dat, dewijl de Radjah geen mannelijk oir had, deze, Goestie NGOERAH KASSIMAN, algemeen als opvolger zich deed gelden. Hoezeer hij in geenen deele de naaste bloedverwant was, wist hij nogtans den Dewa-Agong in zijne belangen over te halen. Toen derhalve, ongeveer twaalf jaren geleden, de regerende Radjah kwam te overlijden, volgde hem werkelijk Goestie NGOERAH KASSIMAN in het bestuur op. De wettige erfgenaam was nogtans hij, die als mede-regent van den staat sedert het jaar 1818 als zoodanig zijnen vader was opgevolgd. Deze, Goestie NGOERAH PAMADJOETAN, behield evenwel een aandeel in het bewind; zoo dat het rijksbestuur met der daad tusschen de beide vorsten verdeeld is. Eene overeenkomst, tusschen de twee bloedverwanten getroffen, moet van dien aard wezen, dat na het overlijden van NGOERAH KASSIMAN, het onverdeelde bewind op NGOERAH PAMADJOETAN zal overgaan.

Wanneer men nagaat hoe gering van uitgestrektheid *Badong* is, en het aan alle kanten, behalve in het Noorden, door de zee bespoeld wordt, dan zal men

tot de gevolgtrekking moeten komen, dat om eene bevolking van 80,000 zielen te kunnen onderhouden, de landbouw met ijver moet worden beoefend, en ook de nijverheid niet kan worden vergeten. Gaat men na, dat de landtong, die het kleine schiereiland *Tafelhoek* aan het eiland *Balie* verbindt, naauwelijks 2 paal breedte heeft, en aan beide zijden door den *Tafelhoek* eene haven wordt gevormd, dan is de gunstige gelegenheid voor den handel wel niet twijfelachtig.

Badong is de eigentlijke hoofdplaats en het verblijf van Radjah Goestie DEJING PASSANG. Zijne Dalam wordt nog door zijne afstammelingen bewoond. Ze werd vroeger, welligt reeds langer dan eene eeuw geleden, onder de leiding van eenen ambtenaar der Oost-indische maatschappij gebouwd; uit dien hoofde heeft het woonhuis meer regelmatigheid, dan de meeste Dalams, die op *Balie* gevonden worden. Nog is er aan de *pondoppos* veel van de vroegere verguldsels overig, en het snijwerk aan de houten stijlen enz. is kunstig. Er zijn verscheidene spiegels aan de wanden aangebragt, en zelfs vensters in eenige vertrekken, gelijk ook enkele Europesche schilderijen en platen. Binnen den omtrek van deze Dalam treft men verscheidene kleine gebouwen aan, in welker muren porseleinen schotels en kommen zijn ingemetseld.

De koopman of vertegenwoordiger, welke de Oost-indische maatschappij op *Balie* gehad heeft, had doorgaans te *Badong* zijn verblijf gevestigd. Nog weinige jaren geleden had de Gouverneur-Generaal

alhier een' Resident, en de Nederlandsche Handelmaatschappij heeft er van het jaar 1839 tot het jaar 1844 een agentschap voor den handel gehad.

Te dezer plaatse is de afstand van het ooster- zoowel als van het westerstrand niet meer dan 2 paal, en de gemeenschap met beide havens wordt gemakkelijk gemaakt, door eene kleine rivier of spruit. In de westmoeson, ook wel de kwade, natte of regenmoeson genoemd, maakt men gebruik van de oosterhaven of *Pantee-Toeban*, en in de drooge, goede of oostmoeson van de westerhaven of *Pantee-Barat*. De oostewind waait gewoonlijk van half Grasmaand tot half Slagtmaand; de westewind begint in Wintermaand en duurt tot in Lentemaand; de tusschentijden noemt men de *kentering*, wanneer afwisselende winden waaijen, of stilten door stormen worden opgevolgd.

Pamadjoetan, het verblijf van Radjah Goestie NGOERAH PAMADJOETAN, die over een gedeelte van het rijk het bewind voert. Deze vorst schijnt een groot minnaar te wezen van krekelgevechten. Zijne Dalam is op verre na zoo fraai niet als die te *Badong*. De bevolking is niet aanzienlijk.

Kassiman, een weinig verder binnen 's lands gelegen, weinige palen afstands van de grenzen van *Djanjar*. De Dalam is minder fraai dan die van Radjah PAMADJOETAN, alhoewel van eene grootere uitgestrektheid. In onderscheidene kleine *pondoppos* worden eene menigte wapens bewaard, zoo als geweren, lansen, enz. ook van vroegere tijden; de meeste geweren zijn nog lont-geweren. Des vorsten

lusthof of buitenverblijf ligt nader aan *Djanjar*. Deze, *Goenong-Rata*, ligt aan een riviertje en wordt omgeven door fraaije *warienga*-boomen. Aan het middengebouw is een vierkante toren, die niet zeer hoog is; de trap naar boven slingert om den toren heen. De tuin, indien de ruimte dien naam verdient, bestaat uit terrassen, waarheen de trappen, volgens de gewoonte op *Balie*, minstens 2 voet van elkander verwijderd zijn. — De bevolking van *Kassiman* is veel talrijker dan die van *Pamadjoetan*.

Kotta of *Koeta* is de havenplaats van *Pantee-Barat*. *Kotta* is uitgestrekt en welbevolkt, en de Bazar, alhoewel in aanleg niet verschillende van de anderen op *Balie*, dat wil zeggen, zonder een geregeld plein te vormen, dat met rijen *waroengs*, kramen of uitstallingen is opgevuld, wordt nogtans nu en dan door verkoopsters en koopers zeer druk bezocht. De Sjabandaar van *Badong* is hier woonachtig; zoodat de handel van dit rijk te *Kotta*, meer dan te *Badong*, gedreven wordt. Met het binnenkomen in de westerhaven moet men omzigtig wezen, dewijl eenige klippen den ingang bemoeijelijken.

Toeban, aan de *Pantee-Toeban*, ook wel *Pantee-Timor* genoemd, is eene plaats van weinig beteekenis. De bevolking is gering en bestaat genoegzaam alleen uit Boegienezen en eenige visschers. *Toeban* is 3 paal van *Kotta* verwijderd.

De eigentlijke reede is nabij *Toeban*, doch slechts voor inlandsche praauwen geschikt; grootere schepen moeten wat verder van *Toeban* blijven liggen, en

kunnen zich door Praauw-*Djoekongs* naar binnen laten slepen. Schepen, grooter dan van 100 of 125 last, doen beter om buiten het rif ten anker te gaan, een weinig benoorden den ingang der haven. Klippen en koraalriffen maken het binnenkomen der haven gevaarlijk; ze vallen gedeeltelijk bij laag water droog. Weinige jaren geleden is er een Javaansche kustvaarder gestrand.

De handel, welke te *Badong* gedreven wordt, is verminderd; vooral sedert die te *Padang-kove* zich meerder heeft uitgebreid. De rijst der naburige staten, die vroeger in groote hoeveelheid hier werd aangevoerd, gaat thans meestal derwaarts. Evenwel bestaat er handel, ten deele met Boegienesche vaartuigen, op *Banjoewangie*, *Bezoekie*, *Soerabaya*, op *Makassar*, *Mandhar*, op *Sumbawa* en verder oostwaarts gelegene eilanden; er komen hier wel eens schepen van *Mauritius* en *Bourbon*, om eene lading rijst, en, indien de gelegenheid zich daartoe aanbiedt, jonge slaven van beide kunnen te koopen.

Toen in het jaar 1839 zich een agent van de Nederlandsche handelmaatschappij te *Badong* vestigde was een der Engelsche kooplieden die op *Lombok* zich bevonden, op het punt er een handelskantoor te plaatsen. Door de komst der Nederlanders bleef dat voornemen destijds onuitgevoerd; of het sedert het intrekken van het Nederlandsch agentschap tot stand is gekomen, is ons niet gebleken.

De menigvuldige riviertjes maken het aanleggen van Sawavelden gemakkelijk. Behalve *klapper*-olie vindt men hier bovendien vogelnestjes doch slechts

in geringe hoeveelheid en van tweede of derde soort. De meeste tabak, welke van *Balie* wordt uitgevoerd, wordt hier gewonnen; er wordt meer zorg voor besteed dan in andere gedeelten van het eiland. De hoeveelheid is nogtans niet aanzienlijk.

Men meent dat eenige ingezetenen van *Banjoewangie* de gewoonte hebben, bij het einde van het natte saizoen over te komen om tot het volgende hier te vertoeven. Zij maken dan hun werk van het opkoopen van runderen, waar zij doorgaans van *f* 4 tot *f* 6 het stuk voor betalen; ze geslagt hebbende bereiden zij daarvan *dingding*, en voeren deze en de huiden uit naar *Java*.

ZESTIENDE HOOFDSTUK.

Het rijk Mengawei of Mengoei. — Het rijk Tabanan. — Het rijk Banglie.

Overeenkomstig onze opvatting van de bekend gewordene berigten, mag verondersteld worden, dat in de 16e eeuw, de vorst van *Mengoei*, zeer magtig was. Misschien heeft destijds *Tabanan* daarmede één rijk uitgemaakt, en behoorde het vorstendom *Djembrana* daar mede toe. Het is althans buiten kijf, dat de vorst van *Balembangan* of *Balambowang*, in den zuid-oosthoek van *Java*, den vorst van *Mengawei* als zijn' Opperheer erkende. Dit had ten gevolge, dat, toen op het einde der 16e eeuw de ijveraars voor den Islam op *Java* die leer over het geheele eiland zochten te vestigen, zij in den oosthoek niet enkel te strijden kregen tegen de gewapende manschappen, welke de vorst van *Balambowang* hun vermogt tegen te stellen, maar ook tegen die, welke zijn schutsheer van *Balie* derwaarts zond. Eindelijk werd *Balambowang* zelve belegerd; doch dewijl die belegering enkel van de landzijde plaats had, kwam er van tijd tot tijd versterking van *Mengawei.* Die stad ten laatste vermeesterd wezende, werd de

bevolking uitgeroeid of verstrooid. Gedeeltelijk verstaken zij zich in de digte bosschen, en kwamen langzamerhand weder te voorschijn. Nu werd die landstreek geheel afhankelijk van *Mengawei*, maar zij was geweldig ontvolkt. Ze werd bestuurd door eenen *Adipattie* of landvoogd, wiens gebied zich op de noordkust, tot in de nabijheid van *Bezoekie*, en op de zuidkust, tot omstreeks het eilandje *Baroe* uitstrekte. Er bevonden zich vele Balienezen in dat landschap, toen de Adipattie in 1763 te *Bezoekie*, zijne onderwerping aan de Oostindische maatschappij kwam aanbieden. Deze werd niet aangenomen. Het hof van *Mengawei*, eenigen tijd daarna van dat verraad de lucht gekregen hebbende, deed hem vermoorden, en zond er eenen anderen Goestie. Nu begon het Bewind te *Batavia* er aan te denken, om den zuid-oosthoek van *Java* te vermeesteren. Van *Mengawei* werden van tijd tot tijd manschappen overgezonden, en terwijl *Panaroekan* in 1767 werd veroverd, liep het nog tien jaren aan, voordat het geheele landschap aan het rijk *Mengawei* ontwrongen, geheel onderworpen en tot rust gebragt was. In dier voege was het, dat *Mengawei* zijnen invloed op *Java*, die zich veel verder over den oosthoek had uitgestrekt, geheel verloor. Eene krachtsinspanning van meer dan twintig jaren, om zijn overwigt in die streken staande te houden, had het rijk uitgeput. Het was denkelijk destijds dat *Tabanan* zich van hetzelve geheel onafhankelijk maakte.

Het vorstendom *Mengawei*, ook *Mengoei* genoemd,

heeft uitgestrekte vlakten en veel rijstbouw. De mondingen der rivieren zijn verzand; zoodat het tegenwoordig van zeehavens verstoken is. Het heeft eene talrijke en nijvere bevolking.

Mengawei, de hoofdplaats, ligt op weinig palen afstands van de zuidwestkust, heeft eene fraaije en uitgestrekte Dalam, en vrij groote bevolking.

Sosokgan, vroeger eene druk bezochte haven, aan de monding eener rivier, welke thans verstopt is. Een vlak zandig strand veroorlooft aan inlandsche praauwen onder den wal te ankeren en de rijst af te voeren. Eene veilige legplaats hebben die vaartuigen er echter niet. Te voren was hier handel in rijst en slaven. Later werd de rijst en andere handelsvoortbrengselen naar *Badong*, sedert naar *Padang-kove* verscheept.

De Radjah van *Tabanan* is verwant aan het vorstengeslacht van *Mengawei*. Evenwel leven zij sedert onderscheidene jaren in onmin met elkander, en het ontzag voor den Dewa-Agong is alleen in staat het zwaard in de schede te houden.

Dit rijk is een der grootste en best bevolkte van *Balie*. Neemt men de bevolking alleen tot maatstaf, dan is het gewis het magtigste; daar de vorsten evenwel niet eerzuchtig of strijdzuchtig zijn, veroorzaakt het aan zijne naburen geen' overlast. De bodem bestaat meerendeels uit wijdstrekkende, vruchtbare en welbebouwde vlakten, die door de rivieren, welke uit het gebergte zich al kronkelende eenen weg naar de zee banen, overvloedig van water worden voorzien. De groote vuurberg die, ter hoogte

van ongeveer 9000 voet, zich boven het omringende gebergte verheft, heeft meermalen het naburige landschap, door zijne uitbarstingen, in rouw gedompeld.

Tabanan, binnen 's lands, het verblijf van den Radjah en wel bevolkt.

Gedong, eenmaal eene zeehaven. Men heeft getracht, door uitdieping, deze plaats weder tot eene haven te maken, doch die pogingen zijn mislukt.

De voortbrengselen bestaan uit: rijst, katoen en eene geringe hoeveelheid vogelnestjes. Er worden *sarongs*, ook voor den uitvoer, geweven en *klapper*-olie bereid. Vroeger gingen die voortbrengselen gedeeltelijk over land, door *Mengawei*, naar *Badong*, en kreeg dit landschap zijne buitenlandsche benoodigdheden langs denzelfden weg. Sedert de oneenigheid met *Mengawei* is men van die gelegenheid verstoken, zoodat thans kleine praauwen de voortbrengselen naar *Padang-kove* brengen.

Het rijk *Banglie*, met zijne geringe bevolking, te midden van het gebergte gelegen, heeft weinige jaren geleden met *Karang-Assam* eenen oorlog gevoerd, die evenwel spoedig in der minne is bijgelegd; dewijl de Radjah van *Karang-Assam* eenen inval uit *Lombok* begon te vreezen.

Uit twee landschappen bestaat dit vorstendom, *Banglie* ten oosten en *Pajangan* ten westen. Het wordt door eene menigte beekjes besproeid, en heeft eenige meren, die tot de vruchtbaarheid helpen bijdragen. Ook ontmoet men er met veel zorg onderhoudene Sawa-velden, wier helder groen, bij de

onderscheidene schakeringen van het donkerder groen der vruchtboomen en kasuariebosschen, die er gevonden worden, sierlijk afsteekt. De verschillend getooide berghellingen, langs welke watervallen nederstorten of schuimend voorwaarts schieten, voltooijen het fraaije tafereel; zoodat het niet ten onregte *Taban-Balie*, *de tuin van Balie*, genoemd wordt. — De aardbevingen en uitbarstingen van den *Batoer* hebben nogtans op onderscheidene tijden, ook in deze eeuw, schromelijke verwoestingen veroorzaakt.

Bijzonderheden over de plaatsen, welke aldaar gevonden worden, den handel, die er wordt gedreven, of de takken van nijverheid waarmede de inwoners zich bezig houden, zijn ons niet bekend.

—

DERDE AFDEELING.

VERKEER MET NEDERLAND.

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK.

Eerste komst der Nedèrlanders op Balie *in het jaar* 1597.

Toen de Nederlanders voor de eerste reize hunne vlag in de Indische zeeën lieten wapperen, waren de Portugezen met het eiland *Balie* bekend. Te *Panaroekan* dreven zij handel, en de vorst, die over *Panaroekan* regeerde, stond in naauwe betrekking van bloedverwantschap met de vorsten van *Balie*. Het schijnt dat echter de voortbrengselen van dat kleine eiland hen tot geen handelsverkeer uitlokten, althans Europesche schepen waren den Balienezen een vreemd verschijnsel, toen de Nederlanders in de eerste maand van het jaar 1597 het eiland *Balie* in het gezigt liepen. Men herinnerde zich aldaar tien jaren vroeger een schip te hebben gezien van hetzelfde fatsoen als de Nederlandsche bodems, en schepelingen, die, even als de Nederlandsche, doorgesnedene touwen weder aan een wisten te hechten (namelijk splitsen). Een Engelsch schip en Engelsch scheepsvolk werd daarmede gemeend, dat, onder het bevel van THOMAS CANDISH of CAVENDISH, in Hooimaand van het jaar 1586

uit Engeland gezeild, door de straat van *Magellaan* was gestevend, na de Filippijnsche Eilanden te hebben aangedaan, ook *Balie* bezocht, en, na eenen togt van ruim twee jaren, in zijn vaderland terug kwam (*).

Aangenaam is het, uit de eerste berigten der Nederlanders van hunne reizen in het Oosten, zoodanige bijzonderheden te vernemen, die, vergeleken bij hetgeen thans nog bestaat of tot de gewoonten behoort, doen zien, hoe waarheidlievend onze vaderen waren, en dat zij, bij de gave van opmerken, tevens die hebben gevoegd, om hunne opmerkingen zonder vergrooting of opsiering aan hunne landgenooten mede te deelen. Deze gewaarwording is den Nederlander beschoren, wanneer hij leest het *Journael van de Reyse der Hollandtsche schepen* (†); welke onder CORNELIS HOUTMAN den eersten togt naar *Indië* hebben ondernomen.

Den 18en van Louwmaand 1597 kwamen de Nederlandsche schepen in Straat-*Balie*, destijds Straat-*Balambowang* genoemd, en verlieten het eiland om

(*) In onze taal kwam eene vertaling van de beschrijving dier reis in het licht, in het jaar 1598, bij CORNELIS CLAESZ. te *Amsterdam*, getiteld: *Beschrijvinge van de overtreffelijke ende wydtvermaerde Zeevaert van den Edelen Heer ende meester* THOMAS CANDISH *enz. uytghevaren den* 21en *Julij* 1586 *ende wederom ghekeert den* 9en *September* 1588.

(†) Die schepen vertrokken uit *Texel* den 2en van Grasm. 1595, en kwamen aldaar weder binnen den 11en en 14en van Oogstm. 1597. Het *Journael* werd uitgegeven bij BARENT LANGENES, tot *Middelburgh* 1598. Onjuist is het derhalve van N. G. VAN KAMPEN te zeggen, dat die uitgave eerst twintig jaren daarna heeft plaats gehad.

den steven huiswaarts te wenden niet voor den 26^{en} der volgende maand. Tijd was er voor de schepelingen om van de vermoeijenissen van de reis uit te rusten, om met de ingezetenen bekend te worden, en eenige hunner gebruiken gade te slaan. Het „was so schoonen landouwe, als sij noch noyt van de reyse gesien hadden", zeggen onze reizigers; eene uitboezeming, hun voorzeker afgeperst door de heusche, ja vriendschappelijke ontvangst door hen van de Balienezen genoten. Daarom ook gaven zij aan het eiland den naam van *Jong Holland.*

De stad *Balambowang*, waar de hindoesche godsdienst nog gevolgd werd, was destijds naauw ingesloten door Mohammedaansche vijanden. Tot hulpe dier stad zagen de Nederlanders op de kust van *Balie* „ontallyck veel zeylen;" doch zij, vreezende dat het Bantammers of bondgenooten van dezen waren, die hen tot zoo verre hadden achtervolgd om hen aan te tasten, waren allezins op hunne hoede. Hunne bezorgdheid bleek nogtans noodeloos te zijn geweest. De schepen bezochten, vóór en na, onderscheidene plaatsen op dit eiland, totdat zij den 16^{en} van Sprokkelmaand alle drie in de haven van *Padang-kove* bij elkander waren.

Onze landgenooten vonden dat er de landbouw bloeide, alsmede dat er velerlei en overvloed van pluimgedierte was. Zeer veel vee hielden de inwoners: runderen, buffels, geiten en varkens, „oock veel paarden, doch kleyn als de France, so dat sy qualyck een gewapent man souden kunnen voeren". Veel smakelijke keerkringsvruchten troffen zij aan op

Balie, en ook droogerijen, maar geene specerijen. Even als thans nog werd van hen gezegd: „sy hebben luttel of geene handelinge ter zee, dan varen met kleyne praukens". De Balienezen dreven handel met „catoenen kleederen, van verscheyden verwen", welke aldaar geweven werden. In de weverij zijn ze derhalve sedert derde-halve eeuw niet vóór- of achteruit gegaan. — Ook destijds werden de aanzienlijksten in draagzetels door vier slaven gedragen, verzeld van een twintigtal manschappen met „langhe spiessen". — Onze landgenooten spreken van de hoofdstad *Balie;* jammer dat ze hebben vergeten op te geven, bij naauwkeurige omschrijving, waar die stad was gelegen, of op welke breedte, zoo als ze met *Padang-kove* gedaan hebben; want dan zouden we weten, waar die voormalige hoofdstad ware te zoeken. Nu kunnen wij slechts vermoeden, dat in het tegenwoordige vorstendom *Mengawei* misschien eenige overblijfselen dier stad zijn te vinden.

Het verwondert ons in geenen deele, naar de kennis welke wij van de volkeren van den Archipel hebben, dat de Baliesche vrouwen, op het einde der 16e eeuw, de gebaarde mannen voor bokken scholden; — maar het verwondert ons, van onze landgenooten te vernemen, dat de Koning van *Balie* van een' wagen gebruik maakte. „De koningh," heet het, „quam alhier aen de strandt ghereden op „een seer konstigh ghesneden waghen, die ghetrocken „wierdt van twee witte buffels, met fraye kleederen „behanghen, hebbende syn lyfwachte voor hem gaen- „de met langhe spiessen". Men zou daaruit moeten

opmaken, dat de vorsten op *Balie*, in zucht voor weelde en pracht, sedert die dagen geene vorderingen hebben gemaakt. Evenmin schijnt het dat hunne rijkdommen aanzienlijker zijn geworden; want de kostbaarheid van hun huisraad moet, met het verloop der tijden, niet zijn vermeerderd, maar integendeel grootelijks verminderd wezen; dewijl de toenmalige koning van *Balie* „ryck" genoemd wordt, hebbende „veel goude ende vergulde drinck-vaten"; terwijl een der bezoekers van dit eiland in de 19e eeuw, de vorsten van *Balie* „arm" heet, er bijvoegende: „dat het volk van gebrek omkomt". — Het bezoek van den koning om zoo zonderling gebouwde schepen te zien, als sedert FRANCIS DRAKE, die 18 jaren te voren te *Padang-kove* was geweest, aldaar niet waren vernomen, gebeurde waarschijnlijk nadat PAULUS VAN CAERDEN, van wege de Scheepsbevelhebbers, den vorst de dienstbetuigingen was gaan aanbieden.

Onze landgenooten vernamen, dat de Balienezen heidenen waren, hebbende „die quade ghewoonte, „dat als de mannen overleden zijn, men veel levendighe vrouwen met hare doode lichamen verbrandt, „welcke dan een teicken is, dat sy eerlycke vrouwen „zijn, ende hare mannen lief hebben. Sy ghelooven „vastelyck dat sy hare mans in d' ander wereldt sullen gheselschap houden". Met afgrijzen kregen de Nederlanders het berigt, van een zoo barbaarsch gebruik; want „doen de onse daer waren, wert hun „gheseyt, datter verbrandt soude worden het doode „lichaam van een groot meester, ende wel vyftigh

„levende vrouwen daermede, 't welck voorwaer een „schrikkelyck schou-spel moet wesen, ende den „onsen so seer tegen stont, datter niet een van hun „allen belust en was om 't selve te gaen besien".

De gewoonten en gebruiken der Balienezen, — wij zien het — worden met naauwkeurige juistheid beschreven; en wij kunnen ligt begrijpen, hoe aangenaam aan onze reizigers het verblijf op *Balie* is geweest, wanneer wij ons herinneren, hoezeer zij op *Java* onophoudelijk door de treken en de verraderij der Portugezen vervolgd werden; zoodat ten laatste het wantrouwen hen overal verzelde en zij steeds op de lagen hunner vijanden moesten bedacht wezen. — Maar er kwam een tijd van scheiden, en de langdurige verdrietelijke reis huiswaarts moest ondernomen worden. Twee der „maets" vonden het echter te *Padang-kove*, „die men met rechte wel mochte „*Baya Formosa* noemen", en in de schoone landouwe van *Balie*, te aangenaam om van daar te scheiden. Reeds eenige dagen voor het vertrek der schepen, bleven zij aan den wal achter, en keerden aan boord van het schip *Mauritius*, tot welks bemanning zij behoorden, niet terug. Bij de vermelding dier gebeurtenis zegt het journaal: „Datse met haren vryen wille van d' an„der maets ghescheyden zijn, weet men seecker, „maar niet of sy vrywillighlyck daer gebleven zyn".

Zoo werd reeds op den eersten togt dien de Nederlanders naar *Indië* deden, het eiland *Balie* bij hen bekend, en, zoo verre wij hebben kunnen nagaan, werden ook zij uit geen ongunstig licht bij de bevolking beschouwd. Het voornaamste wat zij

aldaar gezien hadden, deelden zij spoedig na hunne terugkomst aan hunne landgenooten mede, en de vruchten van dien eersten togt waren, uit het oogpunt van land- en volkenkennis, allezins belangrijk; meer nog waren dezelve gewigtig en zwanger van rijken zegen, uit het oogpunt van scheepvaart en handel.

ACHTTIENDE HOOFDSTUK.

Aanvankelijk verkeer der Nederlanders en groot Gezantschap daarheen in het jaar 1633.

De moedige en onverschrokken OLIVIER VAN NOORDT, kwam op zijnen togt om de wereld, waartoe hij iets meer dan drie jaren besteedde, in het gezigt van het eiland, dat door de togtgenooten van CORNELIS HOUTMAN *Jong Holland* was genoemd, maar destijds ook wel *Java-minor* werd geheeten. Op den 5en van Sprokkelmaand 1601 kwam hij in Straat-*Balie*, en den 10en van die maand verliet hij die straat, om den Indischen oceaan te doorsnijden en den weg huiswaarts te zoeken. Zijne schepelingen zullen dus meermalen in het landschap *Djembrana* aan wal geweest zijn. Evenwel ontvangen wij van hem niet de minste mededeelingen betrekkelijk dit eiland.

Onzeker is het of WIJBRAND VAN WARWIJK, nadat hij in het jaar 1603 de vergunning had gekregen om te *Bantam* een steenen huis te bouwen, en de beambten der „Loge," (handelshuis zouden wij tegenwoordig zeggen) aldaar had aangesteld, ook *Balie* heeft bezocht. Van *Grissee* ware dat niet ver geweest. Zeker is het dat van toen af, aan de

schepen, welke naar de oostelijk gelegene havens van *Java* gingen, waaronder *Grissee* werd gerekend en ook *Soerabaija* behoorde, om zich van rijst te voorzien, tevens werd aanbevolen *Klein-Java* ten zelfden einde te bezoeken.

In dier voege bleef het in de eerste jaren. Slechts wanneer de schepen de benoodigde rijst niet in de havens van *Java's* noordkust konde vinden, werd ten zelfden einde eene of andere haven van *Balie* bezocht. Soms was het vruchteloos. Evenwel, men bleef in goede verstandhouding met de ingezetenen en met hunne vorsten, in zelfder voege, als bij den eersten togt, het vriendschappelijke verkeer was gevestigd geworden.

De Nederlanders geraakten meer en nader bekend met de beheerschers van *Java*, en leerden langzamerhand de vijandige verhouding kennen, welke tusschen de Mohammedaansche vorsten van *Java* en de Sievistische vorsten van *Balie* bestond. Door de eersten was het rijk van *Balambowang* vernietigd, van waar *Balie* de hindoesche godenleer had ontvangen, waarmede *Balie* sedert dat tijdstip steeds in vriendschappelijken omgang had gestaan en waarmede *Balie's* vorsten steeds door bloedverwantschap waren verbonden gebleven. De staatkundige vijandschap was door de godsdienstige botsing verhoogd en verscherpt. Ook zochten de vorsten van *Balie*, *Java's* oosthoek, weder aan den invloed van den Islam te ontrukken. Maar de Soesoehoenan van *Java*, tevens geestelijk opperhoofd der belijders van den Islam op dat eiland, was hun een te vermogend vorst.

Dewijl de *Mataram* (keizer van *Java*,) beducht werd dat de Nederlanders in het westen van *Java* te magtig zouden worden, zond hij in het jaar 1628, talrijke krijgsbenden tegen het pas ontlokene *Batavia*, welke sterkte, onder bedreiging en aanval, steeds in krachten toenam; doch zij werden met bloedige koppen terug geslagen. Eene tweede uitrusting van grootere strijdkrachten, waarbij de Soesoehoenan zelf zich aan het hoofd stelde, slaagde niet beter; want op den 1en van Slagtmaand 1629 stak hij zijne legerplaats voor *Batavia* in brand, en trok zich terug; hebbende hij den moed, de volharding en de heldhaftige opoffering der Nederlanders, niet kunnen overwinnen.

Het schijnt dat de Gouverneur-Generaal SPECX, kort na eene gebeurtenis zoo eervol voor den Nederlandschen naam, te rade werd, eenen Gezant af te vaardigen, aan den magtigsten vorst op *Balie*, ten einde de goede verstandhouding met dat eiland te beter te vestigen, en de gelegenheid voor te bereiden, om, bij eenen nieuwen aanval van de zijde van den Soesoehoenan, op eenen trouwen bondgenoot te kunnen rekenen. Tot die zending werd JAN COURTEN gekozen; deze begaf zich naar het rijk, waar de Nederlanders, tijdens hunne eerste reize naar *Oostindië*, een zoo goed onthaal hadden gevonden. Naauwelijks had BROUWER, die SPECX was opgevolgd, sedert eenige maanden het opperbewind in handen, of hij dacht het tijdsgewricht gunstig, om, zoo al niet door de Oostindische maatschappij, althans door een' van hare bondgenooten, den Keizer

van *Java* te doen beöorlogen, hem langs dien weg af te matten, en hem onverhoedsche aanvallen, zoo als die van 1628 en 1629, onmogelijk te maken.

In de laatste dagen van Sprokkelmaand van het jaar 1633 bereikte het gezantschap, door den Gouverneur-Generaal BROUWER afgezonden, de Noordkust van *Balie*. Omstreeks *Sangsiet* kwam het schip ten anker, en op den 26en dier maand nam de Sjabandaar op zich, eenen brief voor COURTEN naar het hof te zenden. Terwijl ter reede van *Sangsiet* of van *Beliling* op antwoord gewacht werd, en te gelijk de vergunning voor het gezantschap om ten hove te verschijnen, vermaakte men zich met kleine landtogtjes en met het bezoeken van *Sangsiet*, *Beliling* en *Pangeroekan*, ongeveer 5 paal ten westen van *Beliling*. Geene dier plaatsen vonden zij belangrijk; alhoewel *Sangsiet* en *Beliling* goede rivieren hadden, waar het waterhalen hun gemakkelijk viel. De ankerplaats te *Beliling* werd gevonden de beste te zijn daar omstreeks; meer oostwaarts was omzigtigheid aan te raden, dewijl aldaar de kust onzuiver was, en er vele klippen lagen.

De gezanten troffen een tijdstip, dat voorzeker niet ongunstiger konde wezen. De Radjah (*) had onlangs zijne beide oudste zonen door den dood verloren,

(*) In het verslag, dat wij voor ons hebben, wordt de Radjah genoemd, die van *Gilgil*. Op andere plaatsen wordt gezegd dat men van *Padang-kove*, of andere noordelijker havens op de Oostkust, spoediger daar konde komen dan van *Beliling*, en dat de stad lag aan den voet van den hoogsten berg. Het is dus niet mogelijk aan eenige andere hoofdplaats te denken dan aan *Karang-Assam*.

en de tijd was ophanden dat die lijken verbrand zouden worden. Er was weinig waarschijnlijkheid dat de Vorst, in droefheid gedompeld, het Gezantschap zou kunnen ontvangen. Werkelijk was, zoo als men bij de komst van den Resident COURTEN vernam, op den 28en van Sprokkelmaand het lijk van den laatst overleden' zoon verbrand, en waren niet minder dan twee en veertig vrouwen te dier gelegenheid geofferd. (*)

Met JAN COURTEN kwamen afgevaardigden van den vorst met gevolg, ten einde een afschrift van den brief van het Indisch Bewind aan den Radjah over te nemen, opdat ten hove mogte kunnen worden beoordeeld, of de Gezanten zouden worden ontvangen. COURTEN ging met die afgevaardigden naar het hôf terug, en alzoo de wegen van *Beliling* zeer slecht waren, en men door een bergachtig land moest trekken, achtte men beter, voor de Gezanten en de geschenken, naar Straat *Lombok* te zeilen. Alleen het Perziaansche paard, dat tot de geschenken voor

---

(*) Wanneer men nagaat, dat met het lijk van des Radjahs oudsten zoon 42 vrouwen werden geofferd, met het lijk der moeder van den Radjah 22 slavinnen, en in 1597 wel 50 vrouwen met het lijk van haren echtgenoot »een groot meester'' werden verbrand; — terwijl in het jaar 1818 met het lijk van den Radjah van *Badong* 35 zijner vrouwen werden geofferd, doch met het lijk zijner zuster geene enkele slavin, dan zou men zich bijna verbeelden dat het barbaarsche gebruik van het vrouwen-offer, door verloop van tijd, een weinig was verzacht geworden; welligt ten gevolge van den onmerkbaren invloed van het afgrijzen, dat die offeranden van vrouwen, bij de naburige volken, veroorzaken.

den vorst behoorde, zou tegelijk met de afgevaardigden de reis aanvaarden, dewijl men het niet gaarne langer aan boord behield, uit vreeze dat het stijf in de pooten zou worden.

Geschenken van runderen, varkens, geiten en rijst ontvingen de Gezanten van 's Radjahs broeder en van eenige Grooten. Vervolgens gingen zij, van een' hun toegezonden Loods voorzien, vóór den morgen van den 9en van Lentemaand, naar de haven van *Boekit-Kapas* (*), aan Straat-*Lombok*, onder zeil. De baai *Padang-Kove*, door de eerstgekomene Nederlanders als voortreffelijk geroemd, werd thans als min voldoende afgekeurd. Bijna tot aan het zuideinde van die straat doorgedreven, keerden zij terug en werden den 12en door een aantal Praauw-Djoekons de haven van *Boekit-Kapas* binnen gesleept.

Van dáár werden de Gezanten den 14en plegtig afgehaald naar *Karang-Assam*. Met zeven wagens, en verzeld van eene eerewacht van lansdragers, togen zij op weg, en op ongeveer twee paal van dáár gekomen zijnde, werden zij verwelkomd door een' van 's Radjah's Goesties, die, van een groot aantal gewapenden verzeld, hen opwachtte. Zij zaten gezamentlijk in de opene lucht neder, waar zij door duizenden, deels nieuwsgierigen, omringd werden. Eenige geschenken van 's vorsten wege, alsmede

(*) Wij hebben niet geaarzeld *Boekit-Kapas* in plaats van *Courter-Awas* te stellen. Eensdeels gelooven wij dat zoodanige letterverplaatsing mogelijk is, maar ook hebben wij *Courter-Awas* op geene kaart gevonden, en *Boekit-Kapas* ligt met der daad op ongeveer 4 paal afstands van *Karang-Assam*.

ververschingen werden hun aangeboden. Daarna beklommen zij met den Goestie des vorsten wagen, en deden in dier voege hunne intrede in de hofplaats, tusschen twee reijen gewapenden doorgaande, naar het voor hen gereed gemaakte verblijf. Hier werden zij weder door andere Goesties plegtig verwelkomd.

Den volgenden dag gingen de Gezanten in plegtstatigen optogt naar het hof, om des Gouverneur-Generaals brief en de geschenken aan te bieden. Een zoon van den Radjah, omgeven van vele grooten, ontving hen. De koning liet zich verontschuldigen hen niet zelf te kunnen ontvangen, als nog geheel overstelpt van rouw wegens het afsterven zijner beide oudste zonen, terwijl de vorst bovendien in groote droefheid nederzat wegens de gevaarlijke ziekte zijner moeder.

Geschenken werden uitgedeeld, bezoeken gegeven en ontvangen; men wedijverde wederzijds in hoffelijkheden; doch van een gehoor bij den Radjah gebeurde niets, dewijl des Radjahs moeder met der daad kwam te overlijden. Ter wille van de Gezanten zou de uitvaart bespoedigd worden, die, naar den gewonen loop, eerst na verloop van 35 dagen kon plaats grijpen. Groot was de gunst, dit deed men hun gevoelen, welke den Hollanderen daarmede werd aangedaan. Werkelijk geschiedde de verbranding van het lijk der Koningin-moeder op den 21en van Lentemaand, en met dat lijk werden twee en twintig harer slavinnen geofferd. (*)

(*) In een vroeger hoofdstuk hebben wij ten aanzien der lijkverbranding en der vrouwen-offers reeds uit dit verslag geput,

Intusschen was den 19en van Lentemaand het jagt *Tessel* te *Boekit-Kapas* gekomen, aan boord hebbende den predikant HORNIUS, en nadere lastbrieven van *Batavia* medebrengende. Uit hoofde van de op handen zijnde plegtigheid, ging het niet zonder veel moeite aan HORNIUS verlof te doen erlangen, om mede ten hove te komen.

Thans bleek het dat het slechts grootspraak geweest was, toen de Radjah aan den Resident COURTEN van zijne aanzienlijke krijgsmagt had verhaald, welke troepen, naar het heette, hier en daar verspreid lagen; en dat hij gaarne daarmede een' inval wilde doen, in het gebied van den Soesoehoenan; maar het hem daartoe aan schepen ontbrak. Het gezantschap kwam den vorst van wege den Gouverneur-Generaal, tot zoodanigen togt uitnoodigen; hem te gelijkertijd een aantal schepen tot den overvoer zijner troepen naar *Madoera*, *Soerabaya*, *Grissee* of *Johortan*, aanbiedende. Men wenschte te weten, hoeveel manschappen hij tot eenen inval op *Java* beschikbaar wilde stellen, ten einde het noodige getal schepen van *Amboina*, *Banda* of elders te ontbieden.

Gaarne zou het Indisch Bewind te *Batavia* gezien hebben, dat een bondgenoot zich hadde aangegord, om eenen vijand der Oostindische maatschappij, die ook de zijne was, voor de Nederlanders onschadelijk, of althans min geducht te maken. Die poging mislukte, want na velerlei uitstel en allerlei omwegen,

---

waarvan ook door CRAWFURD, in zijn werk over den Indischen Archipel, is gebruik gemaakt. — In datzelfde verslag wordt ook van de groote binnenwateren of meren, van den landbouw enz. gesproken.

kwam het ten laatste daarop neder, dat de Radjah én met den Mataram én met den Gouverneur-Genaal in vrede wenschte te leven.

De magt van den Radjah van *Karang-Assam* was in geenen deele van dien aard, om zich met een' vorst als de Soesoehoenan te kunnen meten. Daarbij kwam destijds, naar het scheen, dat de vorst van *Balambowang*, uit den hindoeschen stam gesproten, geweldadig was verdreven, en op *Balie* was gekomen, om hulp bij zijne stamverwanten te vragen.

Grootelijks verdroot het den Gezanten DEUTEKOM en OOSTERWIJK, niet beter in hunne zending te zijn geslaagd, en zelfs niet eenmaal in de tegenwoordigheid van den Radjah te zijn toegelaten. Van de vergunning om handel te komen drijven, werd nu van de zijde der Goesties veel gesproken, ook andere onderwerpen werden aangeroerd; doch met gepaste hooghartigheid gaf de Kommandeur DEUTEKOM ten antwoord, dat eene zending van vrij wat grooter gewigt, hem naar *Balie* gebragt had. Ruim eene maand werd het gezantschap opgehouden, zonder dat de zending tot eenige uitkomst had geleid.

Evenwel was het gezantschap met veel plegtigheid en vele eerbewijzen ontvangen, en wel nadat *Batavia* naauwelijks een tiental jaren was gesticht. Het aanzien der Nederlanders was nog in zijne ontwikkeling en de eigentlijke grootheid van den Nederlandschen naam in *Indië* was nog aanstaande. Men kon onzerzijds nog geene aanspraak maken op eene behandeling, als waarop men, eene halve eeuw later, in allen deele regt had.

NEGENTIENDE HOOFDSTUK.

Betrekkingen van het Bataviaasch Bewind met Balie, *van* 1633 *tot in de tweede helft der* 18e *eeuw*, *inzonderheid ten gevolge van den invloed op* Java's *oosthoek door* Balie *uitgeoefend.*

Een Resident, het zij dan met den titel van Opperkoopman of dien van Koopman, bleef van nu voortaan op het eiland *Balie*, óf aan een der hoven, óf afwisselend bij den eenen Radjah en bij den anderen; naar mate zulks meest dienstig werd geoordeeld. Die vorsten waren toch bestendig in verstandhouding met den oosthoek van *Java*, waar zoo menig verraad tegen de Nederlandsche belangen uitgebroeid werd, waar zoo menige opstand tegen het Nederlandsch gezag, vóór en na, kwam uit te breken, waar zoo menige daad van wreedheid gepleegd werd.

De handel met dit eiland bestond hoofdzakelijk in den aanvoer van Koromandelsche kleedjes en sitsen; maar aangezien de Balienees in het dagelijksche leven zoo weinige kleeding behoeft, en zelfs in plaats van de sarong zich niet zelden vergenoegt met een' lap grove

katoenen stoffe, hoogstens van eene halve el breed, een paar maal om de heupen geslagen en van voren met een' slip afhangende, eene stof, welke de vrouwen op *Balie* weven — zoo bleef die handel vrij beperkt. Tot deze beperktheid van den handel droeg bij, dat de rijst en paddie, welke uitgevoerd konden worden, niet zelden weinig te beteekenen hadden. — De uitvoer van slaven begon, en deze gaf wat meer levendigheid aan den handel. Naar *Amboina* en andere gedeelten van de *Molukken*, ook wel naar *Batavia*, werden mannen en vrouwen uitgevoerd. De mannen geraakten bekend wegens geschiktheid, vatbaarheid om ambachten te leeren en wegens getrouwheid aan hunne meesters: de vrouwen wegens bekwaamheid als voedsters, vroedvrouwen en doktoressen. Toch was en bleef het handelsverkeer met *Balie* van weinig omvang of beduidenis.

Door het rijk van *Balambowang* bleef de belangstelling der Baliesche vorsten in de lotgevallen van *Java* steeds levendig; uit dien hoofde kwam van dáár krijgsvolk op *Java*, meestal strijdende vóór hen, die met de Nederlanders in oorlog waren. Dit had nogtans op de handelwijze der Radjahs van *Balie*, tegenover het Bataviaasch Bewind, geen' invloed. Toen evenwel, in den aanvang der vorige eeuw, het geslacht van SOERAPATIE en DEPATI-ANAM in *Java's* oosthoek geheel het onderspit delfde, scheen de aanleiding tot het ondersteunen van 's Compagnies vijanden geheel te zullen verdwijnen. De Balienezen toch, die bij hen als hulpbenden hadden gediend, onderwierpen zich aan het Nederlandsch gezag. Eene niet slechts ongepaste,

maar zelfs afschuwelijke wreedheid van den Bevelhebber BOREEL, jegens die Balienesche benden in 1709 gepleegd, wekte hooggaand ongenoegen en verbitterde de vorsten, op *Balie* bewind voerende. Zij namen deel in de zamenspanningen die, drie jaren later, in den oosthoek van *Java* het oproer in lichterlaaije vlam deden uitbarsten. Nu duurde het wederom een tiental jaren dat aldaar onrust, oorlog en verwoesting heerschende bleven, onophoudelijk aangestookt en onderhouden uit *Balie*, tot dat, in 1723, uitputting en moedeloosheid van het volk en deszelfs onmiddellijke aanvoerders, den oosthoek, en dus ook *Balambowang*, tot rust bragten. De Gouverneur-Generaal ZWAARDEKROON behandelde de overwonnen dapperen met menschelijkheid, en kon, uit dien hoofde, te eerder op duurzame bevrediging rekenen.

Nog heette evenwel *Java's* oosthoek onderworpen aan het gezag van den Soesoehoenan van *Mataram*, ofschoon *Balie's* beheerschers daarop den meesten invloed uitoefenden, én van wege vroegere innige betrekkingen tusschen de vorstenhuizen van *Balambowang* en *Balie*, én dewijl de bevolking van dat vorstendom, en van de landschappen *Pougar*, *Panaroekan*, *Lamadjang* en *Malang* nog altijd meer tot de hindoesche godenleer dan tot den Islam overhelde. Voor die landstreek had het dan ook weinig te beduiden, dat, in het jaar 1743, de Soesoehoenan, van de geheele noordkust van *Java*, te beginnen van de rivier *Lossarie*, tot aan *Java's* zuid-oosthoek toe, ten behoeve van de Nederlandsche Oostindische maatschappij, afstand deed.

Zelfs schenen de vorsten van *Balie* zich aan die verandering van oppergebied niet in het allerminste te storen, en meer nog dan vroeger op het Rijk *Balambowang* aanspraken te doen gelden.

Het is waar, de Gouverneur-Generaal VAN IMHOFF kwam in het jaar 1746 te *Soerabaija*, om de belangen van den oosthoek en deszelfs betrekkingen tot het Bataviaasch Bewind te regelen. Maar oostelijker dan *Passaroewang* behoefde men zich immers met het uiteinde van *Java* niet te bemoeijen: die ongelukkige landstreek was slechts door eenige zwervende gezinnen bevolkt, en vooral door tijgers en alligators bewoond. Zoo ontsnapte de oosthoek aan alle wezentlijke bemoeijenis van wege de Nederlanders, en zoo veel te rustiger zwaaide de Radjah van *Mengawei* daarover den schepter als oppergebieder, terwijl nog altijd een der aanhangers van SOERAPATIE, indien het niet een zijner zonen was, als *Adipattie* met der daad het bewind voerde.

Langzaam vestigde zich het Nederlandsch Bewind in die streken, en de regerende Adipattie van *Balambangan* bleef, uit dien hoofde, in het jaar 1763 niet achterlijk, om aan den Gezaghebber van *Java's* oosthoek, BRETON, aan te bieden, zich afhankelijk te verklaren van het Nederlandsch gezag. Zeer verkeerdelijk werden de gunstige voorwaarden van dit aanbod door dezen geweigerd. Op eene reis welke de Adipattie vervolgens naar *Balie* deed, werd hij, op last van den vorst van *Mengawei*, om het leven gebragt. Hij werd in het bewind over de landschappen *Panaroekan* en *Balambowang* opgevolgd door den Pangarang

MAAS WILIES die met haat tegen *Nederland* bezield, die landstreek in rep en roer bragt. Eene gewapende magt werd dien ten gevolge aldaar noodig; in het jaar 1767 kwam kapitein BLANKE en vermeesterde het grootste gedeelte van het landschap *Panaroekan*.

Daar bleef het voor het tegenwoordige bij, terwijl de toestand van het Balambowangsche gebied, voor de oppermagt van *Nederland* in die streken, gevaarlijker en zelfs dreigend werd. Reeds tijdens VAN IMHOFF, te *Soerabaija* en te *Grissee*, de betrekkingen van het zoo kortelings wettig verkregene gebied regelde, was het hem niet verholen gebleven, dat men in die streken eene heimelijke verstandhouding met de Engelschen te *Benkoele* had aangeknoopt. Die verstandhouding had sedert steeds voortgeduurd; van *Benkoele* werd opium naar *Madoera* en *Balie* uitgevoerd, en Britsche Sina'svaarders bezochten die eilanden. Als een gevolg daarvan kan het worden beschouwd, dat de Engelschen, omtrent dezen tijd, onderhandelingen aanknoopten met den Radjah van *Mengawei*, om hun, zoo al niet het vorstendom *Balambangan* geheel af te staan, althans te vergunnen ter hoofdplaats een fort of versterkt huis te bouwen. Of de beide partijen het omtrent de voorwaarden eens geworden zijn, is onzeker; tot uitvoering althans kwam het niet.

De Nederlanders kregen de lucht van die onderhandeling tusschen den Britschen gezaghebber te *Benkoele* en den vorst van *Mengawei*, en beseften ten volle de gewigtige en hoogst nadeelige gevolgen, die er uit moesten voortvloeijen, indien de Engelschen

mogten slagen zich in den oosthoek van *Java* te vestigen. Nu kon er niet langer gemard worden; het was hoog tijd om te handelen. Het gelukte eenigermate, het Nederlandsch gezag te vestigen, en de rust althans schijnbaar te herstellen.

Intusschen bleef de Radjah van *Mengawei* steeds werkzaam om dat landschap op nieuw aan zich te onderwerpen. Door geheime bemoeijingen en opruijingen gelukte het hem, in het jaar 1771, verraderlijke ondernemingen te doen losbarsten, die eerlang het geheele gewest beroerden. Een aanzienlijk getal gewapende Balienezen landde in het landschap *Balambowang*, en geweld stond tegen geweld over. Men brandde en verwoestte van weêrskanten: het was een oorlog van vernietiging! Tot in het jaar 1777 duurde het, eer de uiterste oosthoek van *Java* te eenenmale onder het Nederlandsch gezag was gebragt, en weder tot rust geraakte. Rust? ja! doch het was de rust des doods. Het geheele gewest, was verwoest en ontvolkt. Nu was het met der daad, waarvoor men het landschap *Balambowang* dertig jaren vroeger — destijds te onregte — gehouden had; het was eene woestenij, waar tijgers en alligators ongestoord huisden; waar de overgeblevene bewoners vol schrik voor deze ondieren vloden en vaak hunne prooi werden.

Thans was de Radjah van *Mengawei* voor goed van allen invloed op *Java* verstoken. Lange had die vorst er om gekampt, en met hardnekkigheid had hij den langdurigen strijd volgehouden. Ten laatste had hij voor *Nederlands* overmagt moeten bukken!

TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Vreedzaam verkeer sedert de hernieuwde betrekkingen met Balie *in het jaar* 1817.

Het zal omstreeks den tijd geweest zijn, toen *Balie* zich allen invloed op *Java* voor goed zag ontrooven, dat de ambtenaar, welke de Oostindische maatschappij zoo vele jaren aldaar had gehouden, voor de laatste maal zich bij die vorsten had vertoond. Waartoe ook zoude, in het opvolgende treurige tijdvak, een Nederlandsch Resident aan de hoven van *Balie* hebben gediend?

Naauwelijks was nogtans *Nederlands* magt in *Indië* als verjongd herrezen, of Commissarissen-Generaal, die de zaken in geregelden gang moesten brengen, oordeelden raadzaam, met het naburige *Balie*, de vroegere betrekkingen weder aan te knoopen. Men wenschte zich te vergewissen omtrent de onderlinge verhouding der vorsten tot elkander, men wenschte bekend te worden met den toestand van het eiland, van deszelfs bevolking en met den staat van den handel. Eene nieuwe drijfveêr voegde zich daarbij: men verlangde onderrigt te worden omtrent

den slavenhandel, en de wijze hoe die op *Balie* best zoude kunnen worden tegengegaan. Even als vroeger begeerde men verdragen of contracten met de onafhankelijke gebieders aan te gaan. Daartoe werd in het najaar van 1817 de ambtenaar VAN DEN BROEK als Commissaris daarheen afgevaardigd.

Er waren twee vorsten-bonden; namelijk van *Kalongkong*, met *Karang-Assam* en *Beliling*, vereenigd met *Sassak* of *Karang-Assam-Lombok;* het andere was dat van *Tabanan*, *Mengawei*, *Badong* en *Djanjar*, die gezamentlijk tegen het eerste overstonden. Dit stelde een staatkundig evenwigt daar; langs dien weg werd over het algemeen de onderlinge vrede gehandhaafd. (*)

De vorsten waren arm, de bevolking was ellendig. De hongersnood woedde op het eiland; ten gevolge van de schraapzucht en de willekeur der vorsten, de slaafsche onderwerping aan hunne opperhoofden, waaronder de volkeren gebukt gingen, en de onverschilligheid, welke daarvan onder de mindere standen het gevolg was. — Onder de vorstelijke inkomsten was de slavenhandel als de meest voordeelige bron aan te merken.

De toenmaals regerende vorst van *Karang-Assam*, Goestie GEDEE LANANG PEGOEJANGAN, wordt

(*) Die verhouding is sedert veranderd; zoodanig zelfs, dat bij het toetreden tot de verdragen, in 1841 gesloten (waarover later), de Dewa-Agong niet alleen is toegetreden voor zich zelven, maar bovendien zich persoonlijk verantwoordelijk heeft gesteld, voor de opvolging der verbindtenissen in de landschappen *Djanjar* en *Mengawei*.

geschilderd, niet alleen als een verachtelijk en boosaardig, maar tevens als een roofzuchtig en wreed schepsel; die van *Beliling* als heerschzuchtig en ondernemend van aard, daarbij achterhoudend, wantrouwig en uiterst wreed. Nogtans behoorde deze, met den vorst van *Badong*, onder de beschaafdste; die van *Mengawei* en *Tabanan* waren de onbeschaafdste van *Balie*. De Radjah van *Djanjar*, een man van zestigjarigen leeftijd, wordt kundig, schrander en beschaafd genoemd, maar te gelijkertijd afkeerig van alle hoegenaamde verbindtenissen met Europesche magthebbers. — De Radjah van *Badong* was meest van allen ingenomen met het denkbeeld om wederom, als vroeger, eene overeenkomst met het Nederlandsch-Indisch Bewind aan te gaan.

Het was op die wijze dat op nieuw betrekkingen met *Balie* werden aangeknoopt, aanvankelijk vooral met *Badong*, zoo dat het verkeer van *Soerabaija*, *Bezoekie* en *Banjoewangie* op dat rijk eenige levendigheid verkreeg.

Eerlang werd een aanzienlijk Javaan, Pangerang SAÏD HASSAN, een man van veel bekwaamheden, in het jaar 1820 en sedert meermalen, naar de vorsten van *Balie* gezonden. Zij kwamen van lieverlede tot de overtuiging, welke zij in den beginne, bij het weder aanknoopen der betrekkingen door VAN DEN BROEK, misten, dat het Nederlandsch-Indisch Bewind magtig was, en dat, in oneenigheid met hetzelve te leven, voor inlandsche vorsten van hoogst nadeelige gevolgen konde wezen. Hunne handelwijze jegens de Nederlanders werd heuscher en zelfs

ontstond bij hen toegenegenheid jegens het Indisch Gouvernement.

De toestand der Baliesche Gebieders van zoodanigen aard zijnde, dat zij een groot gedeelte hunner inkomsten uit den slavenhandel trokken, terwijl zij overigens gewoon waren hunne onderdanen wegens het geringste vergrijp te laten krissen, kwam het Bataviaasch Bestuur met hen overeen om, bij wijze van werving, tot de wapenen geschikte manschappen, tegen 20 Rijksdaalders ieder, af te staan. Dit was eene weldaad voor de aldus tot soldaten gemaakte Balienezen, en voor de vorsten vormde zoodanige overeenkomst een' staat van overgang, waardoor de slavenhandel al meer en meer belemmerd en eerlang geheel verhinderd zou worden.

Hoezeer aan den eenen kant, door onderscheidene verdragen met *Nederland*, het ontzag voor de magt van den Gouverneur-Generaal steeds toenam, en de belangrijkheid der handelsbetrekkingen met *Java*, hoe weinig ook, telken jare vermeerderde, begon zich, aan den anderen kant, een invloed te ontwikkelen, die, én middellijk én onmiddellijk, de klem van het Nederlandsch gezag op *Balie* in geenen deele versterkte, maar eerder strekte om die te ondermijnen.

De handel der Engelschen op *Balie* is het, welke wij met deze toespeling op het oog hebben. RAFFLES en CRAWFURD beijverden zich om, op alle mogelijke wijze, den handel van *Sinkapore* uit te breiden. Nu en dan kwamen inlandsche bodems van dáár naar de eilanden beoosten *Java*, en alzoo ook naar *Balie*. Evenwel verkreeg die vaart

weinig uitbreiding, hoezeer de handel in opium, van *Sinkapore* op *Balie*, reeds als gevestigd kon worden beschouwd, en door de Engelschen weldra ten naasten bij honderd kisten van die verderfelijke droogerij op *Balie* gesleten werden. Twee Britsche zendelingen vatteden het voornemen op om *Balie* te bezoeken. Één dier beiden, MEDHURST, was toenmaals reeds sedert eenigen tijd te *Batavia*, de andere was te *Sinkapore*. Met een' scherpzinnigen blik hebben zij het eiland beschouwd, en bijna zouden wij zeggen, dat zij het meer met het oog van den koopman, dan met dat van den godsdienst-onderwijzer hebben gadeslagen. Hun eigentlijk bezoek heeft zich weinig verder uitgestrekt, dan tot de rijken *Beliling* en *Karang-Assam;* toch zijn hunne opmerkingen juist, en verheffen zij hunne stem tegen den slavenhandel en den invoer van het heulsap. Van *Balie* teruggekomen, hebben MEDHURST en TOMLIN zich gehaast, om in een *Journal of a tour along the coast of Java and Balie*, den Sinkapoorschen handelsstand met hunne bevindingen bekend te maken, en vooral te doen uitkomen, tot welke lage prijzen allerlei provisiën, gevogelte en vruchten, op *Balie* te bekomen zijn. Daar al die voorwerpen, op *Sinkapore* slechts tot hooge prijzen verkrijgbaar zijn, was dit een prikkel te meer voor den Sinkapoorschen koopman, om naar *Balie* den steven te wenden. De vaart van het Malaksche vaarwater, maakte het verkieslijk de noordkust van *Balie* te bezoeken, en het rijk *Beliling* werd eerlang meer en meer door de Engelschen van *Sinkapore* bestevend.

Nu schijnt het helaas, dat de geest van den wederregtelijken bezitnemer, steeds op *Sinkapore* is levendig gebleven. Alle gebeurtenissen althans, welke op *Sinkapore* hebben plaats gegrepen, sedert STAMFORD RAFFLES zich aldaar vestigde, dragen den stempel van vijandigheid en miskenning van het Nederlandsch- Indisch Bewind. Kan men dan verwachten dat de handelshuizen van *Sinkapore*, die met hunne schepen *Balie* en andere eilanden van den Oostindischen Archipel aandoen, om de ruwe voortbrengselen aldaar te koopen, een' anderen geest zullen ademen, een' anderen geest zullen uiten, dan die gewoon is hen te bezielen? Zou niet de vijandige stemming van den Radjah van *Beliling*, welke zich langzamerhand ontwikkeld heeft, zoo niet hoofdzakelijk, althans ten deele, aan het meer drukke verkeer tusschen *Sinkapore* en *Beliling*, zijn toe te schrijven?

Van welken aard die invloed is, zou onder anderen kunnen blijken, uit hetgeen op het naburige *Lombok* is gebeurd. Het zal thans ten naasten bij vijftien jaren geleden wezen, sedert de Engelsche koopman KING zich te *Ampanam*, op *Lombok's* westkust, vestigde. Hoezeer het slechts een tijdelijk verblijf heette, is het hem gelukt, in het rijk van *Karang-Assam-Lombok*, thans meestal *Salaparang* genoemd, zich zoodanig te nestelen, dat men hem weldra den *Onderkoning van Lombok* noemde. Een zeker aantal Sinezen en Boegienezen heeft hij bij zich, meerendeels menschen, die, naar men zegt, voor geene misdaad terug beven, en van zijne wenken vliegen. Hoe dit zij: men vrage den kapitein ter

zee EDELING, hoe zijne ontvangst is geweest toen hij te *Ampanam* kwam, met de korvet *de Triton*, om den moordenaar van den gezagvoerder der handelsbrik *Fatal Berakat*, op te vorderen; men vrage den Agent van de Factorij der Nederlandsche Handelmaatschappij, GRAMPRÉ MOLIÈRE, welk onthaal hem is te beurt gevallen, toen hij datzelfde vlek *Ampanam* bezocht, voorzien van brieven van voorschrijving van den Gouverneur-Generaal (*).

Het is onnoodig om in bijzonderheden te treden, omtrent de verrigtingen der opgevolgde Commissarissen of Agenten, door het Indisch Bewind, vóór en na, naar *Balie* gezonden. Uit hunne verslagen is het kenbaar, hoe zij door de vorsten van *Badong*, *Djanjar*, *Kalongkong* en *Karang-Assam*, met steeds toenemende heuschheid en voorkomendheid zijn ontvangen geworden. Evenzeer kan het blijken dat de Agent der Handelmaatschappij, op het einde van het jaar 1838 op *Balie* gekomen, om naar de gelegenheid van den handel te vernemen, door die zelfde vorsten gunstig is ontvangen, toen hun bekend werd, dat het Gouvernement van Neêrlandsch Indië hem van aanbevelingsbrieven had voorzien. Wij hebben elders vermeld hoe bijzonder de Dewa-Agong

(*) Wij mogen evenwel niet verzwijgen, dat deze stemming sedert op *Lombok* geheel is veranderd. Zoowel bij den Heer KING als bij de vorsten schijnt de toenadering welgemeend te wezen. De laatsten hebben hunne onderhoorigheid aan het Nederlandsch Gouvernement erkend en, in 1848 zoowel als in 1846, gewapende vaartuigen tot medewerking naar *Balie* gezonden.

er op gesteld was, dat het te vestigen Agentschap der Handelmaatschappij, in zijne staten zou worden geplaatst. De beide regerende vorsten van *Badong* wedijverden met elkander in dienstaanbiedingen; zoo grooten prijs stelden zij er op, dat een Nederlandsch handelskantoor te *Badong* wierd daargesteld.

Uit de berigten, door den Heer ZOLLINGER (*) bekend gemaakt, is het wereldkundig, hoe, nog zoo kort geleden als het jaar 1845, in twee rijken, welke destijds bezocht werden, het geenszins aan eene welvoegelijke ontvangst ontbrak. Was de ontvangst in het eene gul, men zou kunnen zeggen vriendschappelijk; ook in het andere was de ontvangst zoodanig, dat aan geene vijandelijke stemming bij den Radjah te denken viel.

(*) Zie zijn *Uitstapje naar het eiland Balie*, te vinden in het *Tijdschrift voor Neêrlands-Indië*. Zevende jaargang, tiende aflevering, waarvan wij meermalen hebben gesproken.

EEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Opheffing van het strandregt en den slavenhandel op Balie, ten gevolge van verdragen met Nederland. — De Radjah van Beliling is ontrouw aan de verdragen van de jaren 1841 en 1843.

Er bestaan bij verschillende natien sommige verkeerde denkbeelden, zoo diep geworteld, dat het hoogst moeijelijk, zoo niet te eenenmale als onmogelijk is te beschouwen, ze geheel te zullen uitroeijen. De meest verlichte natien van het sedert eeuwen beschaafde Europa, zijn nog bezoedeld met eeuwen-oude verkeerdheden; — en hoe zoude men dan mogen verwachten dat de volkeren van *Azië*, wier verstand beneveld is door dwaalbegrippen en bijgeloovigheden, omtrent die verhevene en goddelijke openbaring, welke Europa nu bereids zoo vele honderde jaren verlicht; hoe zoude men mogen verwachten, dat die volkeren niet evenzeer in andere opzigten verkeerde denkbeelden zouden aanhangen! Onredelijk zou het van den Christen wezen dit te wanen, maar gelijkerwijs hij verpligt is zulke dwaalbegrippen uit zijn eigen hart te rukken, zoo ook

mag en moet hij trachten, is het al niet door overtuiging, althans door zijnen invloed, de Aziatische volkeren, met welke hij verkeert, over te halen, hunne dwaalbegrippen te laten varen, die op te geven.

In *Azië* wordt aan de wettigheid van slavernij, dus ook van slavenhandel, en aan die van het strand- of klipregt, in deszelfs grootste uitgestrektheid, niet getwijfeld. Bij de volkeren van den Indischen Archipel zijn die denkbeelden overoud, en in het volksbestaan ingeweven; zoodanig dat slechts de overwegende invloed van eenen aldaar magtigen en geëerbiedigden Europeschen staat, vermag, op die gebruiken inbreuk te maken; vermag te verklaren, dat ze met de menschelijkheid, met Christelijke beginselen in strijd zijn; vermag ze tegen te gaan, ze te bedwingen.

Is het niet verkieslijker, zegt de bewoner der zuidoostelijk van *Azië* gelegene eilanden, dat een misdadiger als slaaf leve, dan dat hij het leven verlieze? Is het niet beter dat man, vrouw of kind slaaf worde, dan, door honger en gebrek gemarteld, het leven derve? — Met het ontleden eener redenering als deze zullen wij ons niet inlaten; maar onloochenbaar is het, dat de redeneringen ten voordeele van het strandregt, aan juistheid of grondigheid, bij dezen moeten achter staan. En toch: hoe lang is het geleden dat in het, met zijne beschaving zoo dwaselijk ingenomene Europa, de strandbewoners van deze of gene rijken in het denkbeeld verkeerden, dat schepen en goederen, bij hen, door stormen aan den oever geworpen, hun regtmatig eigendom waren?

Wij hopen dat bij geene christelijke bevolking, zoo onchristelijke denkbeelden langer huisvesten; — maar waar ze bestaan, behoort de menschlievendheid in de bresse te springen, om ter bevordering van de veiligheid des handels, dat wil zeggen tot bevordering der beschaving, een zoo barbaarsch gebruik van duistere eeuwen tegen te gaan en den kop in te nijpen.

In de Aziatische zeeën leeft het strandregt in al zijne uitgestrektheid, want het schip, dat op eene kust geworpen wordt en schipbreuk lijdt, behoort met alles wat er op en in is — dus niet alleen de goederen, maar ook de opvarenden — aan den vorst of het opperhoofd en de bevolking. Te allen tijde heeft het Nederlandsch gezag in Indië daartegen geijverd, en waar zijn invloed gold, het met krachtvolle hand afgeschaft; de herleving van dat strandregt — dat de begeerlijkheid zoo zeer vleit — tegen gegaan, en hen, die er zich aan schuldig maakten, gestraft.

De steeds drukker en meer dagelijks wordende scheepvaart, in de wateren ten Oosten van *Java*, maakte het noodig, ook de vorsten van *Balie* door verdragen te binden, om afstand te doen van het strandregt, en den slavenhandel geheel en al vaarwel te zeggen. Te dien einde werd de Heer Hk. Jb. Hs. Koopman, in den loop van het jaar 1841, door den Gouverneur-Generaal Merkus, als Commissaris naar *Balie* gezonden. In het najaar van 1841 slaagde hij er in, vóór en na, met die vorsten verdragen te sluiten, waarbij zij erkenden: „dat het eiland *Balie*

„een gedeelte uitmaakt van Nederlandsch Indië, en „gevolgelijk als zoodanig geplaatst is onder de Opperheerschappij van Nederland"; dat echter aan elk hunner blijft overgelaten, het bestuur van het rijk, door hem beheerscht; mits afschaffende het zoogenoemde strandregt (*Tawang-Karang*), zich verbindende de zeerooverij en de slavernij tegen te gaan, en den handel, waar hem zulks mogelijk mogte zijn, te beschermen. De Dewa-Agong van *Kalongkong*, als Geestelijk en Wereldlijk Oppergebieder over *Balie* en *Lombok*, heeft zelfs te dien tijde, bij de overeenkomst van den 6en van Wintermaand 1841 (*) verklaard, dat *Lombok* zoo wel als *Balie* behoort onder Nederlandsch Indië, terwijl bij overeenkomsten, anderhalf jaar later gesloten, onderscheidene bepalingen nader zijn omschreven, uiteengezet en bekrachtigd geworden.

Gewigtig was het, geheel langs den weg van minnelijke onderhandeling, zonder eenig vertoon van gewapende magt, tot dusdanige uitkomsten te geraken, en de vorsten van *Balie*, terwijl zij hunne afhankelijkheid van *Nederland* onderschreven, tot de verklaring te nopen, dat zij de regten der menschelijkheid zouden eerbiedigen, en dat zij, van hunnen kant, zouden medewerken tot de bevordering der beschaving.

Het was evenwel naauwelijks te verwachten, dat

(*) De Dewa-Agong verbond zich bij dat verdrag persoonlijk voor de rigtige nakoming daarvan, in de landen van *Kalongkong*, *Djanjar* en *Mengawei*. Het doet ons leed de staatkundige verhoudingen, welke hem daartoe noopten, niet te kennen.

zoo diep ingewortelde gebruiken eensklaps zouden worden vaarwel gezegd. — Dat de vervulling der geslotene verdragen zoude worden ontdoken, dat men zich aan de naleving zou trachten te onttrekken, was wel te vermoeden; en wel allereerst en meest van dien vorst, welke door zijnen meerderen omgang met de Sinkapoorsche kooplieden, van dien kant welligt mogt worden aangespoord, om de verdragen, met *Nederland* gesloten, ligt te achten. De Radjah van *Beliling* scheen in het denkbeeld te verkeeren, dat, ten opzigte van *Nederland*, *belooven* evenveel was als *beloften vervullen;* althans hij handelde dienovereenkomstig. Hij had beloofd van het strandregt te zullen afzien, maar achtte het onnoodig, zijne beloften na te komen; of was welligt de hebzucht een te sterke prikkel voor hem? — In het jaar 1844 werd een schip, varende onder Nederlandsche vlag, op de kust van *Djembrana* geplunderd. Het misdadige van die handeling stemde hij toe, en beloofde de geledene schade te zullen vergoeden; — doch ook hier bleef het bij de belofte.

Met dit herhaaldelijk ontduiken van de naleving der geslotene verdragen vergenoegde zich de Radjah van *Beliling* weldra niet: hij maakte zich schuldig aan regtstreeksche beleediging van de Nederlandsche oppermagt, door hem erkend en bezworen. De Commissarissen of Gezanten, welke hem door den Gouverneur-Generaal, gezonden werden, om hem te vermanen met naauwgezetheid de geslotene verdragen gestand te doen, werden niet met die eerbewijzen, en met dat uitwendig huldebetoon

ontvangen, waarop een Afgevaardigde van het Nederlandsch Gouvernement, bij eenen aan *Nederland* onderhoorigen vorst, regt heeft; eerbewijzen, waaromtrent de volkeren van *Indië* zoo naauwlettend zijn. Het ontzag dat voor eenen vorst wordt gekoesterd, wordt afgemeten naar de eerbewijzen, welke aan zijne brieven en aan zijne Gezanten worden betoond. Daarom zijn de plegtigheden, welke in acht genomen worden, bij de ontvangst van vorstelijke brieven of van hunne Afgevaardigden, te allen tijde in Indië van zoo veel gewigts gerekend, en daarom ook moest het achterblijven van de verschuldigde huldebewijzen, als hooggaande beleediging worden beschouwd.

Of al de Adsistent-Resident van *Banjoewangie*, of al de Resident van *Bezoekie*, van wege den Gouverneur-Generaal, den Radjah aanmaande, den verkeerden weg, door hem ingeslagen, te verlaten, en, door onkreukbare getrouwheid aan de verdragen, te toonen, dat het hem ernst was, zijne zoo laakbare handelwijze uit te wisschen en te doen vergeten; of hem al werd voorgehouden hoe hij, in het tegenovergestelde geval, het ongenoegen van het Indisch Bewind van *Batavia* te heviger zou doen ontbranden, en zich eene ernstige tuchtiging zou op den hals halen: het mogt niet baten. De Radjah volhardde in zijne ongehoorzaamheid; hij schond met vermetele hand de verdragen, door hem plegtig bekrachtigd, op den 26en van Slagtmaand 1841 en den 8en van Bloeimaand 1843; hij vermat zich eene gedragslijn te volgen als ware hij geheel onafhankelijk van het Nederlandsch Gouvernement geweest. Bij zijne

hardnekkigheid om op een' zoo verkeerden weg voort te gaan, schoot den Gouverneur-Generaal niets overig, dan eene behoorlijke troepen-magt bijeen te trekken, ten einde den Radjah van *Beliling*, ten voorbeelde van anderen, te kastijden.

TWEE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Oorlog tegen den Radjah van Beliling. *Verovering van* Beliling *op den* 28en, *en van* Singa-Radja *op den* 29en *van Zomermaand* 1846.

Zoo zou dan ten laatste door *Nederland* den oorlog gebragt worden op een klein eiland, waarmede de Nederlanders sedert derdehalve eeuw bekend waren; alwaar zij, bij hunne eerste verschijning in *Indië*, toen de kuiperijen der Portugezen hun eene vijandelijke ontvangst op *Java* berokkenden, met voorkomendheid werden ontvangen, en hun de tijd werd gegund, van doorgestane vermoeijenissen uit te rusten en zich tot nieuwe vermoeijenissen voor te bereiden. — Maar moest deze oorlog strekken tot eigene vergrooting? Voorzeker neen! Die oorlog moest strekken tot handhaving der heilige regten van menschelijkheid en beschaving. Zoo derhalve immer de drijfveêr tot eenen oorlog edel was, het was die tot den oorlog, dien *Nederland* thans ging voeren.

De eerste maanden van het jaar 1846 waren verstreken, alvorens de noodige beschikkingen tot den oorlog waren voltooid. De troepen werden ver-

zameld, van het noodige voorzien, en de krijgsbehoeften in gereedheid gebragt. Het punt van vereeniging was *Bezoekie*, waar ook de scheepsmagt, van *Batavia* en van *Soerabaija* komende, zich verzamelde, bestaande in het geheel uit twee oorlogsfregatten van 34 stukken, 4 stoomschepen, 4 schoenerbrikken, 12 schoeners, 2 advijsjagten, 24 kruisbooten, 12 praauwen-*maijang*, hebbende 230 stukken geschut en meer dan 3000 koppen, waaronder 2000 man waren, voor de landing bestemd.

De expeditie, bestemd tegen *Beliling*, verliet de reede van *Bezoekie* den 20en van Zomermaand 1846, staande de scheepsmagt onder het bevel van den Schout-bij-nacht, E. B. VAN DEN BOSCH, Kommandant van zijner Majesteits zeemagt in *Oostindië* en Inspecteur der marine, en onder den Schout-bij-nacht gekommandeerd door den Kapitein ter Zee J. ENSLIE. De Kapitein-Luitenant ter Zee, A. J. DE SMIT VAN DEN BROECKE, had het bevel over de landings-divisie, terwijl de Luitenant-Kolonel J. BAKKER de aanvoerder was der landmagt.

Alhoewel het reeds sedert meer dan twee maanden geen geheim meer was, dat de verzameling en uitrusting van troepen en schepen tot eenen vijandelijken togt, ten doel hadden de tuchtiging van den Radjah van *Beliling*, en de Sinkapoorsche dagbladen zich daarover bereids hadden uitgelaten, oordeelde de Gouverneur-Generaal, tot overmaat van langmoedigheid, alsnog oorbaar, den Risident van *Bezoekie* J. F. T. MAYOR, die reeds als Gouvernements-Commissaris in deze was werkzaam geweest, als Com-

missaris de expeditie te doen verzellen; ten einde, alvorens eenige vijandelijkheden gepleegd werden, hernieuwde vredesvoorstellen te doen.

Den 22en des namiddags verliet het stoomschip *Bromo* de vloot, en stoomde naar *Beliling*, hebbende den Commissaris MAYOR aan boord, die in last had een manifest aan den Radjah te doen toekomen. Bij dat manifest werd hoofdzakelijk aan Goestie NGOERAH MODEI KARANG ASSAM, vorst van *Beliling*, te kennen gegeven:

„Dat hij door zijne onverklaarbare en strafwaardige handelingen jegens de regering van Nederlandsch Indië, hare vriendschap en bescherming had verbeurd, en thans het uur was geslagen, waarop hij, Radjah van *Beliling*, zou ondervinden, dat, zoo die regering onuitputtelijk is in langmoedigheid, zij, wanneer alle middelen van overreding zonder gevolg bleven, in hare zee- en landmagt krachtige middelen bezat, om haar gezag te doen eerbiedigen en zich voldoening voor elke aanranding en hoon te verschaffen;

„dat er vele bezwaren tegen hem bestonden, namelijk:

„1°. dat hij de door hem aangegane en eigenhandig onderteekende overeenkomsten van den 26en van Slagtmaand 1841 en den 8en van Bloeimaand 1843 heeft geschonden, en herhaaldelijk geweigerd heeft zijne vroegere verklaring te bevestigen, dat het rijk van *Beliling*, waarvan het bestuur hem geheel is overgelaten, een gedeelte uitmaakt van Nederlandsch Indië, en gevolgelijk als zoodanig geplaatst is onder de Opperheerschappij van *Nederland*;

„2°. dat de tot *Beliling* behoorende bevolking van *Djembrana* in Louwmaand 1844 zich heeft schuldig gemaakt aan de plundering van een, onder Nederlandsche vlag varend, en aan een' Nederlandsch-Indischen onderdaan toebehoorend vaartuig, en dat de daarvoor toegezegde vergoeding nog niet is gegeven;

„3°. dat hij de Gezanten van het Gouvernement niet met de verschuldigde eerbewijzen, en als Afgevaardigden van eenen Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, maar eer als vijandelijke personen, heeft ontvangen en bejegend;

„4°. dat hij eenen hem door den Gouverneur-Generaal geschreven' brief onbeantwoord heeft gelaten; en

„5°. dat hij de Nederlandsche vlag niet vertoont wanneer en zóó als het behoort;

dat hij, wel verre van erkentelijk te zijn voor goede raadgeving, zich de gegevene vermaningen ten nutte te maken, en aan de wettige en regtvaardige eischen der Hooge Regering van Nederlandsch Indië te voldoen, nalatig gebleven is in het geven van voldoende ophelderingen, ter verontschuldiging van zijne gedragingen, en voortgegaan is met handelingen, honende voor de regering, en schadelijk voor het bedrijf van den eerlijken handelaar, wiens schepen en ladingen, in het voeren van de Nederlandsche vlag, de meest volkomene veiligheid moeten vinden;

dat de Gouverneur-Generaal, daarom last gegeven heeft, dat een gedeelte der land- en zeemagt naar *Balie* zou worden gezonden, ten einde met de wapenen de voldoening en de waarborgen te vorderen

en te erlangen, welke langs den weg van onderhandelingen niet zijn verkregen;

dat alvorens van die wapenen gebruik te maken, den Radjah nog eene laatste gelegenheid aangeboden wordt, om de rampen af te weren, welke zijn persoon, zijn huis, zijne onderdanen en de vreemdelingen, die in zijn rijk zijn gevestigd, bedreigen, en om de vriendschap en de gunst van den Gouverneur-Generaal te herwinnen, namelijk door de aanneming der volgende voorwaarden:

a. dat door hem binnen driemaal vier en twintig uren worde geteekend eene nieuwe overeenkomst, waarbij hem het beheer van zijn land wordt overgelaten, mits erkennende de Hooge Overheid van de Nederlandsch-Indische regering, afschaffende den strandroof, en zich verbindende tot wering van zeeroof en slavernij en tot bescherming van den handel;

b. dat hij aanneme, om de kosten der expeditie te voldoen, waartoe, zoo de middelen niet mogten voorhanden zijn, uitstel kan worden gegeven, zoodanig, dat de betaling jaarlijks gedurende tien jaar geschiede, hetzij in geld, hetzij in zoodanige producten van *Balie*, als nader zal worden overeengekomen;

c. dat binnen zijn rijk eene Nederlandsche bezetting zal kunnen verblijven, tot de aflossing van de oorlogs-kosten, van welke bezetting de onkosten door hem zullen worden gedragen;

dat, zoo deze voorwaarden niet binnen driemaal vier en twintig uren aangenomen worden, de aanval op zijne Staten onmiddellijk plaats vinden zal, en de gevolgen daarvan zullen komen op het hoofd van

hem, Radjah van *Beliling*, dewijl hij die zich zelven heeft berokkend; op de rijksgrooten, die hem door slechten raad op een dwaalspoor hebben geleid; en eindelijk op alle onderdanen van *Beliling* en aldaar gevestigde vreemdelingen, die zich vijandig zullen gedragen, en alleen de onschuldigen, te weten zij, die de Nederlandsche krijgslieden als vrienden, bondgenooten en beschermers zullen ontvangen, in hunne personen en bezittingen gespaard zullen kunnen worden;

dat dit de rampen en bloedige gevolgen zullen zijn, van de vijandelijke stelling, in welke de Radjah van *Beliling* zich tegen het Nederlandsche Gouvernement heeft gesteld, en van zijne volharding in dezelve; maar dat de Gouverneur-Generaal vertrouwt, dat hij nog in tijds, en vóór dat het te laat is, den eenigsten weg zal inslaan, welke tot het afwenden van zulke gevolgen en tot verzoening leiden kan.

Toen de *Bromo* des voormiddags van den 23en voor het vlek *Beliling* ten anker was gekomen, en een schot had gedaan, werd aan den wal de Belilingsche vlag, wit met een' rooden rand, geheschen. Een Sineesch vaartuig, dat op de reede lag, heesch de Nederlandsche vlag, en de gezagvoerder kwam aan boord om zijne onderdanigheid te betuigen. Deze werd uitgenoodigd het manifest aan wal te brengen, en aan den Sjabandaar te overhandigen, opdat het door dezen aan zijnen vorst mogt worden behandigd.

Hoe weinig goeds van dezen maatregel, alleen door vredelievendheid en de zucht om menschenbloed te

sparen aangeraden, te verwachten was, bleek aldra. Door uitstel tijd te winnen was het eenigste, dat de Radjah van *Beliling* op het oog had. — De gezagvoerder der Sinesche *wankang* kwam spoedig terug, het manifest weder medebrengende. De Sjabandaar had geweigerd het aan te nemen; voorgevende een stuk van dat gewigt niet te durven ontvangen, zonder door den Radjah daartoe te zijn gemagtigd. Hij nam echter aan, des Radjahs goedvinden te vragen, en dadelijk daarna van des vorsten antwoord aan boord van de *Bromo* kennis te geven. Niet vóór den volgenden morgen vroegtijdig kreeg de Commissaris eenige tijding. De Sjabandaar zond zijnen zoon met het berigt, dat des vorigen daags de Radjah niet te spreken was geweest, als hebbende zich in zijn bidvertrek afgezonderd gehouden. Voorts gaf de Sjabandaar te kennen, dat het hem voegzaam zoude voorkomen, indien de brief van den Gouverneur-Generaal, met de gebruikelijke plegtigheden, aan wal werd gebragt. Hieraan voldeed de Heer MAYOR en zond eene boot, voorzien van eene *paijong* als parlementair teeken, tot overhandiging van het manifest aan den Sjabandaar.

Dit geschiedde den 24en van Zomermaand des morgens ten 8 ure; — gevolgelijk begon van dat oogenblik het tijdsverloop van driemaal vier en twintig uren, den Radjah als bedenktijd geschonken. — In den loop van den 26en kwam de zoon van den Sjabandaar op nieuw aan boord, den Commissaris eenen brief van den Radjah overbrengende, waarbij deze een uitstel vroeg van tien dagen, ten einde hij den

keizer, den Dewa-Agong van *Kalongkong*, zoowel als zijnen broeder den Radjah van *Karang-Assam*, over de in het manifest uitgedrukte voorstellen, zou kunnen raadplegen. De Heer MAYOR, bevroedende dat dit slechts eene uitvlugt was om tijd te winnen en tot geen gewenscht einde zou leiden, gaf schriftelijk tot antwoord, dat in zoodanig verzoek geenszins kon getreden worden; doch dat hij nog tot het einde van den volgenden dag, den bedenktijd zou verlengen; terwijl, wanneer alsdan geen voldoend schrijven mogt ontvangen wezen, de vijandelijkheden tegen den Radjah, zonder langer uitstel te vergunnen, een' aanvang zouden nemen.

Ruimte van tijd had de vorst van *Beliling* gehad, om zich ten oorlog toe te rusten, het vlek *Beliling* en zijne meer binnenwaarts gelegene hoofdplaats *Singa-Radja* te versterken, schietgeweer en buskruid van *Sinkapore* te ontvangen, en hulpbenden te erlangen van de met hem bevriende vorsten van het eiland. Hoe hij van dien tijd voor zich een voordeelig gebruik had gemaakt, bleek toen de *Bromo* in het gezigt van *Beliling* verscheen, en bleek verder door het aanvoeren van geschut en de toevloeijende menigte van gewapenden. Men zag hoe langs het strand bamboezen heiningen of paggers waren gemaakt, en achter deze hooge aarden wallen opgerigt. Bovendien was het vlek aan de zeezijde door eene batterij gedekt. Geschut was echter nergens te ontwaren, omdat zij in hunne aarden wallen, met holle bamboezen en anderzins, buizen en schietgaten gemaakt hadden, welke aan de buitenzijde, zelfs van nabij,

hoeveel te meer op zoodanigen afstand, niet zigtbaar waren. Met hunne, meestal ligte metalen stukken, *lilas* genoemd, en met hunne inlandsche lange geweren, konden zij door die buizen, een vrij moorddadig vuur maken. Gewoonlijk toch hebben de volkeren van den Archipel, wanneer zij zich van *lilas* of schietgeweer bedienen, boven de reeds beschrevene gaten, andere holle bamboezen aangebragt, waardoor zij den naderenden vijand kunnen bespieden, om dien, zoodra hij zich onbezorgd, althans onbeschroomd voor die schietgaten vertoont, in alle veiligheid voor zich zelven, neder te schieten.

De komst van het stoomschip *Bromo* verwekte aan het strand, voor zooveel men ontdekken kon, noch bevreemding, noch bezorgdheid, noch schrik. Het was, als stoorde zich daar niemand aan, en als was aan allen de komst van dien bodem geheel onverschillig. Wel kon men beweging waarnemen, maar het was de beweging van vijanden, die hunne versterkingen verder voltooijen of uitbreiden; het was eene beweging van gewapende manschappen, die nieuwe stellingen nemen en steeds vermeerderen. Die bewegingen duurden bestendig voort. In den namiddag van den 24en onder anderen, werd door eene praauw een stuk geschut aangebragt. Voor zooverre men oordeelen kon, was het slechts een drie-ponder. Het werd in de verscheidene honderd el lange batterij gebragt, waardoor *Beliling* was gedekt, en denkelijk achter een der boven omschrevene schietgaten opgesteld. De werkzaamheden aan de batterijen of aarden wallen, werden rusteloos voortgezet.

Door den Kommandant van de *Bromo* werd, des morgens van den 25^{en}, geoordeeld dat de werken, welke de Balienezen voortgingen aan de oostzijde van het vlek op te rigten, niet langer geduld mogten worden. Hij liet de Balienezen waarschuwen om dat werk te staken; dewijl op hen geschoten zou worden, ingevalle zij het niet nalieten. De officier, welke met die mededeeling den wal naderde, werd uitgejouwd en uitgedaagd. Zij waren, was het geschreeuw, voor het schieten niet bang; de officier mogt met zijne manschappen aan den wal komen, zij zouden de Hollanders behoorlijk ontvangen, en dergelijke gezegden meer.

Men mogt zich niet laten bespotten; met een 50 ponds kanon werd een schot met schroot gedaan.

Dit hadden de Balienezen niet verwacht. Verscheidene arbeiders sneuvelden of werden gewond. Te dier plaatse staakten zij daarop de werkzaamheden, maar toch gingen zij op korten afstand van dáár voort, als ware er niets gebeurd. Een tweede schot werd vereischt. Dit trof evenzeer doel, en hielp. Zij verspreidden zich en lieten dien arbeid varen. Evenwel geheel lieten zij dien niet. Wat verder van het strand gingen zij voort met arbeiden, en onderscheidene met pieken en met geweren gewapende manschappen, dezen echter in minder getal dan de eersten, vertoonden zich van tijd tot tijd, en trokken her- en derwaarts.

Vóór en na kwamen, terwijl dit alles gebeurde, de vaartuigen tot de expeditie behoorende voor *Beliling* ten anker. Den 24^{en} des avonds kwam de schoener

Kameleon met de flotille kruisbooten onder de bevelen van den Luitenant ter zee 1e klasse, L. F. VAN HOOGENHUIZE; den volgenden dag kwam weder een gedeelte der vaartuigen, en werden, ten gevolge der stilte, sommige door de stoomschepen opgesleept; doch eerst in den loop van den 26en waren alle bodems bijeen. Nu waren er ook de hulpbenden der drie vorsten van het eiland *Madoera*; terwijl de sultans van *Madoera* en van *Soemanap* hunne zoons hadden gezonden om zelven het bevel over de hunne te voeren. — Ook was er een gewapend fregat onder de vlag van *Selaparang* om van de gehoorzaamheid en medewerking der vorsten van *Lombok* te doen blijken.

Beliling, een vlek met 2000 inwoners, meerendeels Boegienezen, Mandharezen en Maleijers, was gedekt door eene batterij, met eene zware en hooge aarden borstwering, ter lengte van ongeveer 1200 N. el, voorzien van eene heining of palissadering van bamboes-doerian, of wel van kokosstammen met bamboes doorvlochten, welke de bestorming zeer bezwaarlijk maakte. Overigens liet de taaije bamboes de kanonkogels door, die in den aarden wal smoorden. Aan de oostzijde was het vlek beschermd door de rivier, die uit het gebergte afstroomt, en door eene batterij of benting. Wat verder oostwaarts, lag een tempel of pagode, waarvan de voorhoven, allen met aarde bebolwerkt, zoo vele batterijen waren geworden. Een paar paal verder oostwaarts ligt *Sangsiet*, en tusschen de pagode en dat dorp een groot bosch. Ziedaar de stellingen van den vijand, waartegen de Nederlandsche

troepen hunne dapperheid zouden doen blijken.

De troepen waren, toen de dag aanbrak, gereed in de sloepen en naderden vol moed de landingsplaats, tusschen den tempel en de rivier van *Beliling*, reeds een weinig over zes ure; zoodat de Gouvernements-troepen te zeven ure geland waren, en vier stukken geschut, met de vereischte paarden en toebehooren, bij zich hadden. Met evenveel orde en juistheid als spoed was die landing bewerkstelligd; waarvoor de uitstekende beschikkingen van den Kapitein-Luitenant ter zee, DE SMIT VAN DEN BROECKE, Kommandant der landings-divisie, de verdiende lof toekomt. De sloepen haastten zich om de hulpbenden en inlandsche troepen te halen; dezen, met de dragers (*koelies*) en allerlei benoodigdheden, waren ook te half negen ontscheept. — De linkervleugel der troepen was gedekt door het fregat *Ceres* en het stoomschip *Vesuvius*, waar de Schout-bij-nacht VAN DEN BOSCH zelf aan boord was, en digt aan het strand, nabij den wal geposteerd. Meer oostelijk, in de rigting van *Sangsiet*, waren onderscheidene schoeners, ten einde de vlakte aan dien kant schoon te vegen. — De regtervleugel was gedekt door het stoomschip *Bromo*, met de schoeners *Huzaar* en *Windhond*, die omstreeks de rivier van *Beliling* hadden post gevat.

Toen het daglicht genoegzaam was doorgebroken, dat de landing kon bewerkstelligd worden, zag men talrijke benden, gelegerd in de vlakte, tot rijstvelden aangelegd. Daarop rigtte de *Ceres* het vuur. De dertigponds kogels en de granaten beschreven bloedige

lijnen, te midden van de digte drommen der vijandelijke manschappen, maakten daardoor de landing gemakkelijk, en verhinderden, door de verwoesting onder de Balienezen en in hunne legerplaatsen aangerigt, dat van die zijde krachtige aanvallen op de onzen konden ondernomen worden. — Te gelijker tijd beukte de *Bromo* met de twee schoeners de batterijen van *Beliling*. Maar wat konden de kogels tegen de paggers van bamboes en kokosboomen, en tegen de hooge aarden wallen, die van 9 tot 12 voet dikte hadden! Groot was de menigte vuurwapenen die de vijand in zijne versterkingslinie had vereenigd; stukken van allerlei kaliber en Baliesche geweren gaven, uit de menigvuldige schietgaten en kokers, een levendig vuur tegen die schepen.

De vlakte, waar de landing plaats had, was overdekt met duizende vijanden. Sommigen meenen dat er 10,000 man, in onderscheidene hoopen verdeeld, bijéén was, en dat die, in het versterkte *Beliling* en oostwaarts in de rigting van *Sangsiet*, medegerekend, er tusschen 20,000 en 30,000 Balienezen in het veld waren. Dezen behoorden niet alleen tot *Beliling;* ook tot *Karang-Assam*, en tot het Rijk *Kalongkong*, waarschijnlijk ook nog tot andere Rijken van *Balie*. Knapen van 14, zelfs van 12 jaren worden mede tot de gewapenden gerekend, zoodra zij van 's vorsten wege van eene lans voorzien zijn. De kris hebben de meesten zelf. Eene betere bewapening is natuurlijk die met het geweer, waartoe de mannen uitgezocht worden. Zij hebben het lange Baliesche geweer, met ronde kolf als van eene

pistool, of ligtere, goedkoope Engelsche geweren. Deze gewapenden mikken vrij lang, doch treffen tot op grooten afstand, met juistheid hun doel. Ieder Dorps- en Districtshoofd (*Bekils* en *Pembekils*) voert zijne manschappen aan, die, voor zoo verre zij van geweren zijn voorzien, op den buik of voor het lijf een' zak dragen, waarin zij het benoodigde voor de betel, met hunne ammunitie te zamen bewaren. Deze strijders hebben gewoonlijk slechts eene strook grof Baliesch geweef een paar maal om de heupen geslagen, en de slip van voren afhangende. Een band of eene strook, katoen of laken, of ook een hoofddoek, is om het hoofd geslingerd; doch laat de kruin bloot. — De dorpshoofden staan bij vier of vijf onder het bevel van een' Goestie, terwijl een der aanzienlijksten, als krijgsoverste onder den Radjah, het algemeen bevel voert. Bovendien zijn er nog Goesties, welke kleine afzonderlijke benden vormen. De personen tot de kaste der Satrias behoorende hebben meestal fraaije jagtroeren of andere, soms met kostbare metalen ingelegde, geweren en krissen; dikwijls steken twee daarvan, tusschen den buikband, achterwaarts, met kostbare grepen. — Allen, aanzienlijken en geringen, hebben als krijgsgewaad eene *badjoe*, vest zonder mouwen, meestal van rood of blaauw laken, met geel omboord. Bij de Goesties is dat kleedingstuk prachtig, en de personen van het vorstelijk geslacht hebben daarover eene dunne zilveren of gouden borstplaat, meer strekkende tot sieraad dan tot bescherming. — Hier, waar het een' oorlog

tegen vreemden gold, waren er onderscheidene hoogere en mindere priesters bij het leger, om gebeden tot hunne goden op te zenden en het volk aan te moedigen.

De Nederlandsche krijgsmagt, op de beide flanken behoorlijk gedekt, trok den misschien tienmaal talrijker vijand tegen, die vijf kleine forten of bentings in de vlakte bezet hield. Hardnekkig was de tegenstand, en het geschut moest in batterij gebragt worden. Het voornemen was, *Beliling* om te trekken, er, zoo doende, van achteren in te vallen, en *Beliling* van *Singa-Radja* af te snijden. Vóór en na werden die kleine forten op den vijand vermeesterd, en hij er uit gedreven. Steeds voorwaarts ging het, vol moed en geestdrift; de troepen naderden de rivier al strijdende, en trokken die langs om een geschikt punt van overgang te vinden, dat zich voordeed, waar de weg naar *Singa-Radja* de rivier doorsnijdt.

Intusschen werden de *Bromo*, de *Huzaar* en de *Windhond* uit het versterkte *Beliling* zwaar bestookt. Indien de vijand meer bedrevenheid in de behandeling van het geschut aan den dag had gelegd, zouden ze veel geleden hebben, en de gekozene stelling niet hebben kunnen behouden. Dáár was versterking en afleiding noodig. De *Vesuvius* begaf zich daarheen. Nu eerst slaagden de onzen er in die batterijen te beschadigen, en onderscheidene vuurmonden tot zwijgen te brengen. Ook de Luitenant 1e kl., VAN HOOGENHUIZE, haastte zich, zoodra hij daartoe order had ontvangen, met den schoener *Kameleon*, en zijne twaalf kruisbooten, ieder

gewapend met één kanon en twee draaibassen, voor die versterking eene stelling in te nemen. Die onverschrokken officier deed den schoener wenden naar de plek, waar het vuur het hevigst was; ten einde het vijandelijke vuur niets schuldig te blijven. Ongelukkig geraakte daardoor de schoener te digt onder den wal en bleef op eene droogte zitten. De stoutmoedige VAN HOOGENHUIZE, vol vuur om zijn' pligt te vervullen, gaf zich te veel bloot, en ontving, uit geweer of pistool, eene wonde aan het hoofd, welke dadelijk bleek doodelijk te zijn. De dappere man werd tot het ontvangen van geneeskundige hulp aan boord van de *Vesuvius* overgebragt, alwaar hij overleed. Tijdelijk werd, op last van den Schout-bij-nacht, het bevel over de *Kameleon* overgenomen door den Luitenant ter zee VAN VREELAND, eerste Officier op het stoomschip. De schoener bleef terwijl aan een hevig vuur blootgesteld, dat voor dien bodem noodlottig konde worden; zoodat het geraden was dat schip te hulp te komen. De Luitenant ter zee 1e klasse, C. G. VAN HOOGENHOUCK TULLEKEN, manoeuvreerde met de *Vesuvius* zoo meesterlijk, dat hij digt genoeg naderde om eenen sleeptros aan boord van den schoener te zenden; hij had het geluk dien bodem van het drooge te krijgen, en bij de overige schepen terug te brengen.

De hoofdmagt, onder den Luitenant-Kolonel BAKKER, bleef steeds zegevierend hare voordeelen vervolgen. Het was een weinig over 10 ure, toen eenige manschappen over de rivier geraakten, en dra werd *Beliling* van achteren met de bajonet aangetast. Een

paar huizen geraakten in brand, en de batterij nabij de rivier werd door den vijand verlaten. Dit oogenblik oordeelde de kommandant der landings-divisie, DE SMIT VAN DEN BROEKE, gunstig om eene landing te doen en de batterij te beklimmen. Een zeventigtal schepelingen, mariniers en matrozen, onder bevel van den Luitenant ter zee 2e klasse, C. A. VREEDE, landde manmoedig en snelde stout op de verschansing aan; doch de moeijelijkheid van den grond en de hoogte der wallen maakten de beklimming uiterst bezwaarlijk. Inmiddels had de vijand, met magt van manschap, die verschansingen weder bezet, en maakte zoo hevig een geweer- en schrootvuur, dat de zeelieden weder de sloepen moesten opzoeken en naar boord terugkeeren. Dit geschiedde niet zonder dat aan onze zijde eenige dapperen buiten gevecht geraakten; onder deze was de aanvoerder, Luitenant VREEDE, wiens wonde nogtans niet doodelijk was. — Een klein uur later werd eene nieuwe poging van de schepelingen, met gelukkiger uitslag bekroond; zij beklommen de wallen, terwijl de soldaten, aan de andere zijde, den vijand met de bajonet in den rug uit de sterkte dreven.

In *Beliling* hadden de onzen nog eenen hardnekkigen strijd tegen eenen verwoeden vijand; voet voor voet betwistten de Balienezen het terrein aan de onzen; van achter de muren en uit de woningen, onderhielden zij een levendig vuur. De kapitein HAUTBOURG en de 1e Luitenant-adjudant VON STAMPA, werden bij die gelegenheid gekwetst. Met onverschrokkenheid en geestdrift drongen de Nederlanders

nogtans voorwaarts. Ten laatste bereikten zij de versterkte linie en maakten van de bajonet gebruik, om den vijand voor zich uit en van dáár te verdrijven. De Nederlandsche vlag werd geplant, ter plaatse waar de Belilingsche gewaaid had, maar van waar ze reeds lang was verdwenen; zijnde door het geschut van de schepen weggeschoten. Nu was het ongeveer middag; doch nog was *Beliling* niet geheel in onze magt. Maar het gezigt van het wapperende dundoek, dat de zege verkondigde, deed de van vermoeijenis uitgeputte troepen op nieuw in geestdrift ontvlammen, en stormenderhand werden de vijanden uit het vlek gejaagd. Vele dappere verdedigers waren gevallen, en ook bij dezen terugtogt vielen er velen. Buiten het vlek gekomen, waren de vlugtenden aan het vernielende schrootvuur der schepen blootgesteld. *Beliling* werd eene prooi der vlammen; zoodat de buit, welke den troepen in handen viel, niet veel beteekende. Twee vlaggen, zestig stukken, waaronder veertig metalen, eene menigte handwapenen en eenige krijgsbehoeften, alsmede eene groote praauw, van omtrent 50 last: ziedaar de zegeteekenen van den dag. — De vermoeide overwinnaars legerden zich in de nabijheid van het brandende en aan kolen liggende *Beliling*, van waar alles de vlugt genomen had.

Zeer belangrijk moet het verlies van den vijand geweest zijn, te oordeelen naar de lijken, overal op het veld verspreid gevonden, en vooral naar het getal dooden, door hen in het versterkte *Beliling* achtergelaten. Echter ontbreekt alle opgave van

hunne zijde; zoodat er evenmin van de aanzienlijke mannen, die in het gras gebeten hebben, als van de geringere iets bepaalds opgegeven kan worden.

Nabij het vlek bleven de troepen gelegerd, om uit te rusten en zich tot den arbeid van den volgenden dag voor te bereiden. Dewijl het geheel onzeker was welken tegenstand men te *Singa-Radja* zoude ontmoeten, wenschte de Kommandant BAKKER zijne manschappen tot dien togt bijeen te houden, en verzocht den Schout-bij-nacht VAN DEN BOSCH, door scheepsbemanning, het veroverde *Beliling* te doen bezetten. Op die wijze zou de gemeenschap met de schepen gemakkelijker worden opengehouden, en de aanvoeren verzekerd wezen. Nog vóór den avond landden ongeveer 300 man mariniers en met geweren gewapende matrozen, die zich, zoo goed mogelijk, in de vernielde plaats, voor den nacht zochten in te rigten.

Den ganschen nacht zwierven de Balienezen om de legerplaats, en verontrusteden de manschappen, door geschreeuw en geweerschoten. De onzen waren op hunne hoede, en er geschiedde geen aanval van de zijde der vijanden.

Den 29en van Zomermaand was, bij het aanbreken van den dag, alles onder de wapenen. Men trok op tegen het drie paal verwijderde *Singa-Radja*, sedert een twintigtal jaren de verblijfplaats van den vorst van *Beliling*. Het terrein werd steeds hooger, en de vijandelijke troepen waren bestendig in beweging, op de flanken en in het front der kolonnes, zonder echter iets ernstigs te durven ondernemen. In de nabijheid van *Singa-Radja* aangekomen, schenen

zij een' ernstigen wederstand te zullen bieden. Het geschut werd vooruit gebragt en in batterij gesteld. Eenige weinige schoten en granaatworpen werden gevolgd door den aandrang der onzen, in den stormpas. De onverschrokkenheid en geestdrift, die de Nederlandsche krijgsmagt bezielden, misten het gewenschte uitwerksel op den vijand niet. Hij ruimde de plaats en liet *Singa-Radja* den overwinnaars in handen.

Het schijnt dat een groot gedeelte der inwoners bestond uit Linganezen en Boegienezen, en dat zich eenige Sinezen en Arabieren onder hen bevonden. In de Dalam werden eenige Baliesche, Arabische en Maleische handschriften gevonden, alsmede eenige houten beelden, ook enkele van gebakken steen, meest met gedrogtelijke hoofden en varkenstanden. Overigens was de buit ook hier niet groot, en spoedig stond het geheele vlek, zoo wel als het paleis in brand. De vlammen verhieven zich hoog in de lucht, en kondigden de vernieling van des vorsten hoofdplaats aan. Het bleek dat er in de *Dalam* verscheidene bewaarplaatsen van kruid waren; althans meerdere uitbarstingen hadden achtervolgens plaats, zoodat het paleis bijna te eenenmale verwoest werd.

Toen de vlammen de vernieling van *Singa-Radja* genoegzaam voltooid hadden, trokken onze dapperen terug naar de puinen van *Beliling*, alwaar zij zich vooreerst legerden. Zoo was, door eene moedvolle zamenwerking van land- en zeemagt, eene schoone uitkomst verkregen! Wel overlegde maatregelen hadden de troepen niet noodeloos blootgesteld, en geestdrift, gepaard aan onverschrokkenheid en

kalmte, hadden de overwinning behaald over eenen vijand, wien het niet aan dapperheid of verachting des doods faalde, en die, bij de kennis van het terrein, eene overmagt voegde, welke de Nederlandsche strijdkrachten gewis tienmaal te boven ging. Sommigen brengen het getal van den vijand op 30,000 koppen en begrooten zijn verlies op meer dan 1500 man, buiten gevecht gesteld (*).

Dezerzijds waren in het geheel van de landmagt gesneuveld:

1 Officier der Madoeresche hulptroepen,
3 Europesche Soldaten en
5 Inlandsche militairen;
van de zeemagt:
1 marinier,
1 matroos,
2 Inlandsche matrozen: dus te zamen 13 manschappen.

Gevaarlijk gewond waren, van de landmagt:
1 Kapitein der infanterie HAUTBOURG;
van de zeemagt:
1 Luitenant ter zee 1e klasse, L. F. VAN HOOGENHUIZE (†),
4 mariniers,

(*) Wij gelooven wel te doen hier achter als Bijlage *C* te laten volgen een' Staat van de officieren der zee-en landmagt, die in 1846 tot de vernedering van den Radjah van *Beliling* hebben medegewerkt. Tevens zeggen wij dank aan de vriendelijke hand, die ons daartoe in staat heeft gesteld.

(†) Hij was ridder van de Militaire Willems-orde. Door de *Vesuvius* naar *Soerabaya* overgebragt, werd hij den 2en van Hooimaand met militaire eerbewijzen begraven.

3 matrozen,
1 Inlandsch stuurman: dus te zamen 10 manschappen; van deze zijn 5 kort daarna overleden.

Ligter gekwetst zijn, van de landmagt:
1 Eerste Luitenant-adjudant, VON STAMPA, en
27 militairen van minderen rang;

van de zeemagt:
2 Luitenants ter zee 2e klasse, C. A. VREEDE en J. M. DE JONGH,
12 manschappen van minderen rang, van welke één inlander.

Aan de zijde der Nederlandsche krijgsmagt heeft men dus 18 menschenlevens te betreuren, en 47 gewonden. — Tegenover de verkregene schitterende uitkomsten, waarbij aan de Balienezen eene zoo ernstige les is gegeven, zijn die verliezen niet noemenswaardig.

Na de overwinningen te *Beliling* en te *Singa-Radja* behaald, had men ten oogmerk om ook eene landing te *Teboenkoes*, meer westelijk in hetzelfde Rijk te beproeven. Door den spoedig opgevolgden vrede bleef deze onderneming evenwel achterwege. De heugelijke tijding der behaalde zege werd door den Schout-bij-nacht VAN DEN BOSCH zelven, die zich aan boord van het stoomschip *Vesuvius* bevond, den 1en van Hooimaand, te *Soerabaija* aangebragt, waar de Gouverneur-Generaal zich op den Huize *Simpang* bevond. Dadelijk werd, bij Dag-order, door den Gouverneur-Generaal die tijding algemeen bekend gemaakt, en Zijner Excellenties tevredenheid betuigd over de dapperheid en de loffelijke zamenwerking van zee- en landmagt.

Groot en algemeen was de vreugde te *Soerabaija*, zoo als later te *Batavia* en elders op *Java*. — Den 11en des morgens vertrok de Heer ROCHUSSEN van *Soerabaija* naar *Probolingo*, begaf zich dien dag aan boord van het gereed liggende stoomschip *Merapie* en liet den steven naar *Beliling* wenden. Aldaar den volgenden namiddag aangekomen, werd Zijne Excellentie verwelkomd door den Schout-bij-nacht, Kommandant der Navale magt in Oost-Indië, die zich gehaast had des Gouverneur-Generaals komst aan de nog vóór en te *Beliling* vereenigde land- en zeemagt aan te kondigen.

Dadelijk werd door den Gouverneur-Generaal de volgende dag-order aan de zee- en landtroepen bekend gemaakt; dewijl de expeditie als geëindigd kon worden beschouwd, alzoo sedert een paar dagen de vredesverdragen met de Radjahs van *Beliling* en *Karang-Assam* gesloten waren.

„*Dag-order.*

„Officieren, onder-officieren, soldaten en zeelieden, uitmakende de expeditie naar *Balie!*

„Tijdens den aanvang uwer eervolle zending hield ik mij in uwe nabijheid op, om de maatregelen te kunnen nemen, welke noodig mogten zijn.

„Thans, nu gij die taak op eene zoo roemrijke wijze hebt verrigt, begeef ik mij in uw midden, om de gevaren en vermoeijenissen te leeren kennen, welke gij hebt doorgestaan, en om u mijne belangstelling en goedkeuring te betuigen.

„Gij hebt die verdiend en u uwer waardig gedragen. Gij hebt de eer der Nederlandsche wapenen

gehandhaafd, en het miskende oppergezag van de Regering hersteld. Gij hebt getoond wat welgeoefendheid, gepaard met moed en vaderlandsliefde, vermag.

„Het is in uw midden, op den grond door uwen moed op den vijand veroverd, en in naam van onzen dapperen Koning, dat ik u dank zeg voor uwe verrigtingen.

„Bij mijn besluit van heden heb ik den bevelhebber der landingstroepen, den Luitenant-Kolonel G. BAKKER, tot Kolonel bevorderd.

„Een gedeelte uwer zal tijdelijk hier verblijven, om de uitvoering van de voorwaarden der vredesverdragen te verzekeren; het overige gedeelte der expeditie keert naar deszelfs garnizoenen terug.

„Mogt de verdediging van *Nederlands* eer en belangen andermaal hulp behoeven, dan reken ik bij voortduring op u.

„Leve de Koning!"

Dien dag werden de hoofdofficieren der Land- en Zeemagt bij den Gouverneur-Generaal ter maaltijd ontvangen; des morgens van den 13en van Zomermaand werd inspectie gehouden over de troepen, en de verdedigingswerken van *Beliling* in oogenschouw genomen. Afgevaardigden van de vorsten van *Beliling* en *Karang-Assam* werden ontvangen, en een dejeuner aangeboden aan de bevelvoerende officieren. Daarop verliet nog denzelfden dag de Gouverneur-Generaal *Beliling* en stoomde naar *Batavia*, alwaar Zijne Excellentie den 17en des voormiddags aan wal stapte.

DRIE EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Vrede met Beliling *en* Karang-Assam, *gesloten den 9en van Zomermaand* 1846. — *Voorwaarden; — hoe van wege die vorsten vervuld.*

Voor de eerste reize was de Nederlander vijandelijk op *Balie* geland om te toonen, dat hij zich niet straffeloos laat honen. Schitterende wapenfeiten hadden aan de Baliesche vorsten het bewijs geleverd, dat, al was de Nederlander geduldig en lankmoedig, langzaam om te straffen, hij evenwel, als een lang getergde leeuw, ten laatste zijne klaauwen toont en zijn' verwaten wederzaker verplettert.

Het voornemen om de vijandelijkheden naar een ander gedeelte van het Belilingsche rijk over te brengen, werd voorgekomen door de aanbiedingen, welke van de zijde van den overwonnen vorst werden gedaan. De Radjah van *Karang-Assam*, een jonger broeder van dien van *Beliling*, verscheen den 7en van Hooimaand bij den Commissaris MAYOR, om, met de in Indië gebruikelijke plegtigheden, voor zijnen broeder de vergiffenis van het Gouvernement te vragen.

Beide vorsten schreven brieven aan den Gouverneur-Generaal, vol betuigingen van berouw en

onderdanigheid. Spoedig werd men het eens omtrent de punten van het vredesverdrag, dat den 9^{en} reeds gesloten werd; dewijl de Radjahs zich onderwierpen aan de voorwaarden, die hun werden voorgeschreven.

Die voorwaarden behelsden:

1°. „dat de oorlogskosten ten beloop van *f* 300,000 door de beide vorsten zouden worden betaald, in een tijdsverloop van tien jaren; en het aandeel van den Radjah van *Beliling* *f* 225,000, en van dien van *Karang-Assam* *f* 75,000 zoude zijn.

2°. „dat, tot aan de geheele betaling dier oorlogskosten, een fort te *Beliling* gebouwd worden en door Nederlandsche troepen bezet blijven zou; waarvan de kosten mede door den vorst van *Beliling* zouden worden gedragen.

3°. „dat, binnen den tijd van drie maanden, alle opgeworpene versterkingen zouden worden geslecht en geene nieuwe daargesteld."

Voor het overige waren de hoofdbepalingen der verdragen dezelfde, welke vroeger door den Commissaris HUSKUS KOOPMAN waren verkregen, namelijk: „dat de Radjahs van *Beliling* en *Karang-Assam* den Koning van *Nederland* als hunnen Opperheer erkennen;

„dat zij verklaren dat hunne rijken een gedeelte uitmaken, van het grondgebied van Nederlandsch Indië;

„dat zij zich verbinden om den strandroof, of het zoogenoemde klipregt, krachtdadig te zullen beletten,

en integendeel aan zoodanige schepen, welke op hunne kusten mogten komen te stranden, alle hulp en bijstand te verleenen; onder genot van zeker bergloon, voor de berging en de bescherming der lading;

„dat zij den handel, waar zij vermogen, zullen beschermen; en

„dat zij de pogingen van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, tot het tegengaan van de zeerooverij, van den menschenroof en van den slavenhandel, met alle te hunner beschikking staande middelen, zullen ondersteunen."

Het was onder al die bepalingen dat hun dezerzijds de verzekering werd gegeven, dat, zoo lange zij dezelve getrouwelijk zouden naleven, het Nederlandsch Bewind zich in geenen deele zou inlaten of bemoeijen, met het inwendig bestuur hunner rijken, waarvan hun, in dat geval, alle gezag en gebied, zonder eenig voorbehoud, werd overgelaten.

De Dewa-Agong, die den Radjah van *Beliling* met manschappen ondersteund had, vreesde dat, bij het herstellen van den vrede met zijnen bondgenoot, hij op zijne beurt een bezoek van het Nederlandsch krijgsvolk zoude ontvangen, en haastte zich uit dien hoofde, zijne onderwerping en gehechtheid aan het Indisch Bewind te laten betuigen. — De Radjahs van *Badong* en van *Tabanan* daarentegen zonden gezanten, om het Nederlandsch Gouvernement, met de behaalde overwinning, hunne gelukwenschingen aan te bieden.

Dewijl reeds den 9en van Hooimaand, door de oorlogvoerende vorsten, verdragen met den

Gouvernements-Commissaris MAYOR waren gesloten, had de Gouverneur-Generaal, bij zijne komst ter reede van *Beliling* op den 12^{en}, niets meer te doen dan daaraan zijne goedkeuring te hechten, of, ingevalle de Commissaris niet ingevolge de bekomene bevelen had gehandeld, ze af te keuren, en op andere grondslagen den vrede te sluiten. Die bepalingen werden goedgekeurd, en derhalve nam de Gouverneur-Generaal daarmede volkomen genoegen.

Bij de beschouwing der vredesvoorwaarden komt het natuurlijk aan op die, welke het gevolg zijn geweest van den gevoerden oorlog, en dan begrijpen wij niet hoe, met zegevierende benden, men dezerzijds tot zoodanige voorwaarden heeft kunnen toetreden. Was de vrede gesloten, niet onder den indruk der overwinning, niet in het gezigt der nog rookende puinen van *Beliling* en *Singa-Radja*, terwijl de ligtste wonden zelfs, van overwinnaar en overwonnene, nog bloedden; — maar was hij gesloten, terwijl de uitkomst nog onzeker was, hetzij dan alvorens de schepen van *Bezoekie* onder zeil gingen, of zelfs toen zij voor *Beliling* het anker hadden geworpen, dan — maar ook dan alleen, verbeelden wij ons dat Nederland met zoodanige voorwaarden, alhoewel te naauwernood, hadde kunnen genoegen nemen. — Alles toch waartoe beide vorsten zich verbonden, was voor de toekomst. Tien jaren tijds werden gegeven tot betaling van *f* 300,000; welk een lang tijdsverloop! en geen gedeelte, zelfs geen tiende der oorlogskosten, deed men dadelijk uitbetalen. Waarom deed men niet de aangelegde versterkingen binnen

eenige dagen slechten, hetgeen men dezerzijds had kunnen eischen, en generzijds volbrengen? Waarlijk het is als hadde men zich gehaast, den vrede te sluiten op voorwaarden, welke in schijn, maar ook slechts in schijn en oppervlakkig, aannemelijk waren. Wij verbeelden ons dat, indien zij, die op den Belilingschen bodem hun bloed gestort hadden, terwijl zij daar nog waren, met de vredesvoorwaarden zijn bekend geworden, zij vol verontwaardiging de vuist gebald, vol verontwaardiging geknarsetand zullen hebben.

Helaas! het bleek weldra dat de Radjah van *Beliling*, bij den zoo haastig geslotenen vrede, geenszins te goeder trouw was te werk gegaan; maar dat hij alleenlijk ten doel had gehad de overwinnaars met schoone woorden te misleiden, ten einde van hunne tegenwoordigheid zoo spoedig mogelijk verlost te worden.

Te *Beliling* werd, binnen weinige weken, een fort gebouwd, en eene Nederlandsche bezetting van twee honderd man bleef daarin achter. Zoolang de droogе moeson duurde, bleef de betrekking tusschen de bezetting en de ingezetenen vrij wel stand houden; maar toen de natte moeson de gemeenschap tusschen *Java* en het *Belilingsche* fort moeijelijk maakte, veranderde die verhouding. Den aanvoer van leeftogt door zijne onderdanen, belemmerde de Radjah, verbood dien eerlang, en eindigde met zijne onderdanen, die evenwel de Nederlandsche sterkte van levensmiddelen voorzagen, deswege als voor begane misdaden te straffen. Hij vleide zich welligt, door aan de

bezetting allen toevoer af te snijden, haar te noodzaken het fort te verlaten. Eene schoone nakoming der traktaten voorwaar!

Het afbreken der versterkingen binnen drie maanden gebeurde niet. Integendeel, er werden nieuwe opgeworpen. Ten laatste werden er schansen (*Bentings*) zelfs in het gezigt van het fort aangelegd.

Aan de betaling der oorlogskosten, of aan die voor de oprigting en voor het onderhoud van het fort te *Beliling*, werd door den vorst niet voldaan. Toen hem die verpligtingen werden herinnerd, en hij van wege den Gouverneur-Generaal tot de vervulling werd aangemaand, kwamen eerst uitvlugten en vervolgens stellige weigering om aan de verpligtingen, door hem bij het verdrag op zich genomen, uitvoering te geven.

De strandroof - dat struikelblok - krachtdadig te beletten: hier aan werd geen gevolg gegeven; zoodat te *Lirang* een inlandsch vaartuig, onder Nederlandsche vlag, werd geplunderd, toebehoorende aan een' te *Boender*, onder *Pamakassang*, woonachtig Nederlandsch onderdaan.

Niet alleen dat de Radjah van *Beliling* in de vijandige gezindheid waarvan hij, sedert eenige jaren, zoo doorslaande bewijzen gegeven had, volhardde, en zich de ondervondene grootmoedigheid bij voortduring onwaardig toonde; hij was ook werkzaam om anderen een' even vijandigen geest in te blazen. Zijn broeder de Radjah van *Karang-Assam*, wiens vriendschappelijke toenadering vroeger wel niet twijfelachtig was geweest, en de Dewa-Agong die, nog zoo weinige jaren geleden, er zoo hoogen prijs op

had gesteld om een Nederlandsch handelskantoor in zijn rijk te zien vestigen; die beiden werden door den Radjah van *Beliling* in wederstrevers en vijanden van *Nederland* herschapen. Ook zij sloegen de verdragen, met *Nederland* gesloten, in den wind. De Vorst van *Kalongkong* maakte zich mede schuldig aan strandroof, ten opzigte van een Nederlandsch vaartuig, en van een te *Sinkapore* te huis behoorende; welke beide bodems onder *Kasoemba* op het strand geraakten.

De vijandige stemming dier vorsten bleek mede door deserteurs en booswichten op te nemen, hun bescherming te verleenen, en de uitlevering te weigeren; maar meer nog door den Commissaris van het Nederlandsch Gouvernement niet met die huldebetuigingen te ontvangen en te bejegenen, welke hem, als afgevaardigde van den Opperheer dier vorsten, regtmatig toekwamen.

In dier voege werd de spanning steeds grooter, en de noodwendigheid om zoo opentlijke verkrachting van geslotene verdragen, om zoo onmiskenbare euveldaden te straffen, steeds onvermijdelijker, steeds dringender. Alle vermaningen en raadgevingen toch werden hooghartig afgewezen. Zelfs bleef de onderhandsche wenk, welke den Radjah van *Beliling* gegeven werd, om zijnen Rijksbestierder, Goestie DJILANTIEK, die voor de eigentlijke spil van al die verderfelijke raadslagen gehouden werd, te verwijderen, zonder het minste gevolg.

Er waren die meenden, dat bereids in den zomer van het jaar 1847 de straffe de misdaad zou hebben achterhaald. De lankmoedigheid van het

Indisch Bewind oordeelde daarover anders. Het jaar 1847 verliep, en nog was het geduld van den Gouverneur-Generaal niet uitgeput. Des niet te min werden de gedragingen van het Baliesch Bondgenootschap niet vriendschappelijker. Zelfs vernam men dat, op verschillende punten, door die vorsten gearbeid werd aan het opwerpen van meerdere en steeds nieuwe versterkingen; ja zelfs wilden sommigen weten dat, in het rijk *Beliling*, zoodanige werken werden aangelegd onder het oog en onder de leiding van deskundige Europeanen.

Ten laatste werden door den Gouverneur-Generaal, onder dagteekening van den 7en van Lentemaand dezes jaars, aan de drie vorsten manifesten (*) toegezonden, waarin, na opsomming van de onderscheidene grieven, hun een tijd van veertien dagen werd gesteld, om als nog tot inkeer te komen, en vergiffenis van het Nederlandsch Bewind te erlangen. Ingevalle zij daaraan binnen den gestelden tijd niet voldeden, zouden hunne staten door de Nederlandsche krijgsmagt worden bezet, en zij zelven zouden worden beschouwd en behandeld als onherstelbaar vervallen van alle regten op het bestuur over hunne rijken. Onder zoo ernstige bedreigingen, werd bij die manifesten gevorderd:

I. In de eerste plaats van den Radjah van *Beliling*,

1o. „dat terstond de vrije gemeenschap, tusschen de bevolking en het fort te *Beliling*, worde

---

(*) Wij laten hierachter, onder Bijlage *B*, als eene proeve volgen, het manifest den Radjah van *Beliling* toegezonden.

hersteld, en aan de bezetting de noodige levensmiddelen worden verschaft;

2o. „dat voor de te *Lirang* beroofde praauw en hare lading worde uitbetaald geheele schadeloosstelling, aan den bevelvoerenden officier der zeemagt, in de wateren van *Balie;*

3o. „dat insgelijks aan dien officier, binnen veertien dagen, worde uitbetaald *f* 75000,- in geld of geldswaarde, in mindering der oorlogskosten, waartoe de Radjah zich bij tractaat van den 9en van Hooimaand 1846 heeft verbonden; of wel, dat de Souvereiniteit en het bezit van het Landschap *Djembrana* daarvoor door hem worde afgestaan;

4o. „dat terstond een aanvang gemaakt worde met het slechten van alle versterkingen, zoo vóór als na den oorlog van het jaar 1846, opgeworpen;

5o. „dat aan den meergenoemden bevelvoerenden officier worde uitgeleverd de Rijksbestierder Goestie DJILANTIEK, die zich door zijne vijandelijke gezindheid jegens *Nederland* bijzonder heeft onderscheiden; opdat hem door den Gouverneur-Generaal eene woonplaats worde aangewezen, waar hij niet verder oorzaak kan wezen van vijandelijkheden;

6o. „dat de deserteurs en ontvlugte boosdoeners, die zich op het grondgebied van *Beliling* bevinden, worden uitgeleverd; en

7o. „dat binnen 14 dagen een gezantschap van aanzienlijke mannen, niet beneden den rang

van Goestie, naar *Batavia* worde gezonden, om namens den Radjah vergiffenis te vragen, en zich onvoorwaarlijk te onderwerpen aan de genade en grootmoedigheid van den Gouverneur-Generaal."

II. In de tweede plaats van den Radjah van *Karang-Assam:*

1o. „dat binnen 14 dagen, aan den bevelvoerenden officier der zeemagt in de wateren van *Balie,* worde uitbetaald *f* 25000,— in geld of geldswaarde; of wel, in plaatse daarvan, af te staan aan Nederland de souvereiniteit en het bezit van *Padang-kove*, met één gebied, aan de eene zijde tot aan de grenzen van *Kalongkong*, aan de andere zijde met inbegrip der baai *Balambowang-Amok,* en noordelijk met inbegrip van *Mangies;*

2o. „dat de deserteurs en ontvlugte boosdoeners worden uitgeleverd; en

3o. „dat binnen 14 dagen een gezantschap van aanzienlijke mannen naar *Batavia* worde gezonden, invoege als voor den Radjah van *Beliling* is bepaald."

III. In de derde plaats van den Dewa-Agong, die „den troon bekleedt in het landschap *Kalongkong*, en die zegt het bewind te voeren over de landen van *Balie* en *Lombok.*"

1o. „dat voor de beroofde vaartuigen, onder Nederlandsche en Engelsche vlag, voor schip en lading volle schadevergoeding worde uitbetaald, in handen van den bevelvoerenden officier der zeemagt in de wateren van *Balie;*

2°. „dat binnen 14 dagen een gezantschap van aanzienlijke mannen naar *Batavia* worde gezonden, zoo als voor den Radjah van *Beliling* en dien van *Karang-Assam* is voorgeschreven.

3°. „dat de deserteurs en ontvlugte boosdoeners, die zich binnen het grondgebied van *Kalongkong* mogten bevinden, worden uitgeleverd."

De manifesten werden aan de gezegde vorsten overgebragt, door den Pangerang SJERIF HAMID. — Van den Radjah van *Beliling* kwam geenerlei antwoord; de beide anderen toonden mindere hardnekkigheid in hun vijandelijk opzet, dewijl zij antwoord zonden. Die antwoorden waren echter te eenenmale onvoldoende; want de inhoud was ontwijkende, en de vorm van dien aard, dat ze ongepast moest worden genoemd.

Deze pogingen door het taaiste geduld, en de uiterste lankmoedigheid voorgeschreven, kwamen derhalve al wederom te falen. Er schoot niets anders overig, ook voor de eer van *Nederland*, zoude men die niet geheel laten verguizen, dan een vernieuwde oorlog. Te dien einde vaardigde de Gouverneur-Generaal op den 22en van Grasmaand, de navolgende Proclamatie uit:

„De Minister van Staat, Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, *Allen, die deze zullen zien of hooren lezen*, Salut! *doet te weten:*

„Toen de vereenigde pogingen van land- en zeemagt, in Julij 1846, de overmagt der Nederlandsche wapenen op nieuw had doen blijken, en de

wederspannige vorsten van *Beliling* en *Karang-Assam* in onderwerping waren gekomen, meende men te mogen vertrouwen, dat hun overmoed gefnuikt, en de verhouding van het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, tot de vorsten van het eiland *Balie*, op vasten grondslag geregeld zoude zijn.

„In die verwachting is men echter te leur gesteld; de Baliesche vorsten hebben de geslotene verdragen slechts beschouwd als middel, om de bedreigde straf voor den oogenblik te ontgaan. Te naauwernood waren onze troepen terug getrokken, met achterlating van eene geringe bezetting, of alle gemeenschap met dezelve werd aan de bevolking, zelfs op straffe des doods, verboden, in de hoop van door gebrek aan levensbehoefte, den terugkeer naar *Java* noodzakelijk te maken; aan de betaling der oorlogslasten werd geen gevolg gegeven, vlugtelingen uit de bezetting en veroordeelden, die den arm der geregtigheid op *Java* waren ontkomen, werden op *Balie* allerwege opgenomen en geduld, en even als vroeger had plundering en berooving plaats van schipbreukelingen, zoowel onderdanen van het Nederlandsch-Indisch, als van andere in dezen Archipel gevestigde Gouvernementen.

„Zoolang er uitzigt bestond op vriendschappelijke toenadering, zoo als verzekerd werd, bleef het Nederlandsch-Indisch Gouvernement aan lankmoedigheid de voorkeur geven boven hernieuwde vijandelijkheden.

„Maar deze vreedzame gezindheid werd door die Vorsten beschouwd als gebrek aan veêrkracht; naarmate die toestand langer duurde, nam de overmoed

der Baliesche vorsten toe; 's Gouvernements vertegenwoordigers werden op eene onvoegzame wijze ontvangen of afgewezen, en der vorsten brieven behelsden slechts uitvlugten, in strijd met hunne opentlijke daden.

„Verpligt om voor de veiligheid der zee te zorgen, kon het Nederlandsch-Indisch Gouvernement deze daden van geweld, aandruischende tegen de getroffene overeenkomsten, niet straffeloos dulden; het kon evenmin toezien, dat *Balie* meer en meer werd een toevlugtsoord voor overloopers en gevlugte misdadigers; en eindelijk niet toelaten, dat aldaar, ten aanzien van deszelfs onderdanen en van die van vreemde Mogendheden, werd uit het oog verloren de bescherming, welke alle beschaafde natiën den ongelukkigen schipbreukelingen doen toekomen, en het Nederlandsch-Indisch Gouvernement zich gehouden acht te doen te beurt vallen aan een ieder, die deszelfs gebied betreedt, of onwillekeurig vervalt op stranden van rijken, aan deszelfs invloed onderworpen.

„Maar de dadelijke gemeenschap met de vorsten van *Balie* was nog van zeer jonge dagteekening: men vertrouwde, dat vriendschappelijke vertoogen hen tot nadenken zouden brengen, en hen zouden doen afzien van handelingen, welke niet dan noodlottige gevolgen konden na zich slepen. En op dien grond zijn aan de vorsten van *Klonkong*, *Karang-Assam* en *Beliling* gerigt de Manifesten, welke mits deze worden openbaar gemaakt.

„Ook deze laatste poging tot vreedzame beslechting der geschillen heeft niet mogen baten. De

vorsten van *Klonkong* en *Karang-Assam* hebben slechts doen afgeven brieven, ontwijkende van inhoud en onwelvoegelijk in vorm; terwijl de vorst van *Beliling* geenerhande antwoord heeft doen overbrengen. Allerwege zijn versterkingen aangelegd en verdedigingswerken daargesteld, welke dan ook reeds, waar die bereikbaar waren, door 's lands zeemagt zijn vernield.

„De noodzakelijkheid is dus geboren, om de op het Nederlandsch-Indisch Gouvernement rustende verpligtingen te volbrengen, tot de wapenen de toevlugt te nemen, nu alle vriendschappelijke middelen van vergelijk zijn uitgeput, en een einde te maken aan eenen staat van zaken, welke den overmoedige aanspoort tot tegenstand, en onvereenigbaar is met den staat van rust en orde, welke overal elders in deze bezittingen van den staat heerscht.

„Eene vereenigde expeditie van de land- en zeemagt, reeds voor eenigen tijd voorbereid, zal onverwijld gerigt worden tegen de vorsten van *Klonkong*, *Karang-Assam* en *Beliling*, die bij deze verklaard worden te verkeeren in staat van opentlijke vijandschap met het Nederlandsch-Indisch Gouvernement; met het gevolg, dat alle verkeer van eenig vaartuig met die rijken wordt verboden en zal worden belet; dat geene uitklaringen derwaarts zullen worden geteekend, en alle aanvoer van levensmiddelen en krijgsbehoeften krachtdadig zal worden verhinderd.

„En opdat niemand hiervan onwetendheid voorwende, en zich kunne wachten voor schade, zal deze,

zoowel in de Nederlandsche, als Inlandsche en Chinesche talen, worden gepubliceerd en geaffigeerd, waar zulks te doen gebruikelijk is, en worden bekend gemaakt door middel van de Javasche Courant.

„Gelast en beveelt voorts, dat alle hoogere en lagere collegien en ambtenaren, officieren en justicieren, ieder voor zoo veel hem aangaat, aan de stipte nakoming dezer de hand zullen houden, zonder eenige oogluiking of aanzien des persoons.

„Gegeven te *Buitenzorg*, den 22en April 1848.

„ROCHUSSEN.

„Ter ordonnantie van den Minister van Staat, Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië.

„*De Algemeene Secretaris*,

C. VISSCHER."

VIER EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Oorlog van het jaar 1848. — *Gebeurtenissen te* Sangsiet, Boenkoelang *en* Djagaraga, *den* 7^en^, 8^en^ *en* 9^en^ *van Zomermaand.*

Op nieuw moest er oorlog gevoerd worden, wederom moest de Nederlander op *Balie* zijn bloed gaan vergieten. Grootelijks waren nogtans sedert het jaar 1846 de omstandigheden veranderd. Toen had *Nederland* de wapenen aangegord, tot handhaving der heilige regten van menschelijkheid en beschaving. Thans gold het ja, evenzeer die edele belangen, maar het gold tevens de eer van *Nederland.* Na, in 1846 het bloed zijner kinderen te hebben zien stroomen, had *Nederland* zich door den vorst van *Beliling* laten verschalken: met plegtig bezworene traktaten had hij gespeeld, geene enkele der voorwaarden, waarop hem de vrede was vergund geworden, had hij vervuld. Deze trouweloosheid moest gestraft worden.

Maar in den oorlog van 1846 had men ondervinding opgedaan, eene ondervinding, welke hare vruchten moest dragen. Men had gezien hoe de Balienees

streed met hardnekkigheid, en met onverschrokkene doodsverachting; men wist het, hoe men ook des nachts tegen hem op zijne hoede moest zijn; men had ondervonden hoe doelmatig zijne verdedigingswerken waren. — Ook hij had den Nederlandschen krijgsman en de Nederlandsche krijgskunst leeren kennen, en het was te veronderstellen, dat de opgedane ondervinding, ook voor hem, niet verloren zou wezen. — Bovendien waren er vele geruchten in omloop van de menigte versterkingsliniën en forten door hem aangelegd; van de hulp, die hij zich daarbij had ten nutte gemaakt; van de groote uitrustingen door hem sedert maanden met inspanning van krachten daargesteld. Op ernstigen, op hardnekkigen wederstand kon derhalve gerekend worden. Ook in andere opzigten waren de omstandigheden niet meer dezelfde. Nu was het niet enkel tegen den vorst van *Beliling*, dat de krijgstoerustingen moesten dienen. Den Dewa-Agong, evenzeer als den Radjahs van *Beliling* en van *Karang-Assam*, had *Nederland* den oorlog verklaard. Aan hen allen was toegezegd, hen te zullen beschouwen en behandelen als onherstelbaar vervallen van hun gebied. Bij hen was het uit dien hoofde met der daad: *te zijn of niet te zijn;* hun aanwezen als vorsten stond op het spel. — Zou derhalve de vader der vorsten van *Balie*, de geestelijke en wereldlijke Opperheer van het eiland, niet alle vorsten oproepen om hunne strijdkrachten tegen den vijand te vereenigen; zou de Dewa-Agong niet geheel *Balie* te wapen roepen om te strijden voor de onafhankelijkheid van het eiland, voor het behoud van het geloof der vaderen?

In waarheid de omstandigheden waren sedert 1846 veranderd. Toen gold het de *tuchtiging* van één' vorst; thans gold het de *vernietiging* van drie vorsten. Had men in 1846 ondervonden dat men wél gedaan had, niet *één duizend*, maar *twee duizend* man, tot den togt naar *Balie* beschikbaar te stellen: hoe veel zou men dan voor de nieuwe uitrusting behoeven? — Dat het hen gelden zou, wisten zij sedert Lentemaand uit de ontvangene manifesten, wisten zij uit de publicatie van den 22en van Grasmaand; dat zij zich tot krachtdadige verdediging hadden toegerust en nog verder toerusteden, wist men te *Bezoekie*, onder anderen door de mededeeling van den Britschen gezaghebber van *the Elina*, welke aldaar, in de tweede helft van Bloeimaand, regtstreeks van *Balie* was aangekomen; men wist het van verschillende kanten op de meest ontwijfelbare wijze.

Waar zouden de vijandelijkheden worden aangevangen? Zoude men tegen het Nederlandsche fort van *Beliling* steunende, wederom het Rijk van *Beliling* in het hart aantasten? Maar het was bekend dat aldaar groote toebereidselen tot verdediging waren gemaakt, uitgebreide versterkingswerken waren aangelegd. — Of zou men welligt beginnen met, van *Bezoekie* of *Banjoewangie* uit, aan de rivier van *Loloan* te landen, en bezit te nemen van het voornaamste gedeelte van *Djembrana*, welk landschap men zich dezerzijds, zoo niet voor de geheele oorlogskosten, welke voor rekening kwamen van *Beliling*, althans voor een gedeelte, geneigd getoond had in betaling te nemen? — Of zou men trachten

Padang-kove te bemagtigen, welke zee-plaats voor den handel in Straat-*Lombok* van zoo groot gewigt is? — Men wilde toonen dat men den vijand, òok te midden zijner uitgebreidste verdedigings-liniën niet vreesde, dat men hem dáár eerst en vooral wilde overwinnen. Grootsch en stout bestaan! Edel onderwinden! Om zoo iets te ondernemen moest men niet alleen op de dapperheid zijner manschappen kunnen rekenen; men moest verzekerd zijn den vijand te kunnen verpletteren.

Gedeeltelijk te *Soerabaija* en gedeeltelijk te *Bezoekie* werden de troepen en schepen verzameld, en voorts te *Bezoekie* vereenigd, van waar, even als de vorige reis, de togt een' aanvang zou nemen. Vier stoomschepen, twee brikken, eene divisie kruisbooten en twaalf transportschepen, met ruim 3000 man, deels Europesche, deels Inlandsche troepen, waaronder die van *Madoera*, *Soemanap* en *Pamakassan*, aangevoerd door de Pangerangs, zoons der beide eerste vorsten, verlieten, op het einde van Bloeimaand, de reede van *Bezoekie*. De Generaal-majoor J. J. C. VAN DER WYCK, opperbevelhebber der landmagt in Indië, verzelde de expeditie, waarover de Luitenant-Kolonel STERK, onder Zijne Excellentie, het bevel voerde. Vóór en na kwamen de onderscheidene schepen, waarvan sommige door de stoomschepen opgesleept werden, voor *Sangsiet* ten anker. Eenige oorlogspraauwen, door de vorsten van *Selaparang* uitgerust, kwamen, op de ontvangene uitnoodiging, zich bij de expeditie voegen om daaraan deel te nemen.

Zich het in 1846 gebeurde herinnerende, was het den vijand niet twijfelachtig, waar de aanval zoude geschieden. Hij vergat niet zich den tijd, dien hem nog overbleef, ten nutte te maken met vergravingen te doen en batterijen op te werpen. De stoomschepen *Etna* en *Merapie* plaatsten zich voor *Sangsiet*, de *Hekla* en de *Vesuvius*, op welk laatste zich de Gouvernements-Commissaris, Luit.-Kolonel H. H. W. BARON DE KOCK bevond, meer oostwaarts omstreeks *Bandolang*. In het midden bevonden zich de beide oorlogsbrikken en de kruisbooten. De landingstroepen waren verdeeld in vier divisiën: de 1e onder den Luitenant-Kolonel SUTHERLAND, de 2e onder den Majoor SORG, de 3e onder den Luitenant-Kolonel LE BRON DE VEXELA en de 4e onder den Majoor DE VOS. Den 7en van Zomermaand des namiddags begon de landing, ten einde den volgenden morgen bij den aanvang der operatiën een steunpunt te hebben. De Majoor SORG landde onder begunstiging van het hevig vuren der stoomschepen, een weinig ten oosten van *Sangsiet* (*), en het gelukte hem, nog voor het donker werd, in dat dorp te geraken, zich meester te maken van de versterkingen en den talrijken vijand daaruit te verdrijven. Nu werd aldaar post gevat; doch nadat het reeds duister was, deden de Balienezen eene poging om de onzen daar weder uit te drijven. Onder dezen waren slechts

(*) Bijzondere brieven geven op, dat die landing te *Bandolang* zou hebben plaats gehad; de officiële opgaven zijn echter te bepaald om daaraan geloof te weigeren.

weinigen met geweren gewapend, en verre de meesten voerden lansen. De Nederlanders waren op hunne hoede; de vijand werd afgeslagen, en de onzen hielden zich dien nacht staande. Bij het aanbreken van den dag van den 8en, werd de eerste divisie ontscheept, en de Overste SUTHERLAND had reeds, een weinig na zes ure, ten oosten van *Sangsiet* positie genomen. Bij het overgaan in de sloepen en het landen der divisiën LE BRON DE VEXELA en DE VOS greep eenige verwarring plaats, zoo dat dit vrij lang duurde. Duizende vijanden, gedeeltelijk in kleine bentings en legerplaatsen verspreid, waren oorzaak dat, in afwachting der overige troepen, de eerste divisie geene voorwaartsche beweging kon maken. De tweede zou *Sangsiet* als een vast punt blijven bezetten. De vijand beschouwde dit alles als weifeling van de Nederlandsche benden, als aarzelden zij om voorwaarts te rukken, en hij werd te stouter. Hij naderde de onzen met geschreeuw en smaadredenen, en begon het gevecht. Kalm en waardig bleef de houding der Nederlandsche troepen. Toen ten laatste de troepen geland waren, oordeelde de Generaal dat niet langer naar het geschut en de paarden mogt gewacht worden, maar dat dadelijk den Balienezen moest worden getoond, dat geene vrees of weifeling onze troepen bezielde; dat zij zich even dapper zouden gedragen als twee jaren vroeger. De vierde divisie, links omstreeks *Bandolang* opgesteld, kreeg in last om in eene half gedeploijeerde en half zamengetrokkene orde zich voorwaarts te begeven, ten einde den linker vleugel

der eigentlijke operatie-linie, bestaande uit de 1e en 3e divisie, te dekken. Het gedonder der vuurmonden van de schepen moest overigens den vijand ontzag inboezemen.

Het vlek *Boenkoelang*, ten zuidoosten van *Sangsiet* op ongeveer drie paal afstands gelegen, van groote uitgestrektheid en halvemaansgewijze door onderscheidene versterkingen verdedigd, was het punt waartegen de troepen, onder de Luitenant-Kolonels SUTHERLAND en LE BRON DE VEXELA, zich in beweging stelden. In de rijstvelden hadden ze bentings en verhakkingen vóór zich, en werden door den vijand onophoudelijk bestookt. De ééne voor en de andere na werden de versterkingen, hoe hardnekkig ook verdedigd, door de onzen vermeesterd; ruim elf ure was het, toen de troepen over de rivier waren, die hen van *Boenkoelong* scheidde; zij bestormden de hoogten achter dat vlek, en weldra wapperde er de Nederlandsche vlag. Met dapperheid hadden de Nederlandsche benden zich van hunnen pligt gekweten, tegen eenen overmagtigen en onverschrokken vijand. Van onze zijde had men te betreuren het verlies van den 2en Luitenant WICHERS, 2 Europesche en 5 inlandsche manschappen. De 1e Luitenant PENNING NIEUWLAND was gekwetst en bovendien zeven manschappen.

De uitgestane vermoeijenissen maakten het raadzaam te dezer plaatste zich te legeren, ten einde den volgenden ochtend den aanval tegen *Djagaraga* te ondernemen. Men moest overigens in verbinding blijven met *Sangsiet*, van waar alle benoodigheden en de

leeftogt moesten worden aangevoerd. Te *Boenkoelang* hield men nachtverblijf, en de omliggende hoogten werden met veldwachten bezet, om de vijanden in toom te houden, die den geheelen nacht in de nabijheid bleven rondzwerven ten einde onze troepen te verontrusten, en eene gunstige kans waar te nemen.

Den volgenden morgen, den 9[en] van Zomermaand, gaf de divisie van Majoor SORG een gedeelte harer manschappen om *Boenkoelang* bezet te houden. De andere divisiën rukten voorwaarts naar *Djagaraga*, op nagenoeg 5 paal afstands, onophoudelijk van voren en aan de zijden door een' talrijken vijand in dien togt bemoeijelijkt. De weg werd meer en meer ongelijk en bergachtig. De Overste SUTHERLAND had de voorhoede, dan volgde de Overste LE BRON; de Majoor DE VOS had de achterhoede. Eindelijk stuitte men op eene rei versterkingen, die elkander ondersteunden en door holle wegen met elkander in verband stonden. Heiningen van digt opéén geplante bamboes-doerian, maakten het naderen tot de 10 of 12 voet hooge, en even dikke aarden wallen hoogst moeijelijk. Van het bergachtig terrein had de vijand met veel oordeel partij getrokken. Westelijk en meest vooruit was de redoute N° 1. Een holle weg vormde de gemeenschap met de redoute N° 2, op een' tweeden heuvel, meer oostelijk en wat achterwaarts gelegen. Verder oostwaarts had de vijand eene aaneenschakeling van vijf kleine redoutes, die elkander allen ondersteunden. Hier was wederom eene diepe gracht of ravijn welke het naderen bemoeijelijkte. — De 4e divisie moest achterwaarts in reserve gelaten worden;

de Luitenant-Kolonel SUTHERLAND bevond zich tegenover de redoutes N° 1 en N° 2 en de Luitenant-Kolonel LE BRON DE VEXELA tegenover de vijf kleinere sterkten. — Op ruim 400 passen van de vijandelijke positiën werden acht mortieren opgesteld, en, terwijl hieruit op de beide redoutes wel gerigte worpen gedaan werden, gelukte het Kapitein KELLERMAN met 4 drieponders en 2 houwitsers, en kapitein VAN MAANEN, met 8 handmortieren, tot op minder dan 100 passen van de tweede redoute te naderen.

Van alle kanten donderde het geschut en knetterde het klein geweer tegen elkander in. Aan de eene zijde kleine scharen van dapperen, van rondomme aan het vuur hunner vijanden blootgesteld, die in zijne uitgestrekte positiën, met menigte van vuurmonden bezet, door hooge wallen of diepe grachten gedekt, de Nederlandsche krijgsmagt tienvoud in getalsterkte te boven ging. Hardnekkig was het vuur van beide kanten; vernietigend zou het vijandelijke vuur voor de onzen geweest zijn, hadde de vijand behoorlijk met het geschut weten om te gaan. Niet te ontkennen was het in allen gevalle, dat de toestand der Nederlandsche troepen hagchelijk was.

Terwijl de vlammenbrakende kartouwen op het hevigst van weêrszijden aan het woeden waren, zochten de beide partijen bloedige voordeelen op elkander te behalen. Met groote onverschrokkenheid en voorbeeldige vlugheid, beklom de 2e Luitenant VAN SWIETEN, gevolgd door een twintigtal inlandsche soldaten, de redoute N° 1, waarvan het vuur een weinig verflaauwde. Een gedeelte der manschappen

van den vijand had die redoute verlaten, toen de dappere VAN SWIETEN en de zijnen, met de sabel in de vuist, zich daarin stortten. De overige Balienezen nâmen de vlugt langs de verbindingsgracht die op N° 2 uitliep. — Ten gevolge van het hevige vuur van de artillerie, onder de Kapiteins KELLERMAN en VAN MAANEN, was N° 2 verlaten geworden. Ongelukkig slaagden onze troepen, die zich daaromstreeks bevonden, er niet in, die redoute te beklimmen en zich daarvan meester te maken. Nu kwamen de vijanden, die uit N°. 1 door den Luitenant VAN SWIETEN verjaagd waren, door den hollen weg in N°. 2, en met vernieuwd geweld braakten de vuurmonden van die sterkte dood en verderf. — De 3e divisie, door welke eene poging gedaan zou worden, om de kleine forten stormenderhand te vermeesteren of om te trekken, stuitte aanvankelijk tegen de diepe gracht, welke des vijands regtervleugel dekte. Kapitein DOSTAL overkwam echter alle moeijelijkheden, en zijne Europesche en Aziatische manschappen vermeesterden, met de bajonet, eene der achterwaarts gelegene versterkingen, daarin door den Luitenant-kolonel LE BRON ondersteund. Hier werd de strijd verwoed en bloedig. Van beide zijden vocht men met de grootste verbittering. Twee malen werd kapitein DOSTAL met zijne dapperen daaruit geslagen; ten derdenmale herhaalden zij den aanval, telkens door versche troepen van den vijand teruggedreven. Kapitein DOSTAL viel, doodelijk gekwetst. De 150 manschappen, die met hem aldaar de Nederlandsche vlag hadden geplant,

geraakten, op 17 man na, allen buiten gevecht.

Inmiddels had het grootste gedeelte der Balienezen, die N°. 1 bezetteden, en welke, reeds vóór dat de Luitenant VAN SWIETEN zoo stoutmoedig die redoute had beklommen, daaruit waren getrokken, die sterkte niet verlaten om de wijk te nemen; maar omdat zij meenden eene gunstige gelegenheid te zien, om onze troepen om te trekken. Met der daad trok die bende, gaandeweg door meer dan 1000 man versterkt, onzen regtervleugel geheel om, en viel de achterhoede op het lijf. Woest geweld en schrikbarend getier makende, vielen zij met onweêrstaanbare overmagt de reserve aan, en verstrooide die; ofschoon hier en daar een klein hoopje zich kloekmoedig verdedigde, en met een wel gevoed twee gelederen vuur tegen den vijand pal stond. Door die onverschrokken verdediging werd ten minste voorgekomen, dat zij de eerste divisie in den rug vielen, en deze tusschen twee vuren bragten. Het verstrooijen der reserve had nogtans de noodlottigste gevolgen; dewijl de sleep van volgers en koelies, wien de zorg voor de ververschingen, levensmiddelen en andere benoodigdheden was aanbevolen, daardoor in verwarring geraakte, en op de vlugt toog.

Terwijl de reserve verstrooid werd, waren onze dapperen in het front nog altijd met onverschrokken moed bezig om alle krachten in te spannen, ten einde de redoute N° 2 magtig te worden. De Kapitein-Ingenieur STEINMETZ en de 1e Luitenant DEELEMAN hadden met stoutmoedigheid en behendigheid eene brug over de verbindingsgracht gelegd.

Zij gingen, met den Overste SUTHERLAND aan het hoofd, over die brug en waagden eene kans om N° 2 in de keel (*) aan te tasten. De overmagt van den vijand was nogtans te groot. Met hoeveel moed ook bezield, zij moesten terug. — Kapitein BOON met zijne Afrikaansche kompagnie, tot de 3e divisie behoorende, poogde van zijnen kant die redoute te beklimmen; maar hoe manmoedig ook ondernomen, die poging mislukte evenzeer. De verdedigers waren niet minder onverschrokken en hardnekkig dan de aanvallers, daarbij waren zij velen, en de aanvallers weinigen.

Zoo stonden de zaken. — Met de uiterste onversaagdheid en dapperheid werd er gestreden, maar de kans stond, voor de Nederlanders, al meer en meer hagchelijk. — Twee uren had de strijd geduurd, en — alle krijgsbehoeften waren verschoten! „Granaatworpen bleef er geen enkele meer overig, de infanterie had geene patronen meer;" zoo zegt het officiële verslag. Volgens anderen waren 360 granaten en schoten met het geschut, en 30,000 scherpe geweerpatronen verbruikt; er zijn zelfs, die het getal verschoten geweerpatronen hooger brengen. Hoe dit ook zij, er zal toch uit moeten opgemaakt worden, dat de oplettendheid, welke in het bijzonder bij de oorlogen in *Indië* zoo bijzonder wordt aanbevolen, van niet te schieten zonder dat men zeker is zijnen man te treffen, bij velen der strijders is uit het oog verloren geworden.

(*) Eene redoute is eene versterking, welke van achteren open is; die opening noemt men de keel.

Toen de Generaal VAN DER WYCK vernam, dat de amunitie-kisten ledig waren, gaf hij bevel al de troepen, in en om de redoute N° 1, bijéén te trekken, ten einde eene ontzagwekkende houding aan te nemen, en zich des noods met het blanke geweer te verdedigen. De Ridmeester COUPERUS zou met de huzaren, de af te zenden wagens dekken om nieuwen voorraad van krijgsbehoeften aan te voeren. — Vermoeden zou men daaruit, dat het den Opperbevelhebber, op het oogenblik dat die bevelen gegeven werden, nog onbekend was, dat de reserve door den vijand in verwarring was gebragt, en dat duizende Balienezen de gemeenschap met *Boenkoelang* onderschept hadden.

De ellendige toestand, waarin de Nederlandsche troepen zich bevonden, vertoonde zich thans in al zijne ijselijkheid. Men was afgesneden van allen toevoer en had geene ververschingen, waaraan eene zoo groote behoefte was, voor de afgematte manschappen. Het verschrikkelijkste was — gebrek aan water, en, zoo verre men wist of konde nagaan, bestond er geen' middel om het te bekomen; want hier omstreeks had men nergens water ontdekt. Gebrek aan water, onder een' keerkringshemel! Sedert meer dan vier uren hadden de manschappen *Boenkoelang* verlaten; sedert meer dan twee uren hadden zij eenen bloedigen strijd gestreden, onder een brandend klimaat — en hadden geen water om hunne dorst te lesschen! De borst was verschroeid, de keel was verdroogd, de tong kleefde aan het gehemelte — en geen druppel waters om de

brandende dorst te lesschen; hoe verschrikkelijk!

De bevelvoerende Generaal oordeelde dat in zoodanige omstandigheden, het „dringend noodzakelijk" was geworden, den terugtogt aan te nemen, ten einde in de bestaande behoeften te voorzien en de troepen te laten uitrusten. Reeds was de stoutmoedigheid des vijands zoo groot geworden, dat hij op de kolonnes aanvallen waagde. En zou dit verminderen bij eenen terugtogt? Dan immers zag hij, dat de onzen de verkregene voordeelen opgaven, en aan een' gunstigen uitslag wanhoopten. Zijne stoutmoedigheid zou alsdan vermetelheid worden. — Desniettemin, de terugtogt werd gelast, de terugtogt ving aan.

Wanneer men bedenkt, dat de manschappen door den strijd afgemat, van dorst versmachtten, en slechts van hunne blanke wapenen tegen eenen overmoedigen, opdringenden vijand gebruik konden maken — dan moet men bekennen, dat die terugtogt den Nederlandschen krijgsman tot de grootste eer verstrekt. Met kalme, ontzagwekkende houding en zooveel mogelijk in geslotene gelederen, trokken onze troepen terug. Hier en dáár bleven er enkelen van uitputting liggen, die niet konden worden medegevoerd; dezen vielen in handen van den vijand, om door hem wreedaardig afgemaakt te worden. Men verhaalt dat een jong verdienstelijk officier, geheel versmacht, buiten staat geraakte te volgen, en, ten einde niet in handen der Balienezen te vallen, zich met zijn eigen zwaard doorstak. Treurig!

De 1e Luitenant VAN SWIETEN, die het eerst de redoute No. 1 had beklommen, heeft ook in die

redoute stand gehouden, zoo lang als noodig was, om der overige troepen den tijd te geven het défilé te passeren, zonder door het geschut dier sterkte beschoten te worden. Hoezeer naauw ingesloten en gedrongen, gelukte het aan zijn beleid, na die sterkte verlaten te hebben, zich door den vijand niet te laten overmannen, en zich weder bij de terugtrekkende manschappen te voegen (*). Van stelling tot stelling trok men terug, en dewijl *Boenkoelang* mede in handen van de Balienezen was gevallen, bleef er geen uitzigt op rust overig, tot dat men het strand zou hebben bereikt. In welken toestand de laatste troepen in het gezigt van *Sangsiet*, omstreeks 3 ure des namiddags, aankwamen, laat zich gissen. Dien nacht moesten de troepen aldaar stand houden, en werden door den vijand, den geheelen nacht onophoudelijk verontrust.

De gewonden waren medegevoerd, onder dezen Kapitein DOSTAL, doodelijk door een' geweerkogel aan het hoofd en door een' lanssteek in de linkerzijde gekwetst. Hij stierf den volgenden dag; zijn lijk werd naar *Soerabaija* gevoerd en met militaire eer begraven. — Niet meer dan twee stukken geschut werden vernageld achtergelaten; zijnde van het ééne twee raderen en van het andere de affuitboom in het onklare geraakt.

Het kon niet anders of na een' zoo bloedigen

(*) Volgens bijzondere brieven zou de Luitenant-Kolonel SUTHERLAND, met den Luitenant VAN SWIETEN, onder de laatsten hebben behoord, die de vijandelijke sterkte verlieten.

strijd, als van weêrskanten gevoerd was, moest het verlies aan beide zijden aanzienlijk wezen. Er zijn berigten, die het verlies aan onze zijde op 264 dooden brengen. De officiële opgave noemt, behalve de officieren, aan gesneuvelden en gewonden, 104 Europeanen, 25 Afrikanen en 113 Inlanders: dus in alles 256 gekwetsten en gesneuvelden.

De gesneuvelde, of kort daarna aan hunne wonden overledene officieren zijn:

De Kapiteins G. J. DONLEBEN en M. L. DOSTAL;

De Eerste Luitenant-Adjudant H. S. VAN DER WYCK;

De Eerste Luitenants J. C. UHLENBECK en C. S. UHLENBECK, broeders;

De Tweede Luitenant J. J. A. WICHERS.

De gewonde officieren zijn:

De Kapitein J. W. MACDONALD;

De Eerste Luitenant-Adjudant E. A. HARTINK;

De Eerste Luitenants W. A. C. ARDESCH, C. F. J. KERN, en J. R. PENNING NIEUWLAND;

De Tweede Luitenants J. C. G. VAN HEEMSKERK, M. H. DICKMANN en P. T. PRAGER.

Naar men meent zoude het verlies aan 's vijands zijde op ongeveer 2,000 man moeten geschat worden, en zouden zich daaronder bevinden:

38 hoogere en mindere Priesters.

80 Goesties of Edelen en

83 Districts- en Dorpshoofden, die men zoude kunnen vergelijken bij officieren van den rang van Kapitein of Luitenant.

De troepen werden den volgenden dag weder

ingescheept; dewijl de Generaal meende, dat, zonder eene versterking van versche manschappen, geen nieuwe aanval konde worden ondernomen. De vloot bleef echter ter reede van *Sangsiet* liggen, en terwijl de gekwetsten en de zieken naar *Soerabaija* werden opgezonden, vertrokken de Kapitein van de Genie, E. C. C. STEINMETZ, en de Kapitein-adjudant van den Gouverneur-Generaal, T. VAN CAPELLE, aan boord van het Stoomschip *Etna*, naar *Batavia*, om den Gouverneur-Generaal van het gebeurde verslag te doen en versterking aan te vragen. Den 13en van Zomermaand des avonds kwamen beide Heeren te *Batavia*. — In plaats van versterking zond de Gouverneur-Generaal den last om naar *Java* terug te keeren; ten gevolge waarvan, op den 20en, de schepen het anker ligtten, en van *Sangsiet* onder zeil gingen. Wij zijn overtuigd dat velen noode de kust van *Balie* uit het oog verloren, zonder dat zij de eer van *Nederland* door eene schitterende overwinning hadden helpen handhaven.

Terwijl de schepen ter reede van *Sangsiet* werkeloos lagen, vaardigde de Opperbevelhebber de beide gewapende stoomschepen *Merapie* en *Hekla* af, om hier en daar op de kust verkenningen te doen, en manschappen te doen landen; hetgeen onder anderen te *Patemoen* en te *Teboenkoes* geschiedde. Dewijl er nogtans niet de minste tegenstand werd geboden, werden die plaatsen niet vernield. De Gouvernements-Commissaris, Baron DE KOCK, vertrok intusschen aan boord van de *Vesuvius*, naar *Badong*. Die verkenningen hebben algemeen bij de Balienezen, de vrees

gewekt, dat onzerzijds landingen op andere punten beraamd werden, zoo dat de vorsten van *Balie* huiverig waren, den Radjah van *Beliling* nieuwe hulp en manschappen te verleenen, waarom hij dringend bij hen moet hebben aangehouden.

Intusschen is het fort te *Beliling* met ongeveer 200 man, onder Kapitein SCHWENCKE, bezet gebleven. De landbouwers uit de omstreken werden door den Radjah van daar verwijderd, ten einde den onzen allen toevoer van levensmiddelen af te snijden. Die Vorst, hiermede niet tevreden, laat van tijd tot tijd gewapende benden in de nabuurschap van de Nederlandsche sterkte rondzwerven, opdat door de bezetting geene togten worden ondernomen, om zich levensmiddelen of wild te verschaffen. — Eenige Nederlandsche vaartuigen kruisen rondom het eiland, dat, in zijn geheel, in staat van beleg is verklaard. Dien staat van beleg, omtrent deze uitgestrekte kusten te handhaven, zal bezwaarlijk wezen; wanneer eenmaal de kentering van de moeson ruw weder aanbrengt, en gedurende den regentijd, zal, vreezen wij, het beleg moeten opgeheven worden.

VIJF EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK.

Besluit. Waartoe roepen ons thans onze pligten als Nederlanders en als Christenen? In de eerste plaats: tot overwinning; in de tweede plaats: tot veredeling der Balienezen door onderwijs, beschaving en Christendom.

Onze lezers zoo verre geleid hebbende, dat wij van de noodlottige krijgsverrigtingen, welke in de laatstverloopene Zomermaand hebben plaats gegrepen, hun een onpartijdig verslag hebben gegeven, kan hier alleen nog te pas komen, om ons gevoelen mede te deelen, over hetgeen aan onze natie, als Nederlanders en als Christenen, in de tegenwoordige omstandigheden, ten opzigte van *Balie,* te doen staat.

Wat in de eerste plaats den Nederlanders door de gebeurtenissen als pligt wordt voorgeschreven, tegenover de vorsten van *Beliling*, *Karang-Assam* en *Kalongkong*, zullen wij onzen landgenooten niet behoeven aan te wijzen. Allen toch, die weten van hoe groote waarde voor *Nederland* de bezittingen zijn in den Indischen Archipel, ten prijze van het bloed onzer voorvaderen gekocht,

16*

die allen weten, dat de smaad van den terugtogt, waartoe wij zijn genoodzaakt geweest — hoe eervol die in zich zelve zijn moge — slechts door eene glansrijke overwinning *kan* worden uitgewischt. Zij weten tevens, dat die smaad door eene glansrijke overwinning *moet* worden uitgewischt, én om *Balie* zelf, ten einde den Radjah van *Beliling* den dolzinnigen waan te ontnemen, als ware hij in staat geweest de Nederlandsche krijgsmagt met eere en geluk wederstand te bieden, én om onze overige zoo uitgestrekte bezittingen in de Aziatische Eilandzee; ten einde verblinde of dweepzieke vorsten of volksopperhoofden (*orang-kajas*) zich niet tot tegenstand mogten voelen opgewekt, in de hoop van even gelukkig te zullen slagen als de Balienesche vorst, en zich het juk van onderwerping, hun door *Nederland* opgelegd, van den hals te schuiven.

Ja, de onderwerping van *Balie* moet binnen den kortst mogelijken tijd worden bewerkstelligd; dewijl er in den Indischen Archipel, zoo wel als overal elders, vermetelen en kwalijkgezinden zijn, die, óf uit zich zelven, óf door andere onruststookers aangezet, uit het gebeurde op *Balie* zullen afleiden, dat *Nederland* zwak is geworden; te zwak om zoodanigen over- en euvelmoed, als dien van den Balieneschen vorst, te straffen en te wreken. Hoe langer de geledene nederlaag ongewroken blijft, hoe meer de dwaze waan van ligtzinnigen tot wederstand zal verleid worden, hoe meer bloeds het zal kosten om allerwege de rust op de aan *Nederland* onderhoorige eilanden te herstellen. Hoog tijd is

het derhalve, dat de Nederlander de wapenen aangorde en zich aanbiede om zijnen broeders, die in *Indië* zijn, eenen krachtigen arm te leenen, ten einde *Nederlands* wederzakers aldaar te beteugelen, te bedwingen; hun te toonen dat *Nederlands* moed niet verdoofd is, dat *Nederlands* heldhaftigheid niet is ingesluimerd; maar dat de Nederlandsche leeuw getergd en eindelijk tot wrake ontvlamd, nog evenzeer als vroeger in staat is, zijne vijanden te verpletteren of, tot gedweeheid vernederd, voor zijne voeten te doen kruipen. Gewis *Nederlands* jongelingschap zal zich niet vruchteloos de gelegenheid hebben zien openstellen om *Nederlands* eer te helpen wreken, *Nederlands* eer te helpen handhaven (*).

Twijfelachtig is het derhalve niet, wat in de allereerste plaats moet geschieden. Vooral nu de Nederlandsche troepen zich van *Djagaraga* hebben moeten terug trekken, mag de bedreiging van den Gouverneur-Generaal: dat de vorsten van *Beliling*,

---

(*) Volgens de dagbladen en bijzondere berigten is in der daad het getal groot der manschappen, welke zich aanmelden om in den Indischen Archipel *Nederlands* vijanden te gaan bestrijden. Vóór de helft dezer maand waren reeds 1000 manschappen, van de verschillende wapens, als vrijwilligers voor *Java* te *Harderwijk* vereenigd. Den 12en zeilden uit *Texel* naar zee: Z.M. fregatten van oorlog *Prins van Oranje*, Kapitein ter zee Bouricius en *Sambre*, Kapitein ter zee Ferguson, met de Korvet *Boreas*, Kapitein ter zee Huis, bestemd naar *Batavia;* na door Z.K. H. Prins Hendrik te zijn geïnspecteerd.

Met onderscheidene bodems zijn, in den loop dezer maand, tot heden meerdere detachementen van *Texel* of *Helvoetsluis* vertrokken en onderscheidene honderd manschappen zijn nog te *Harderwijk* vereenigd. Allen zijn vol moed.

Karang-Assam en *Kalongkong* opgehouden hebben, Souvereinen op *Balie* te zijn, geene ijdele bedreiging wezen. Wel is het te bejammeren dat die bedreiging tegen den Dewa-Agong is uitgesproken; het ware veel beter geweest hem de gelegenheid open te laten om in onderwerping te komen; dewijl het bekend is, hoe de volkeren in den Archipel altijd hechten aan zoodanigen titel, als welke dien Vorst is toegekend. Zoo als de zaken thans staan, zal het nogtans onvermijdelijk wezen,denDewa-Agong en de beide Radjahs met hunne Rijksbestierders van *Balie* te verwijderen en hun, even als met DIEPO NEGORO en de vorsten van *Palembang* is geschied, voor het overige van hun leven, een genoegzaam jaargeld toe te leggen. Zijn die vorsten van het eiland verwijderd, dan zullen de andere Radjahs van *Balie* wel begrijpen, dat hun onderwerping aan geslotene verdragen betaamt; dan zullen, langs de Java-zee en het naauw der Straten *Balie* en *Lombok*, de kustlanden van *Balie* regstreeks onder het Nederlandsch Bewind geraken, en door Nederlandsche ambtenaren bestuurd worden. Daartoe kieze men mannen, die, door een meerjarig verblijf op *Java*, met de Javanen èn de cultures zijn bekend geworden. Zij, die met gematigdheid en bezadigdheid waardigheid vereenigen, — ten einde aan de, als Nederlandsche ambtenaren te gebruiken, Bekils en Pembekils ontzag in te boezemen, en hun gehoorzaamheid aan de ontvangene bevelen af te dwingen, opdat het volk door hen niet onderdrukt of uitgezogen worde, — zouden bij voorkeur, liefst uitsluitend, daartoe benoemd behooren te worden. Den

landman zou reeds dadelijk het regt van eigendom en bezit gewaarborgd, de straffe op diefstal als anderzins staande verzacht, en het lot der vrouw verbeterd moeten worden. Het vrouwenoffer zou over het geheele eiland kunnen worden verboden, zoowel als de slavernij der vrouwen en dochters van den Balienees, die zonder zoon komt te overlijden.

De gunstige invloed van zoodanige beschikkingen op het lot der ingezetenen kan niet uitblijven, en moet langzamerhand leiden om de overtuiging te vestigen, dat zij onder het Nederlandsch Bewind gelukkiger zijn dan onder hunne eigene vorsten. Het aanleggen van wegen, voor den afvoer der voortbrengselen naar de stranddorpen, met paarden, met de Javaansche pedattie, of met de Baliesche kar, behoort van lieverlede plaats te grijpen, en zou welligt verzeld kunnen gaan, eensdeels met den Balienezen te leeren van den buffel bij den landbouw gebruik te maken, en anderdeels om den tabaks-, koffij- en katoenbouw uit te breiden. Eene belasting van den rijstbouw, zou even als op *Java*, ten grondslag der berekening kunnen gelegd worden en, bij den verbouw van andere voortbrengselen, de meerdere waarde daarvan boven de rijstbelasting aan de landbouwers uitbetaald behooren te worden.

In dier voege zal zich het zedelijke overwigt van den Nederlander vestigen en het vertrouwen op hem, dat daarvan onafscheidelijk is. Landbouw en nijverheid aangemoedigd, handel en scheepvaart begunstigd wordende, kan te gelijker tijd, door onderscheidene verordeningen, de scherpe afscheiding

der kasten-verdeeling worden vernietigd, althans ondermijnd en verzwakt om allengs geheel te niet gedaan te worden.

Daartoe zal medewerken het daarstellen van scholen en het invoeren van Christelijk onderwijs. Ten einde in een' zoo gewigtigen en veruitzienden arbeid tot ontwikkeling van beschaving met vrucht werkzaam te wezen, brenge men aanvankelijk, en reeds spoedig na de invoering eener Nederlandsche administratie, naar het noordelijke gedeelte van *Balie* eenige jonge mannen, in *Nederland* opgevoed en gevormd, óf in het Zendelings-Instituut te *Rotterdam*, óf wetenschappelijk op eene der Hoogescholen; opdat deze, door zelfoefening en door omgang met de Balienezen, zich tot hunne belangrijke taak kunnen bekwamen. Hunne eigene opleiding aldus voltooid en zich met de taal en de zeden der eilanders bekend gemaakt hebbende, konden zij scholen oprigten, om jonge lieden tot helpers te vormen. Zoodanige kweekelingen kunnen, tegelijk met het onderwijs, het Christendom op *Balie* verbreiden, beter dan zulks door vreemdelingen kan geschieden.

Er wordt beweerd dat de Balienezen, boven *Sieva*, *Brahma* en *Vishnoe*, een' onderwijzenden God BETORO GOEROE, en, als nog meer verheven, een Éénig Wezen, SANG-JANG-TOENGAL, erkennen (*), dat zij, uit dien hoofde, ligt vatbaar zullen wezen voor de overtuiging, dat het Christendom de voortreffelijkste, de eenige Godsvereering is, en zij

(*) W. VON HUMBOLDT, *Ueber die Kawi-sprache auf der Insel ava, Th.* I. p. 100.

„geopende ooren zullen hebben voor de prediking „van den eenigen Almagtigen Vader der menschen, „die zich in Zijnen Zoon Jezus Christus aan ons openbaart." (*). Wij wenschen het; doch raden in allen gevalle bedachtzaamheid aan, en herinneren aan den eikenboom, die het duurzaamste hout levert; doch zich ook het langzaamste in zijnen groei ontwikkelt. — Het zijn, in allen gevalle de Nederlanders zelven, die zich de zedelijke en Christelijke ontwikkeling der Balienezen moeten aantrekken: het is de natie, en niet het Gouvernement, voor wie die taak door den barmhartigen Vader der menschen is weggelegd. Hunne zedelijke opvoeding, hunne beschaving, hunne veredeling, hunne opleiding tot het Christendom moet van de Nederlandsche natie uitgaan.

Wij weten het overigens, en hebben het op zoo vele eilanden van den Archipel zien gebeuren, dat de heidensche inlanders om onderwijzers, om leeraars van het Christendom aanzoek hebben gedaan, en dat bij ontstentenis van dezen, de leeraars van den Islam zijn verschenen en „geopende ooren" hebben gevonden, voor de „dorre, geest en leven uitdoovende" leer van MOHAMMED. De Nederlandsche natie moet derhalve werkzaam zijn, zonder vertraging, zonder zuimen, om mannen te kweeken en uit te zenden, behoorlijk toegerust om den zegen van onderwijs, beschaving en Christendom op *Balie* te brengen. Van de regering in Indië rekene men tot die pogingen enkel op

(*) W. R. VAN HOËVELL, *Nederland en Balie. Eene stem uit Indië tot het Nederlandsche volk*, bl. 19 en 21.

ondersteuning, geenszins op voorgang, opdat het niet schijne, dat het Indisch Bewind het Christelijk geloof aan de Indische volkeren wil opdringen of opdwingen. Van de Nederlanders alleen behooren die pogingen uit te gaan, Nederlanders alleen behooren zich met die edele, die verhevene, die boven alles Christelijke taak te belasten. Daardoor zullen wij toonen, dat God niet te vergeefs de opleiding der volkeren van den Aziatischen Archipel, tot de kennis van Christus, den Nederlanders heeft toevertrouwd.

Den 24en van Wijnmaand 1848.

BIJLAGEN.

STAAT

VAN

HANDEL EN SCHEEPVAART

TUSSCHEN

JAVA EN BALIJE.

OVER DE JAREN 1837—1846.

Bijlage A.

I. Voortbrengselen van den Indischen Archipel.	1837	1838	18
Aardewerk	f 825	f 487	f 1
Anijsdrank	» 1484	» 400	» [illegible]
Arak	—	» 45	» [illegible]
Benzoin	» 259	» 269	» [illegible]
Eetwaren	» 5806	» 3414	» 41
Gambier	—	—	—
Goud (stof en staafjes) of Goud- en Zilverwerk	—	» 68	» 1
Houtwerk	» 2737	» 681	» 21
Indigo	—	» 54	—
Koffij	—	—	—
Koperwerk	» 3957	» 256	» 221
Kramerijen	—	—	—
Lijnwaden	» 7103	» 4172	» 1279
Matwerk	» 238	» 282	» 44
Medicijnen en Droogerijen	» 443	» 389	» 40
Olie (Klapper en Katjang)	—	» 102	» 16
Paarden	—	—	» 5
Peper (ronde)	» 96	» 522	» 28
Rijst	—	—	» 68
Rotting (Bind)	» 803	» 190	» 2
Schildpad	—	—	» 100
Specerijen	» 170	—	» 4
Suiker (Poeder)	» 859	» 236	» 52
Suiker (Bruine)	—	» 573	—
Tabak	—	—	—
Tripang	» 132	—	—
Verfwaren	» 562	» 457	» 220
Vogelnestjes	—	—	—
IJzerwerk	» 1099	—	» 176
Zijde (ruwe)	—	—	—
Diverse Goederen	» 7763	» 2956	» 10649
	f 34336	f 15553	f 39484

II. Voortbrengselen van de kust van Indië en Bengale.			
Lijnwaden	f 916	f 523	f 1383
Zakken (Goenie)	—	—	» 1200
Diverse Goederen	—	» 60	» 84
	f 916	f 583	f 2667

JAVA UITGEVOERD.

40	1841	1842	1843	1844	1845	1846
471	f 653	f 1381	f 1256	f 443	f 804	f 1264
380	» 3060	» 1970	» 2380	» 4322	» 8517	» 6382
275	» 3713	» 2070	» 363	» 680	» 630	» 1243
752	» 275	» 358	» 382	» 1056	» 1122	» 270
699	» 3213	» 6436	» 5286	» 5639	» 4589	» 3178
—	—	—	» 220	—	» 6	—
—	» 200	—	—	—	» 21	» 320
774	» 2735	» 5491	» 7106	» 9865	» 8892	» 931
—	—	» 30	—	—	—	—
—	» 14617	» 245	—	—	—	—
1283	» 821	» 2574	» 7469	» 5570	» 14702	» 13969
—	» 3261	» 223	» 282	» 272	» 311	» 384
3762	» 18722	» 28232	» 21067	» 21015	» 53993	» 30066
728	» 962	» 407	» 195	» 412	» 759	» 138
168	» 49	» 486	» 922	» 736	» 2016	» 73
—	—	» 100	» 350	» 459	» 1365	» 187
350	—	—	—	—	—	—
108	» 45	» 27	» 288	» 80	» 88	» 156
4010	» 243	—	—	» 25230	» 72	» 36
138	» 3448	» 3151	» 3708	» 2980	» 4064	» 2916
846	—	—	—	—	—	—
199	» 1182	» 200	» 365	» 782	» 27	—
988	» 2784	» 8181	» 626	» 1205	» 6547	» 864
—	» 5240	—	—	—	—	—
735	» 574	» 75	—	» 47	» 1200	—
—	—	—	—	—	—	—
931	» 901	» 1424	» 986	» 397	» 772	—
—	—	—	» 1230	—	—	—
325	» 71	—	» 283	» 92	» 781	996
—	» 70	—	—	—	—	» —
6318	» 1336	» 7918	» 6567	» 7131	» 13712	» 11709
75740	f 68175	f 70979	f 61331	f 88413	f 124990	f 79082

200	f 275	f 96	f 831	f 138	f 404	f 42
7000	» 2000	—	—	—	—	» 1575
467	» 11	—	—	—	» 352	» 365
7667	f 2286	f 96	f 831	f 138	f 756	f 1982

III. Voortbrengselen van Sina, Manilla, Siam en Japan.	1837	1838	183
Aardewerk	*f* 523	*f* 582	*f* 17
Eetwaren	» 1224	» 712	» 10
Goud- en Zilverdraad	» 302	» 412	» 26
Kramerijen	—	—	» 2
Lederwerk	—	—	—
Lijnwaden	» 25	—	—
Medicijnen en Droogerijen	» 65	» 8	» 1
Papier	» 12	» 147	» 5
Payongs	» 239	—	» 6
Stalen Pannen	» 16	—	—
Tabak	—	—	» 7
Thee	» 571	» 526	» 85
Verfwaren	» 50	» 370	» 91
Vuurwerk	» 73	» 40	» 7
Zijde (ruwe)	» 5200	» 1437	» 643
Zijden stoffen	» 67	» 284	» 49
Diverse Goederen	» 955	» 3571	» 853
	f 9322	*f* 8089	*f* 2341

IV. Voortbrengselen van Europa en Amerika.			
Aardewerk en Porselein	*f* 531	*f* 330	*f* 86
Galanteriën	—	—	—
Glaswerk	» 24	—	» 43
Goud- en Zilverwerk of Galon	» 215	—	—
Kramerijen	—	» 24	—
Laken	» 420	» 1656	» 2008
Lederwerk	—	—	—
Lood	» 48	—	» 43
Lijnwaden	» 11802	» 21738	» 2988
Meubelen	» 267	» 40	» 40
Muzijk-instrumenten of Boeken	—	—	—
Provisiën	» 1085	» 131	—
Scheepsbehoeften	—	—	—
Staalwerk	» 1253	» 633	» 1058
Wapenen van weelde	—	» 150	» 100
Wijnen en dranken	» 478	» 170	» 800
IJzerwerk	» 1140	» 4673	» 25080
Diverse Goederen	» 710	» 16	» 439
	f 17973	*f* 29561	*f* 61138

1840	1841	1842	1843	1844	1845	1846
1313	f 1122	f 748	f 943	f 697	f 579	f 2685
325	» 1073	» 1439	» 824	» 2829	» 3619	» 269
20	» 384	» 90	» 1737	» 2555	» 4526	» 800
965	» 2243	» 94	» 574	» 258	» 390	» 1199
30	—	—	—	—	—	—
162	—	—	—	—	—	» 320
50	—	—	» 127	» 155	» 173	» 190
21	» 250	» 121	» 118	—	—	» 150
—	» 12	—	» 269	» 110	» 75	—
55	» 34	» 468	» 1491	» 380	» 1028	—
104	» 99	» 125	» 110	» 10	—	» 8
452	» 223	» 893	» 988	» 856	» 2400	» 1193
814	» 1560	» 679	» 4021	» 949	» 303	» 710
105	» 1794	» 82	» 181	» 958	» 551	» 433
200	» 980	» 18200	» 1495	» 2604	» 4020	» 7620
760	» 162	» 331	» 1494	» 818	» 5867	» 2731
4938	» 5984	» 7612	» 16300	» 10433	» 20473	» 7603
10314	f 15920	f 30882	f 30672	f 23612	f 44004	f 25911

2597	f 3	f 176	f 400	f 1549	f 2234	f 1821
172	» 10	—	—	» 10	» 387	—
2445	—	» 1945	» 1882	» 279	» 29	» 403
996	—	—	—	—	» 250	» 470
110	» 10	—	—	» 13	» 908	» 85
9894	» 2419	» 5942	» 740	» 1695	» 1506	» 210
—	» 30	—	—	» 100	—	—
1143	» 57	» 280	» 475	» 1345	» 269	—
46375	» 49173	» 41536	» 29487	» 53634	» 50476	» 36732
110	—	—	» 38	» 449	—	—
—	» 56	—	» 100	—	—	» 249
871	» 50	» 219	» 89	» 202	» 416	» 170
—	» 30	—	—	» 450	» 615	» 30
8508	» 151	» 423	» 609	» 1458	» 1469	» 89
100	» 565	» 148	—	—	» 80	—
3376	» 666	» 920	» 1930	» 1056	» 1880	» 827
6567	» 9313	» 13941	» 9197	» 1806	» 8132	» 2780
4357	» 1724	» 1211	» 670	» 4128	» 1723	» 160
87621	f 64257	f 66741	f 45617	f 68174	f 70394	f 44026

V. Voortbrengselen uit het entrepôt afgeleverd.	1837	1838	1839
Ankers	f ——	f ——	f 30
Gambier	» 6650	» 13715	» 1895
Genever en Wijn	» 520	——	——
Koperen munt (Pitjes)	——	» 2500	——
Laken	» 800	» 1500	——
Lijnwaden	» 26900	» 17131	» 11275
Sigaren (Manilla) en Tabak	——	——	——
IJzerwerk	——	——	» 70
Zijde	——	——	» 500
Diverse Goederen	——	——	——
	f 34870	f 34846	f 13771

Bijeentrekking der Voortbrengselen naar *Balie* van *Java uitgevoerd.*			
I. Van den Indischen Archipel . .	f 34336	f 15553	f 3948
II. Van de West van Indië en Bengale	» 916	» 583	» 266
III. Van Sina, Manilla, Siam en Japan	» 9322	» 8089	» 2341
IV. Van Europa en Amerika . . .	» 17973	» 29561	» 6113
Speciën	» 263	» 5575	» 688
	f 62810	f 59361	f 13358
V. Uitgevoerd uit het Entrepôt . .	» 34870	» 34846	» 13771
	f 97680	f 94207	f 27130

1840	1841	1842	1843	1844	1845	1846
—	f 200	f —	f —	f —	f 400	f —
20045	» 44607	» 2266	» 4354	» 3255	» 20078	» 7450
—	» 1568	» 3618	» 800	» 660	» 680	» 500
29783	» 34790	—	» —	» 720	—	» 7000
—	—	—	» —	—	» 3240	» 2240
83186	»160750	»156658	» 78296	» 93420	»222342	»196625
1040	—	—	—	» 270	» 2804	—
—	—	—	—	» 48	—	—
—	—	» 1173	» 2400	—	» 3000	—
240	» 11745a	—	» 21760b	» 1470	—	—
34294	f253660	f163711	f107610	f 99843	f252544	f213815

75740	f 68175	f 70979	f 61331	f 88413	f124990	f 79082
7677	» 2286	» 96	» 831	» 138	» 756	» 1982
10314	» 15920	» 30882	» 30672	» 23612	» 44004	» 25911
87621	» 64257	» 66741	» 45617	» 68174	» 70394	» 44026
440	» 2787	» 2760	» 3530	—	» 33952	» 2305
81792	f153425	f17·4 8	f141981	f180337	f274096	f153306
34294	»253660	»163711	»107610	» 99843	»252544	»213815
16086	f407085	f335169	f249591	f280180	f526640	f367121

Hieronder voor f 7875 meel en provisiën.

Van deze som is aan glaswerk voor f 16500 en aan Zweedsch ijzer voor f 4460.

I. VOORTBRENGSELEN VAN DEN INDISCHEN ARCHIPEL.	1837	1838	
Aardewerk	f —	f 5	f
Benzoin	—	» 604	
Boombasten en Verfwaren	» 2837	» 3608	»
Eetwaren	» 53244	» 54426	» 7
Gambier	» 1999	» 1000	»
Goud	—	—	
Harst	» 120	—	
Hout (Sandel)	—	—	» 4
Houtwerk	» 1198	» 70	»
Huiden	» 15227	» 18893	» 1
Katoen (ruwe)	» 37915	» 14509	»
Koffij	» 170	» 15486	» 1
Koperwerk	» 2224	» 250	»
Kramerijen	—	—	
Lijnwaden.	» 1899	» 1739	
Mand- en Matwerk	» 197	» 367	»
Medicijnen en Droogerijen	» 381	» 175	»
Olie (Klapper- en Katjang)	» 22533	» 54912	»21
Olieteiten	» 576	—	—
Paarden	» 480	» 2800	» 5
Peper	» 18	—	—
Rijst	» 52764	» 35200	» 93
Rotting.	» 342	» 50	»
Schildpad	—	» 1315	» 1
Specerijen.	—	—	—
Tabak	» 4096	» 9665	» 3
Talk.	» 4665	» 2033	» 9
Touwwerk.	—	—	—
Tripang	» 10470	» 25	»
Vogelnestjes	» 1620	» 1165	» 1
Was.	» 6545	» 937	» 15
Diverse Goederen	» 12965	» 19679	» 30
	f234485	f238913	f534

II. VOORTBRENGSELEN VAN DE WEST VAN INDIË.			
Lijnwaden	—	—	f 2
Salpeter	—	—	—
Zijden stoffen	—	—	—
	—	—	f 2

JAVA INGEVOERD.

0	1841	1842	1843	1844	1845	1846
00	f 348	f 180	f 117	f —	f —	f —
89	» 9180	» 2287	» 2732	» 4069	» 5179	» 2879
13	»126955	»113460	» 81459	» 79086	»107385	» 52035
00	» 1941	» 2606	» 195	» 371	» 577	» 78
—	—	—	—	» 440	—	—
—	—	—	—	» 19	» 291	—
—	» 8000	—	» 162	» 32	» 900	—
185	» 356	» 1698	» 92	» 30	» 600	» 55
738	» 22551	» 13829	» 18407	» 23510	» 25799	» 9603
120	» 17390	» 4350	» 6934	» 10827	» 2313	» 6720
482	» 21791	» 3674	» 4477	» 1427	» 247	» 201
409	» 535	» 2123	» 423	» 529	» 25	» 25
—	—	—	» 62	—	» 10	—
973	» 519	» 5765	» 2123	» 1749	» 2355	» 597
808	» 742	» 536	» 183	» 206	» 4	—
216	» 3516	» 4507	» 3228	» 1133	» 2547	» 3447
664	»142959	»177559	»125476	»210487	»206613	»198044
—	» 54	—	—	—	—	—
717	» 13330	» 10390	» 2710	» 6770	» 43975	» 14210
16	» 32	—	» 15	—	—	—
7442	»114506	»10100	»148056	»218087	»334582	»339645
250	—	—	» 763	—	» 3500	» 20
935	—	» 378	» 1450	» 26	» 130	» 22
—	—	» 1768	» 18689	» 633	» 165	—
0866	» 23492	»142643	» 38778	» 13086	» 31992	» 18165
7368	» 7573	» 4988	» 4708	» 3868	» 11894	» 1229
470	» 32	—	» 30	—	» 400	—
542	—	» 1750	» 1778	» 53	—	» 650
450	» 80	» 70	» 190	» 260	» 90	—
808	» 9244	» 20423	» 35316	» 16205	» 64389	» 32757
6998	» 6299	» 18116	» 27713	» 25521	» 94538	» 48780
9159	f531435	f634100	f526266	f618424	f940500	f729162

850	—	—	f 372	—	—	—
36	—	—	—	—	—	—
—	—	—	—	—	f 550	—
886	—	—	f 372	—	f 550	—

III. Voortbrengselen van Sina, Manilla en Siam.	1837	1838	18
Aardewerk	f 223	f 92	f [illegible]
Eetwaren	» 85	—	»
Medicijnen en Droogerijen	—	» 46	—
Papier	—	—	»
Sigaren (Manilla)	» 2936	—	—
Stalen Pannen	—	» 65	—
Thee	—	—	—
Verfwaren.	» 265	—	»
IJzer-, Staal- en Koperwerk . . .	—	» 1265	» 16
Zijde en Zijden stoffen	» 60	» 60	»
Diverse Goederen	» 4953	» 2680	» 1
	f 8532	f 4208	f 2[illegible]

IV. Voortbrengselen van Europa en Amerika.			
Koperwerk	f 1764	f 760	f 10[illegible]
Lijnwaden	» 563	—	—
Lood	—	» 160	» 41
Provisiën en Wijnen	—	—	» 2
Staal- en IJzerwerk	» 30	—	» 14
Diverse Goederen	» 366	» 538	» 2
	f 2723	f 1458	f 168

V. Voortbrengselen in het Entrepôt opgeslagen.			
Koffij	f —	f —	f —
Lijnwaden.	» 2000	—	» 30
Olie	—	—	—
Tabak	» 1300	» 5825	» 41
Verfwaren.	—	—	—
Zijde	—	—	—
Diverse Goederen	—	—	—
	f 3300	f 5825	f 71
Speciën. . . . . , ...	—	—	—
	f 3300	f 5825	f 71

840	1841	1842	1843	1844	1845	1846
974	*f* 10	*f* —	*f* 69	*f* 16	*f* 40	*f* 610
280	—	—	—	» 167	—	» 35
—	—	» 25	» 60	—	» 40	—
2293	—	» 20	» 20	—	—	—
240	» 1500	—	» 20	» 205	» 56	—
76	—	—	—	» 50	—	» 80
—	» 2800	» 160	—	» 650	—	» 300
104	—	—	» 750	» 50	—	» 216
10	» 4125	—	» 90	—	» 200	—
—	—	» 120	—	—	—	» 718
722	—	» 293	» 664	» 1132	» 1333	» 1280
4699	*f* 8435	*f* 618	*f* 1673	*f* 2270	*f* 1669	*f* 3239

1240	*f* 661	*f* 176	*f* 1642	*f* 2592	*f* 460	*f* —
7383	» 3422	» 15	» 164	» 46	» 1107	—
1072	—	—	» 66	—	—	—
300	—	» 410	—	—	» 38388*a*	» 968
1780	» 342	» 1641	» 514	—	» 949	—
310	» 140	» 900	» 718	—	» 1625	» 537
12085	*f* 4565	*f* 3142	*f* 3104	*f* 2638	*f* 42529	*f* 1505

—	*f* —	*f* —	*f* 899	*f* 7623	*f* 3370	*f* 1663
1500	» 2200	» 600	» 465	» 3384	» 3978	—
—	—	—	—	—	» 720	—
2145	» 3105	—	» 10674	—	» 2804	» 11333
—	—	—	» 700	—	—	—
—	—	—	—	—	» 550	—
—	—	» 360	» 950	» 1200	» 6083*b*	—
3645	*f* 5305	*f* 960	*f* 13688	*f* 12207	*f* 17505	*f* 12996
—	—	—	» 7200	—	» 2550	—
3645	*f* 5305	*f* 960	*f* 20888	*f* 12207	*f* 19055	*f* 12996

a Hieronder Wijnen en Dranken voor *f* 25450 en Scheepsbehoeften voor 766.

b Hieronder Rotting voor *f* 5244.

Bijeentrekking der Voortbrengselen van *Balie* op *Java ingevoerd.*	1837	1838	183
I. Van den Indischen Archipel . .	*f*234485	*f*238913	*f*5348
II. Van de West van Indië . . .	—	—	2
III. Van Sina, Manilla en Siam . .	» 8532	» 4208	25
IV. Van Europa en Amerika . . .	» 2723	» 1458	168
Speciën	» 1420	» 3300	68
	*f*247160	*f*247879	*f*5613
V. Opgeslagen in het Entrepôt . .	» 3300	» 5825	» 71
	*f*250460	*f*253704	*f*5684

Bijeentrekking van In- en Uitvoer over ieder jaar.			
Naar *Balie* van *Java*	*f* 97680	*f* 94207	*f*2713
Van *Balie* naar *Java*	»250460	»253704	»5684
	*f*348140	*f*347911	*f*8397

840	1841	1842	1843	1844	1845	1846
9159	*f* 531435	*f* 634100	*f* 526266	*f* 618424	*f* 940500	*f* 729162
886	—	—	» 372	—	» 550	—
4699	» 8435	» 618	» 1673	» 2270	» 1669	» 3239
2085	» 4565	» 3142	» 3104	» 2638	» 42529	» 1505
5473	» 6800	» 2676	» 2372	» 15257	» 12502	» 19147
2302	*f* 551235	*f* 640536	*f* 533787	*f* 638589	*f* 997750	*f* 753053
3645	» 5305	» 960	» 20888*a*	» 12207	» 19055*b*	» 12996
5947	*f* 556540	*f* 641496	*f* 554675	*f* 650796	*f* 1016805	*f* 766049

516086	*f* 407085	*f* 335169	*f* 249591	*f* 280180	*f* 526640	*f* 367121
35947	» 556540	» 641496	» 554675	» 650796	» 1016805	» 766049
52033	*f* 963625	*f* 976665	*f* 804266	*f* 930976	*f* 1543445	*f* 1133170

Hieronder specie *f* 7200.

Dito dito *f* 2550.

STAAT VAN SCHEPEN

VAN **BALIE** op **JAVA** aangekomen. / NAAR **BALIE** van **JAVA** uitgeklaard.

	Aangekomen: Europ.bodems.		Inl. bodems.		Totaal.		Uitgeklaard: Europ.bodems.		Inl. bodems.		Totaal.	
	Getal.	Inhoud Lasten.	Getal.	Inhoud Lasten.	Vaartuigen.	Lasten.	Getal.	Inhoud Lasten.	Getal.	Inhoud Lasten.	Vaartuigen.	Lasten.
In 1837	10	709½	335	1837½	345	2547	15	1369½	345	1699	360	3068½
— 1838	23	1495	350	1608½	373	3103½	21	1229	357	1502½	378	2731½
— 1839	32	1766½	363	2333½	395	4100	41	2254½	387	2134½	428	4389
— 1840	55	2386½	419	2370½	474	4757	51	2487½	450	2524	501	5011½
— 1841	54	2258	424	2378¾	478	4636¾	56	2683¾	404	1547¼	460	4231
— 1842	24	880½	158	1456½	182	2337	47	1748	70	717½	117	2465½
— 1843	15	715½	82	529	97	1244½	8	176	82	830	90	1006
— 1844	14	651	104	699½	118	1350½	21	2491	61	378½	82	2869½
— 1845	38	2643	140	1118½	178	3761½	27	2174½	107	875¾	134	3050¼
— 1846	33	1192½	90	965	123	2157½	28	3214½	42	635	70	3849½

BIJLAGE B.

Manifest aan den Radjah van Beliling.

- BELILING. Van wege den verheven en beminden grooten beheerscher JAN JACOB ROCHUSSEN, Minister van Staat, Grootkruis der Orde van den Nederlandschen Leeuw, der Orde van den Rooden Adelaar van *Pruissen*, der Leopolds-Orde van *België*, Groot-Officier van het Legioen van Eer van *Frankrijk* en Groot-Dignitaris van het Zuiderkruis van *Brazilië*, Gouverneur-Generaal, die magt heeft te gebieden over geheel Nederlandsch Indië en met vele grootheid gezeten is op den Koninklijken troon in het landschap *Batavia* op het eiland *Java*, wordt door de hulp van den beheerscher des Heelals, aan zijne Hoogheid GOESTIE NGOERAH MADEI KARANGASSAM, die den troon bekleedt in het landschap *Balie-Beliling* op het eiland *Balie*, te kennen gegeven:

Dat hij door zijne vijandige en trouwelooze handelingen, op nieuw de ontevredenheid van hem, Minister van Staat, Gouverneur-Generaal heeft gaande gemaakt, en dat de tijd gekomen is, waarop hij Radjah van *Beliling* zal ondervinden de gevolgen van zijne trouweloosheid, zoo hij niet onverwijld en opregt tot inkeer komt en voor zijn gedrag in de toekomst voldoenden waarborg aanbiedt, door de onverwijlde vervulling van hetgeen hij, Minister van Staat, Gouverneur-Generaal, naar luid der verdragen vordert.

Toen in 1846 de Minister van Staat, Gouverneur-Generaal, door het regt van den oorlog, algeheel Heer en meester was geworden van het Rijk van *Beliling*, is hem Radjah van *Beliling*, uit genade en grootmoedigheid, dat Rijk en grondgebied terug gegeven, zoo als hij Radjah van *Beliling* dit zelf erkend heeft.

Hij, Radjah van *Beliling*, heeft zich toen verbonden, om den Koning der *Nederlanden*, vertegenwoordigd door den Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indië, als zijnen Opperheer te erkennen, den handel in het Rijk van *Beliling* te beschermen, den strandroof tegen te gaan, drie vierde gedeelten der oorlogskosten, veroorzaakt door de expeditie tegen hem Radjah van *Beliling* en den Radjah van *Karang-Assam* te betalen, mitsgaders de kosten, veroorzaakt door het opwerpen en het onderhoud van een fort en van de bezetting van hetzelve, en eindelijk, om binnen drie maanden alle door hem, tegen het Nederlandsch-Indisch Gouvernement, opgeworpene versterkingen te slechten en neder te werpen en geene andere op te rigten.

Wel verre van zich voor die grootmoedige behandeling erkentelijk te betoonen, door vervulling van deze verbindtenis, heeft hij, Radjah van *Beliling*, door latere handelingen bewezen, dat hij niet te goeder trouw is te werk gegaan bij het sluiten van die traktaten, en zulks door bij voortduring eene vijandige gezindheid aan den dag te leggen, in het bijzonder door:

1°. Den toevoer van levensmiddelen naar het fort te belemmeren en daardoor tevens inbreuk te maken op de bescherming van den handel, waarin hij zelfs zoo ver is gegaan, dat hij leed heeft doen ondervinden aan de ingezetenen, die de bezetting van levensmiddelen wilden voorzien en alzoo voordeelen wilden behalen.

2°. Te dulden dat te *Lerang* is geplunderd eene aldaar gestrande, onder Nederlandsche vlag varende praauw *Tjomplong*, toebehoorende aan eenen te *Boender* onder *Pamakassan* wonenden onderdaan van den Minister van Staat, Gouverneur-Generaal, genaamd PA SAMEDA.

3°. Tot dus verre noch geheel noch gedeeltelijk te betalen de voor zijne rekening komende oorlogskosten en kosten van oprigting en onderhoud van het fort te *Beliling*, en door zelfs te weigeren te dier zake in eenige schikking te treden met den Commissaris van hem, Minister van Staat, Gouverneur-Generaal.

4°. Niet alleen de opgeworpene versterkingen niet binnen drie maanden te slechten, maar zelfs nieuwe versterkingen op te werpen, tot in het gezigt van het fort.

5°. Aan deserteurs van het Nederlandsch leger en boosdoeners schuilplaats en bescherming te verleenen.

Door dit een en ander is de overtuiging erlangd, dat hij, Radjah van *Beliling*, ongenegen is, om de opperheerschappij van den Minister van Staat, Gouverneur-Generaal, als vertegenwoordiger van Z. Maj. den Koning der *Nederlanden*, te erkennen, en zijne verbindtenissen na te komen.

Zoo de straf niet terstond op deze daden van trouwelooze vijandschap gevolgd is, dan is het alleen, omdat de Minister van Staat, Gouverneur-Generaal, met medelijden was bezield over de zwakheid van hem, Radjah van *Beliling*, en zijne noodlottige verblindheid; maar aan die lankmoedigheid is thans een einde: de hoon op nieuw met zooveel euvelmoed aangedaan en de vijandige gezindheid welke hij, Radjah van *Beliling*, nog steeds aan den dag legt, zullen gewroken worden door dezelfde wapenen, welker onweêrstaanbare kracht hij in 1846 heeft leeren kennen.

Alvorens echter van die wapenen gebruik te maken, wil de Minister van Staat, Gouverneur-Generaal, hem Radjah van *Beliling* nog eene laatste gelegenheid hebben aangeboden, om af te weren de rampen, welke hem, zijne onderdanen en de in zijn Rijk wonende vreemdelingen bedreigen, door namelijk aan te nemen de navolgende voorwaarden:

1°. Dat terstond de vrije gemeenschap worde hersteld tusschen de bevolking en het fort te *Beliling*, en aan de bezetting aldaar de noodige levensmiddelen worden verschaft;

2°. Dat voor de te *Lerang* beroofde praauw *Tjomplong* en derzelver lading worde uitbetaald volle schadeloosstelling, in handen van den bevelvoerenden officier van de in de wateren van *Balie* gestationeerde zeemagt;

3°. Dat binnen veertien dagen aan den bevelvoerenden officier, van de in de wateren van *Balie* gestationeerde zeemagt, worde uitbetaald eene som van *f* 75,000 (vijf-en-zeventig duizend gulden), in geld of geldswaarde, om te strekken in mindering van de oorlogskosten, tot wier betaling hij, Radjah van *Beliling*, zich bij tractaat van 6 Julij 1846 jegens den Minister van Staat, Gouverneur-Generaal heeft verbonden; of wel de Souvereiniteit en het bezit van het landschap *Djembrana* daarvoor door hem worde afgestaan;

4°. dat terstond worde aangevangen met het slechten van alle versterkingen, zoo vóór den oorlog van 1846, als na dien tijd in het Rijk van *Beliling* tegen het Nederlandsch-Indisch gouvernement opgeworpen;

5°. Dat aan den bevelvoerenden officier, van de in de wateren van *Balie* gestationeerde zeemagt, worde uitgeleverd de Rijksbestierder Goestie Djilantiek, die zich door vijandelijke gezindheid bijzonder heeft onderscheiden en aan wien de Minister van Staat,

Gouverneur-Generaal eene woonplaats zal aanwijzen, waar hij niet weder oorzaak kan zijn van vijandelijkheden ;

6°. dat deserteurs en ontvlugte boosdoeners, die zich op het grondgebied van *Beliling* ophouden, worden uitgeleverd;

7°. dat binnen 14 dagen een gezantschap worde afgevaardigd naar *Batavia*, bestaande uit aanzienlijke personen, geenen minderen rang bezittende dan dien van Goestie, om namens hem, Radjah van *Beliling*, vergiffenis te vragen, en zich in alles onvoorwaardelijk te onderwerpen aan de genade en de grootmoedigheid van hem Minister van Staat, Gouverneur-Generaal.

Wanneer onverhoopt, binnen veertien dagen, nadat de inhoud dezes ter kennisse van hem, Radjah van *Beliling*, zal zijn gebragt, niet aan deze gestelde voorwaarden zal zijn voldaan, zal met de vijandelijkheden een aanvang worden gemaakt; zijn Rijk door de Nederlandsche krijgsmagt worden bezet en hij, Radjah van *Beliling*, worden beschouwd en behandeld als onherstelbaar vervallen als vorst van het Rijk van *Beliling*, hetwelk alsdan toekomstig zal worden bestuurd, zoodanig als Z. Exc. de Minister van Staat, Gouverneur-Generaal in het belang der bevolking en tot waarborg van rust, orde en welvaart, zal vermeenen te behooren.

De Minister van Staat, Gouverneur-Generaal hoopt echter, dat hij, Radjah van *Beliling*, nog in tijds en vóór dat het te laat is, zal inslaan den eenigen weg welke leiden kan tot afwending der daaruit voor hem en voor zijn geslacht voortvloeijende rampen.

Behoort bij geheim besluit van den Minister van Staat Gouverneur-Generaal van Nederlandsch Indie, van 7 Maart 1848, La. O.

Mij bekend. *De Algemeene Secretaris,*

C. VISSCHER.

BIJLAGE C.

Staat der Krijgsmagt werkzaam in den oorlog tegen Beliling *in het jaar* 1846.

I. ZEEMAGT.

Etat-Major van Z.M. schepen en vaartuigen tijdens de Expeditie tegen Balie, op 28 Junij 1846, *zich bevindende aan boord* Z. M. Stoomschip VESUVIUS.

De Kommandant Z.M. Zeemagt in Oost-Indië en Inspecteur der Marine *E. B. van den Bosch.*
Luitenant 1e Klasse *G. Fabius*, Adjudant.
Adjunct-Administrateur *J. J. Winsser*, Secretaris.

Z. M. Fregat CERES.

Kapitein ter zee, Kommt. *J. Enslie.*
Luit. ter zee 1e Kl. 1e Officier *P. A. Talma.*
» » » » *G. H. Buschman.*
» » » » *A. Hoek.*
» » 2e » *J. N. Huijs.*
» » » » *J. A. v. Kuyk Wittermans.*
» » » » *A. J. van de Velde.*
Adelborst 1e Kl. *W. F. van Erp Taalman Kip.*
» » *W. Enslie.*
» » *P. T. Bezemer.*
» » *A. N. L. Koops.*

Officier van gezondheid 1e Kl. *A. B. Marinkelle.*
» » » 3e » *W. Velds.*
» » Administratie 1e » *D. W. Hartman.*
Klerk *P. G. Ebell.*
2e Luitenant Mariniers *H. de Haan Hugenholtz.*

Z. M. Schoenerbrik Huzaar.
Luitenant ter zee Ie Klasse Kommt. *F. Sluijter.*
» » 2e » *J. W. Steiger.*
» » » » *R. A. Houck.*
Adelborst der 1e Kl. *A. G. van Limburg Styrum.*
Officier van gezondheid 2e Kl. *K. Buwalda.*
Adjunct-Schrijver *J. J. Hoogenstraaten.*

Z. M. Brik de Windhond.
Luitenant ter zee 1e Kl. Kommt. *H. Wipff.*
» » 2e » *R. H. Tideman.*
» » » » *W. C. A. B. P. Arriëns.*
Adelborst der 1e Kl. *D. A. Wels.*
Officier van gezondheid 3e Kl. *J. H. Rosemeijer.*
Adjunct-Schrijver *W. H. Boerman.*

Z. M. Schoener Sijlph.
Luitenant ter zee 1e Kl. Kommt. *H. J. van Maldeghem.*
» » 2e » Jhr. *J. B. E. von Schmidt auf Altenstadt.*
Adelborst der 1e Kl. *W. O. A. van Bennekom.*
» » » *J. J. Boelen.*
Officier van gezondheid 3e Kl. *W. Dammann.*
Adjunct-Administrateur *C. J. S. Court.*

Z. M. Schoener Zephijr.
Luitenant ter zee 1e Kl. Kommandt. *P. J. Clijver.*
» » 2e » *H. D. Slegt.*
» » » » *W. K. van Gennep.*

Adelborst der 1e Kl. *P. F. Bezemer.*
Officier van gezondheid der 3e Kl. *H. de Roos.*
Adjunct-Administrateur *R. Eusden.*

Z. M. Schoener CIRCE.

Luitenant ter zee 1e Kl. Kommandant *G. Klinkert.*
» » 2e » *A. P. E. van Meurs.*
Adelborst der 1e Kl. *D. H. Buijs.*
» » » *J. H. M. Ohl.*
Adjunct-Administrateur *W. C. Valentini.*

Z. M. Schoener ARGO.

Luitenant ter zee, 1e Kl. Kommandant *J. H. Matthijsen.*
» » 2e » *M. L. Moggenstorm.*
Adelborst der 1e Klasse *A. M. Pont.*
Officier van gezondheid der 3e Kl. *J. G. Slieker.*
Adjunct-Administrateur *P. H. J. van Es.*

Z. M. Schoener KAMELEON.

Luitenant ter zee, 1e Kl. Kommt. *L. F. van Hoogenhuyze,* gewond en aan de gevolgen overleden.
» » 2e Kl. *J. A. van Ommen.*
Adelborst der 1e Kl. *J. C. Oudraat.*
Officier van gezondheid der 3e Kl. *G. F. F. Russland.*
Scheepsklerk, belast met de Administratie, *G. C. Daum.*

Z. M. Stoomschip BROMO.

Kapitein-Luitenant ter zee, Kommandant *A. J. de Smit van den Broecke.*
Luitenant ter zee, 1e Kl. *W.* Baron *de Constant Rebecque.*
» » 2e » *C. A. Vreede,* zwaar gewond.
» » » » *J. T. Sandifort.*
» » » » *J. M. de Jongh,* ligt gewond.

Adelborst der 1e Kl. *C. A. L. H.* Baron *van Heeckeren.*
» » » » Jhr. *F. E. von Weiler.*
» » » » *J. J. A. D. Phaff.*
Officier van gezondheid der 2e Kl. *F. G. L. Salbach.*
» » Administratie » » » *J. E. Kempe.*
Scheepsklerk *J. L. K. van der Heijden.*

Z. M. Stoomschip Vesuvius.

Luitenant ter zee, 1e Kl. Kommdt. *C. G. van Hoogenhouck Tulleken.*
» » » *M. van Vreeland.*
» » 2e » *J. van Gogh.*
» » » » *J. Osti.*
Officier van gezondheid der 2e Kl. *A. Sijrier.*
» » Administratie » 3e » *R. J. C. Verboon.*
Scheepsklerk *S. Zeegers.*

II. LANDMAGT.

Armee, staf.

Luit.-Kolonel *G. Bakker.*
Kapt., chef van den staf *K. P. Schimpff.*
1e Luit.-Adjudant *S. von Stampa*, gewond door een' geweerkogel in de linkerheup, 28 Junij 1846.
2e Luit.-Adjudant *J. van der Straten.*
Officier van Gezondh. 1e kl. *F. A. M. Schmitz.*
» » 2e » *E. W. Muller.*
» » 3e » *E. C. M. L. ten Kate van Loo.*
Adj.-Intendant *M. Nordmann.*
Luit. *R. C. de Wijs.*

7e Bataillon Infanterie.

Majoor *C. A. de Brauw.*
2e Luit.-Adjudant *C. H. J. de Gaay Fortman.*
Aspirant-Betaalm. *J. F. Mumkes.*

18*

Kapt. *F. V. Hautbourg*, gewond door drie lanssteken, waarvan eene in de linkerzijde der borst, 28 Junij 1846.
» *I. Lion.*
» *J. L. de Salis.*
» *E. A. van Kempen.*
» *F. J. Berg.*
» *J. F. Loman.*
1e Luit. *E. C. F. Happé.*
» *A. Godtschalck.*
» *R. L. Meenderink.*
» *W. P. J. Verster.*
» *R. B. Becking.*
» *C. A. F. W. Wollweber.*
2e Luit. *J. van Weerden*, 22 Aug. 1846 te Batavia overleden, ten gevolge van koortsen te Balie bekomen.
» *G. Nieborg.*
» *P. van Swieten.*
» *M. van Rees.*
» *J. M. Hartje*, 4 Aug. 1846 te Soerabaija overleden, ten gevolge van een' val aan boord.
» *J. Tilmont.*
» *A. van de Lande.*
» *A. A. IJske.*
» *H. G. de Wolff van Westerroode.*
» *J. A. W. van Winsheym.*
» *C. J. van Leeuwen*, 22 Oct. 1846 te Soerabaija overleden, ten gevolge der Balie-koorts.
» *G. H. Grouw.*

14e Bataillon.

Majoor *L. A. Boers.*
Kapt. *F. P. L. Froïje*, 5 Aug. 1846 te Beliling overleden aan Balie-koorts.
» *J. A. L. Riecker.*
» *J. C. Leyfeldt.*

1e Luit. *O. K. H. van Heemskerck.*
» *J. Scherz.*
» *J. B. van der Ven.*
2e Luit. *J. H. de Bosson*, 21 Nov. 1846 te Soerabaija overleden, ten gevolge der Balie-koorts.
» *C. J. A. de Quay.*
» *A. de Veer de Rochemont.*
» *G. L. C. C. van Vugt.*
» *G. S. J. J. D. Bijl de Vroe.*
» *D. Maitimo*, (Ambonees).

Artillerie.

Kapt. *W. K. H. Feuilletau de Bruijn.*
1e Luit. *H. F. Henckel*, 23 Aug. 1846 te Soerabaija overleden aan Balie-koorts.
» *H. Valckenier.*
2e Luit. *J. Seelig.*
» *J. W. F. Kuijpers.*

Sappeurs.

1e Luit. *D. J. Uhlenbeck.*
» *J. F. K. Bischoff.*

Volgens officiële opgave van het Militair departement.

NB. In enkele afdrukken is op pag. 206 abusivelijk gesteld: *Bijlage B*, in plaats van *Bijlage C.*

OFFICIEEL VERSLAG

VAN

de expeditie in 1848 *naar* Balie *gezonden.* (*)

's Gravenhage, den 8sten November 1848. De leiding der jongste Baliesche expeditie heeft bij het publiek ongunstige oordeelvellingen uitgelokt. De billijkheid eischt dat openbaar gemaakt worde, alles wat tot de juiste schatting dier mislukte krijgs-operatie kan bijdragen.

Wij laten hieronder de mededeelingen volgen van hetgeen ons hierover nader is bekend geworden; vertrouwende dat daardoor menige duistere omstandigheid opgehelderd en in een minder ongunstig licht geplaatst wordt.

Het hoofddoel bij den aanval op *Djagaraga* was, de hoofdplaats van de vorsten van *Beliling* te vermeesteren, en hunne aldaar vereenigde hoofdmagt te slaan.

De gesteldheid van *Djagaraga* was genoegzaam bekend. Personen de plaats kortelings verlaten hebbende, hadden volkomen juiste berigten over de twee voornaamste redoutes gegeven, alsmede dat de overige versterkingen van geen aanbelang waren, hetgeen door het beklimmen en indringen van dezelve bewezen is. De dispositiën voor den aanval zijn genomen naar aanleiding eener verkenning van den Luitenant-Kolonel VAN

(*) Overgenomen uit de Nederlandsche Staats-Courant van 9 November 1848.

Swieten, die met de 1ste kolonne naar de plaats gezonden was geweest en wiens rapporten in alle opzigten naauwkeurig bevonden zijn.

Van de positie van *Djagaraga* was dus alles bekend wat voor het oogmerk noodig kon zijn, en de daarvan later gemaakte plans — allen schetsen, op het gezigt en naar het geheugen ontworpen — mogen in details van elkander verschillen, in de hoofdzaken komen zij overeen.

Het zijn niet de versterkingen, die de inname van *Djagaraga* belet hebben, maar wel de woedende dapperheid van den tienmaal sterkeren vijand, die de onzen, tot driemaal toe, uit de versterkingen op de regterflank der positie (welke door de 3de kolonne genomen waren) heeft verdreven, en die later eenen uitval heeft beproefd, welke alleen door geschutvuur konde afgeweerd worden.

Het plan was, de bezetting der redoute N_o. II door tirailleurs en geschutvuur bezig te houden, de redoute langs het oostelijke ravijn om te trekken en vervolgens den vijand uit *Djagaraga* te verdrijven, met voorbehoud om dan later de bezetting, indien zij tegen verwachting in de redoute N°. II mogt gebleven zijn, te omsingelen en tot overgave te dwingen. Dit plan zou zonder twijfel gelukt zijn, had niet de rijksbestuurder Goestie Djilantiek de reeds wijkende magt der Balienezen weder tot staan weten te brengen en tot eene verdediging te nopen, waarvan vroeger de weêrga in Indische oorlogen onbekend was.

Het 6ponds-geschut is niet ontscheept geworden, de middelen waren niet voorhanden, om hetzelve slechts een paal ver te vervoeren, en aan strand, onder het zwaar geschut der schepen, was het zesponder-kanon niet noodig.

Het was medegenomen voor den aanval op *Padang-*

kove, *Kasoemba* en *Djembrana*, maar niet voor *Djagaraga*.

Van de vijf vlotten, die van *Bezoekie* waren medegenomen, bleek het dat drie geheel ongeschikt waren om, op den duur, in de zware zee, thans op de kusten van *Balie* ondervonden, vlot te blijven of eenige vracht van belang te kunnen overvoeren; het waren vlotten van dezelfde capaciteit, als die welke in 1846 gediend en toen voldaan hadden. Waarschijnlijk waren zij toenmaals gebezigd bij veel slechter water. Bij het debarkement kon men niet weten of de cavalerie in de drooge en weinig opgaande rijstvelden niet dadelijk noodig zoude zijn; diensvolgens was bepaald, dat waar cavalerie en artillerie zich op één' bodem bevonden, eerst deze en dan de artillerie zoude debarkeren. Daartegen bestond te minder bezwaar, dewijl zich reeds eene batterij artillerie aan wal bevond, en ook den 8sten Junij de *dessa Boenkoelan* genomen en de vijand verslagen was, zonder dat de zesponders-artillerie daarbij noodig was geweest. Later heeft men bevonden dat het terrein bij *Djagaraga* in het geheel niet voor cavalerie geschikt was, zoodat de geheele staf heeft moeten afstijgen en alles te voet afdoen; de cavalerie werd daarom op den dag van het gevecht gebezigd tot het escorteren van degenen, die gezonden waren om munitie- en genie-goederen af te halen.

Men heeft beweerd dat vele granaten niet gesprongen zouden zijn. Van de vijf eerste worpen in de redoute N°. I heeft men er inderdaad slechts twee zien springen; in die redoute waren wolfskuilen gegraven, met los zand gevuld, waarin een paar granaten, die niet gesprongen zijn, teruggevonden werden; misschien dat het zand door de afsluiting der lucht het springen van eenige belet heeft, en dat in de andere redoute het water, hetwelk daarin geleid was om gelijksoortige

kuilen te vullen, eene gelijke uitwerking op de projectielen heeft gehad. Volgens andere berigten zouden de granaten echter wel degelijk eene groote uitwerking hebben te weeg gebragt. Wat daarvan ook zij, toen eens het vuur van beide zijden hevig begonnen was, kon niet meer worden nagegaan, of de granaten al dan niet sprongen.

De artillerie, welke zich volkomen van haren pligt heeft gekweten, heeft kunnen medevoeren:

a. 180 kogelschoten tot kanon à 3 pond;
100 kartetsschoten » » » 3 »
48 granaten voor houwitsers » 11½ duim;
24 kartetsschoten voor houwitsers á 11½ duim;
128 granaten tot mortier; » 11½ »
32 lichtkogels;
20 vuurpijlen;
24,000 scherpe infanterie-patronen;
2,240 walbus-patronen.

Verschoten zijn:

b. 150 kogelschoten tot kanon à 3 pond;
84 kartetsschoten » » » 3 »
42 granaten voor houwitsers à 11½ duim;
22 kartetsschoten » » » 11½ »
128 granaten voor mortier » 11½ »

Meer kon niet medegenomen worden, dewijl daarvoor geen koelies aanwezig waren.

De soldaten hadden bij zich ongeveer 85,000 infanterie-patronen; er zijn 99,800 patronen als verschoten opgegeven, waarvan 10,000 door de hulptroepen, die over het algemeen niet veel in het vuur zijn geweest. De artillerie had er, gelijk hiervoren is gebleken, 24,000 in reserve, die, voor zooveel zulks noodig was, gedurende de retraite zijn uitgedeeld.

Bij den aanval en op een pistoolschot afstands van het vijandelijk vuur, was het niet mogelijk munitien

uit te reiken; van daar het plaatselijk gebrek, waarover hier nader gesproken wordt.

In reserve was de 4de mobile kolonne, waarvan de artillerie en eene compagnie zijn afgezonderd tot ondersteuning der aanvallende troepen.

Deze reserve is zelve woedend aangevallen door een gedeelte der bezetting van redoute N°. I, zoo als in het rapport van die kolonne is bekend gesteld.

De retraite is een gevolg geweest van het buiten gevecht geraken van een groot aantal Europeanen, hetgeen de reeds zoo ongunstige verhouding van onze strijdmagt, tegenover eenen tienvoudig sterkeren en in stoutmoedigheid toenemenden vijand, nog nadeeliger maakte; terwijl er daarenboven gebrek aan ammunitie heerschte op de plaatsen, waar dezelve het meest noodig was, maar door de scherpte van het gevecht niet aangevuld kon worden, zoodat de soldaten zonder patronen tegenover de aandringende lansen van den vijand stonden.

Achter en in de redoutes was volop water: ze lagen in sawavelden die niet lang geleden gesneden waren; maar op het geheele terrein, waar de Nederlandsche troepen zich bevonden, was daarvan geen druppel; alleen zag men in het zeer diepe oostelijke ravijn de rivier als eene zilveren streep kronkelen, doch het was voor enkele manschappen onmogelijk daarbij te komen.

De veldflesschen waren gevuld geweest, doch na twee uren van een scherp gevecht reeds lang ledig, toen de grootste dorst eerst begon te kwellen. Dertig Europeanen konden van vermoeijenis zonder hulp niet verder voort en vonden gereedelijk helpers om hen naar het strand te brengen.

De redoute N°. I is door de Luitenants VAN SWIETEN en VAN RIJN VAN ALKEMADE bezet geworden, nadat de vijand dezelve verlaten had. In die redoute was slechts eene lilla, doch volgens de berigten bevatte de redoute

van *Karang-Assam* of N°. II 24 stukken en lilla's, en uit het vuur van de redoute te besluiten, kan deze opgave juist geweest zijn. Met zijn geschut en zijne lilla's heeft de vijand veelal te hoog geschoten en niet veel schade gedaan; het meeste nadeel is ons toegebragt door 600 bussen, waarmede door het volk van Goestie DJILANTIEK aanhoudend gevuurd werd. Dat wij niet meer geblesseerden hebben geteld is alleen daaraan toe te schrijven, dat de vijand zijn hoofd niet boven de borstwering konde uitsteken, zonder dadelijk eenige schoten te ontvangen, zoodat hij geen zeker schot had.

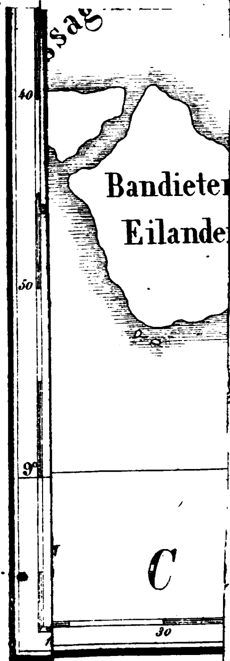
De vijand had slechts weinig magt in de redoute N°. II, maar daar bevond zich Goestie DJILANTIEK met zijne schutters en vertrouwelingen; de hoofdmagt stond in *Djagaraga* en beoosten de bovengemelde redoute, waar digte bosschen lansen gezien werden; het is door afdeelingen van deze magt, dat onze troepen tot drie malen toe uit de benting en Tampat Dewa zijn verdreven geworden en door welke daarna een uitval is gedaan. Minder dan 15,000 man kunnen daar niet vereenigd zijn geweest, de magt die den berg afgedaald is, om den 7den de dessa *Boenkoelan* te bezetten, moet ongeveer even zooveel bedragen hebben.

De aftogt heeft plaats gehad, nadat tot drie malen toe de bentings beoosten de redoute N°. I bestormd en door den vijand hernomen waren geworden; nadat te vergeefs beproefd was de hoofdbenting door de poort in te dringen en derzelver borstwering te beklimmen; nadat nagenoeg alle munitie van de aanvallers verschoten was; nadat de vijand op onze, van patronen schaars voorziene troepen een' uitval gedaan had, die door geschut, waarvan de munitie ook ten einde raakte, moest worden afgeweerd; nadat onze magt door vermoeiden, geblesseerden en overbrengers van deze, geheel uitge-

vochten en tot zeker niet meer dan 500 man gereduceerd was, die tot bescherming van den met geblesseerden overdekten weg moesten dienen. Met dien aftogt kon niet langer worden gewacht, zonder ons aan een' tweeden veel ernstiger uitval bloot te stellen, waartoe 's vijands overmagt zoo ruimschoots de gelegenheid aanbood; de aftogt eindelijk heeft plaats gehad, nadat de onmogelijkheid was ingezien om de lijn van retraite met geblesseerden en vermoeiden overdekt, te veranderen; want zoo men al het behaalde voordeel had willen behouden en de redoute No. I blijven bezetten, men konde in dat geval de geblesseerden niet beschermen, die de vijand door zijne vermagt in de gelegenheid was te overvallen. Eenige minuten nadat de bevelhebber in de dessa *Boenkoelan* was teruggekeerd, zond hij den kapitein HAPPÉ met eene order aan de Luitenant-Kolonel VAN SWIETEN, die den weg door den bevelhebber genomen reeds niet meer passeren kon, dewijl dezelve bereids door den vijand bezet was.

De onmogelijkheid werd ingezien om zelfs achterwaarts, op de van water beroofde hoogten, positie te blijven houden, en men heeft niet tot den terugtogt naar strand besloten, dan nadat de onvermijdelijkheid om zich derwaarts te begeven, ten einde de corpsen weder te kunnen organiseren en restaureren, zonneklaar gebleken was.

Het terrein was zooveel doenlijk verkend en alle informatiën die in het bereik waren geweest, genomen; de vijandelijke werken waren niet, gelijk men beweerd heeft: te sterk voor onze middelen van aanval, ze zijn beklommen en herhaaldelijk ingenomen; maar men heeft te kampen gehad met eene overmagt van 25 stukken en lilla's, 800 á 1000 geweren en minstens 14 à 15,000 lansen, gevoerd door personen, die door alle middelen en driften opgewonden waren, gelijk zij dit

0

door hunnen even hardnekkigen tegenweer, als hunne aanvallen bewezen hebben.

Dit was niet vooruit te zien. Den vorigen dag hadden twee kolonnes dezelfde magt voor zich uitgedreven en verjaagd, zoodat niets meer op het veld te zien was; des nachts had de vijand wel is waar de onzen nu en dan verontrust, doch den volgenden dag was ook het geheele veld schoon; alle versterkingen, langs den weg opgeworpen, waren verlaten, en te *Djagaraga* was voor den aanval geene magt van eenig belang in het gezigt. In 1846 zijn ook op den eersten dag de kampongs genomen en heeft men den vijand voor zich uitgedreven, terwijl men den tweeden dag op *Singa-Radja* is gemarcheerd, dat ontruimd geworden en zonder eenigen tegenstand ingenomen is; men vond geene kenteekenen, die ditmaal zulk een' hardnekkigen tegenstand konden doen onderstellen.

De krijgsraad heeft geoordeeld, dat het bij den algemeenen staat van zaken raadzamer was twee bataillons gezond en strijdvaardig naar *Java* terug te brengen, dan dezelve bij verdere ondernemingen op *Balie* aan de kans van oplossing en vernietiging door gevechten, ziekten en vermoeijenissen, bloot te stellen, zonder daarom nog de zekerheid te hebben van *Klongkong* te vermeesteren, of eenige andere wezentlijk voordeelige uitkomst te erlangen. Dit besluit heeft aan denzelven veel gekost, daar een ieder veel liever de kans op *Klongkong* gewaagd zoude hebben; maar uit pligtbesef heeft hij zich niet bevoegd geacht een ander advijs te geven.

